

---

TÜRK KÜLTÜRÜ  
İNCELEMELERİ  
*D e r g i s i*

---

The Journal of Turkish Cultural Studies

36

## ***Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi***

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan  
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

### **Yayın Türü**

İlmî ve Edebî

### **Dizgi-Mizanpaj**

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

### **Baskı-Cilt**

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No: 8

Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 12107

### **Kapak Tasarım**

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

### **Yönetim Yeri/Address for Correspondence**

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi  
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5  
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

**Tel:** (0212) 519 99 70-1

**Belgegeçer:** (0212) 519 99 72

### **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

### **Teknik Sorumlu**

Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

*ahishali@marmara.edu.tr*

### **Tanıtım Sorumlusu**

Nusret GEDİK

*nusret.gedik@marmara.edu.tr*

### **Abone İşleri/Subscribtion**

Yard. Doç. Dr. Nursel UYANIKER

*nuyaniker@marmara.edu.tr*

İbrahim BİZ

*ibrahimbiz@hotmail.com*

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 36 • 2017 BAHAR/SPRING

---

TÜRK KÜLTÜRÜ  
İNCELEMELERİ  
— D e r g i s i —

---

The Journal of Turkish Cultural Studies

36

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

*Bu dergi*  
MLA International Bibliography,  
Turkologischer Anzeiger  
*isimli uluslar arası indeksler*  
*ve*  
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı  
*tarafından taranmaktadır*

KOCAV  
İstanbul 2017

**KOCAV Adına sahibi**

Dr. Ali ÜREY

*aliurey@kocav.org.tr*

**EDİTÖRLER/EDITORS**

**Genel/Editor-in-chief**

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

*noztoprak@marmara.edu.tr*

**Tarih/History**

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK  
*yukselcelik@hotmail.com*

**Edebiyat/Literature**

Yard. Doç. Dr. Ümran AY  
*umran.ay@gmail.com*

**SEKRETERLER/SEKRETARIES**

**Tarih/History**

Doç. Dr. Uğur DEMİR  
*ugur1768@gmail.com*

**Edebiyat/Literature**

Yard. Doç. Dr. Nursel UYANIKER  
*nuyaniker@marmara.edu.tr*

**DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD**

- Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)  
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)  
Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)  
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)  
Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi)  
Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)  
Prof. Dr. Haluk DURSUN (Marmara Üniversitesi)  
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)  
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)  
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)  
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)  
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

**YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD**

- Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN  
Prof. Dr. Cemal YILDIZ Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞÇI  
Prof. Dr. Cengiz TOMAR Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN  
Prof. Dr. Emel KEFELİ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ  
Prof. Dr. Hakan TAŞ Prof. Dr. Ömer ZÜLFE  
Prof. Dr. Hasan AKAY Prof. Dr. Üzeyir ASLAN  
Prof. Dr. Mehmet AÇA Prof. Dr. Yüksel ÇELİK  
Prof. Dr. Muhammet GÜR Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN  
Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ Doç. Dr. Murat ELMALI  
Doç. Dr. Ali SATAN Doç. Dr. Murat ULUSKAN  
Doç. Dr. Davut HUT Doç. Dr. Uğur DEMİR  
Yard. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI  
Yard. Doç. Dr. Nursel UYANIKER Yard. Doç. Dr. Ümran AY

**İNGİLİZCE SORUMLULARI**

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ  
Zeynep AĞDAŞ

**ANA DİLİ SORUMLULARI**

Nusret GEDİK  
Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A  
Walter G. ANDREWS  
2908 131<sup>st</sup> Pl. NE  
Bellevue, WA 98005 USA

AZERBAYCAN/AZERBAJIAN  
Seadet ŐIHIYEVA  
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi  
Hüseyn Cavid Caddesi No: 31  
Azerbaycan, Bakü  
*shikhiyevs@gmail.com*

İRAN/IRAN  
Pervin Godsizad  
Bünyâd-ı Dairetü'l-Maârif-i İslamî  
Hıyâbân-ı Filistin Cenubî, No: 382  
*e-mail: p.pary@yahoo.com*

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D  
Dr. Christopher FERRARD  
8 Dublin Street EH 1 3 PP  
Edinburgh/SCOTLAND  
*e-mail: ferrard@aol.com*

J A P O N Y A / J A P A N  
Dr. Nobuo MISAWA  
TOYO University Department of Socio-Culture System  
2-11-10, Oka, Asaka-shi  
SAITAMA 35-0007 JAPAN  
*e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp*

K İ B R İ S / C Y P R U S  
Nejat SEFERCİOĐLU  
Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi  
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği  
Girne/KKTC Mersin 10 TR  
*e-mail: msefercioglu@gau.edu.tr*

K I R G I Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALİEV  
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi  
Kırgızistan Bişkek  
Tinçtik köçüsü, 56  
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI  
Kuwait University  
History Dept.  
KUWAIT  
*e-mail: falkandari@yahoo.com*

M A C A R İ S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVÍD  
ELTE Török Filológiai Tanszék  
Budapest  
Muzeum krt, 4/D  
H-1088 HUNGARY  
*e-mail: davidgeza@hotmail.com*

S U U D İ A R A B İ S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. Al-QURAINI  
P.O. Box. 5074 Pin Code 31982  
Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N İ S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA  
Fondation Nationale de la Recherche Scientifique  
48 av. Vass. Constantinou  
11635 Athènes-GREECE  
*e-mail: evabalta@eie.gr*

## İÇİNDEKİLER

### Tarih

*Abdurrahman ATÇIL*

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi ve Ulema/Bureaucracy and  
Scholars in The Ottoman Empire .....1-20

*İlhami DANIŞ*

*Takvîmü 'l-büldân* ve Osmanlı Coğrafyacılarına Tesiri Üzerine Bir  
İnceleme/ A Study on *Takvîmü 'l-Büldân* and its Effect on Ottoman  
Geographers..... 21-56

*Fatih ÖZÇELİK*

Türk Siyasi Hayatında Vatan Cephesi Uygulamaları: Çanakkale İli  
Örneği/Homeland Front Practice in Turkish Political Life:  
Dardanelles (Çanakkale) Example.....57-84

*Süleyman BEYOĞLU*

Türkiye - Makedonya İlişkilerinin Yirmi Yılı (1991-2011)/Twenty  
Years of Turkey-Macedonia Relations .....85-102

### Edebiyat

*Filiz KILIÇ-Volkan KARAGÖZLÜ*

Türk Edebiyatında Seci ve Kullanımları/Seci and its Uses in  
Turkish Literature .....103-134

*Erdem SARIKAYA*

*Hekimbaşı Mecmuası* Örneğinde Klâsik Türk Edebiyatı  
Araştırmaları Açısından Güfte Mecmuaları/Lyrics Mecmuas in  
Terms of Classical Turkish Literature Researches in the Example of  
*Hekimbaşı Mecmuası*..... 135-158

*Mehmet AÇA-Abonoz KÜÇÜK*

İki Kıyı İki Halk Kahramanı: Alim Azamatoğlu İle Micanoglu  
Hüseyin'e Karşılaştırmalı Bir Bakış/Two Coasts Two Folk  
Heroes: A Comparative View Of Alim Azamatoglu and  
Micanoglu Hussein .....159-178

*Bâki ASİLTÜRK*

Attilâ İlhan Şiirinde Görsellik ve Sinematografi/Visuality and  
Cinematography in Attila İlhan Poetry ..... 179-204





## OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BÜROKRASI VE ULEMA\*

*Abdurrahman ATÇIL\*\**

### ÖZET

*Bu makalede Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından XVI. yüzyılın ilk yıllarına kadar bürokratik yapının gelişiminde dinî ilimler alanında eğitim alarak yetişmiş ulemanın oynadığı merkezi rol incelenmektedir. Bu minvalde, İslam'ın ilk asırlarından beri ulemanın Müslüman toplumlardaki statüleri, hakları, konumları ve otonomilerine dikkat çekilerek Max Weber ve takipçilerinin Osmanlı bürokrasisini patrimonyal bürokrasi olarak tanımlamalarına itiraz edilmekte ve ulemanın Osmanlı yönetimi ile kurduğu ilişkideki değişimlere odaklanılmaktadır. XIV. yüzyılda ve XV. yüzyılın ilk yarısında âlimlerin Osmanlı sultanı veya onun temsilcileri ile ilişkileri kurumsal bir temelden yoksun iken, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurallar ve kanunlarla belirlenmiş bürokratik kurumsal bir zemine sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede bazı âlimlerin Osmanlı bürokrasisine dahil olarak âlim-bürokrat kimliği kazandıkları ve genel âlimler grubundan farklılaştıkları savunulmaktadır. Ayrıca, hangi âlimlerin bürokrasiye dahil olacakları konusunda "mevâli" diye bilinen en yüksek dereceli âlim-bürokratlar grubunun giderek daha çok söz sahibi olmasına ve ulema bürokrasisinin otonomi kazanmasına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, icâzet ile mülâzemet karşılaştırılmakta ve farklarına işaret edilmektedir. İcâzet, özellikle hoca-öğrenci ilişkisini gösterip kamusal haklar doğurmaz iken, mülâzemet bürokrasiye kabulü belgeleyerek resmi pozisyonlarda görev yapma hakkını vermektedir.*

### *Anahtar Kelimeler*

*Osmanlı, bürokrasi, ulema, mülâzemet, icâzet, ilmiye.*

XIII. yüzyılda Moğolların siyasi yükselişinden sonra, İslam dünyasında imparatorlukların kurulması ve nispeten kısa bir hâkimiyet döneminden sonra küçük siyasi birimlere bölünmesinin birbirini takip ettiği siyasi durum, XV. yüzyıldan sonra değişmeye başladı. Batıdan doğuya doğru Osmanlılar, Safeviler ve Babürlüler geniş toprakları hâkimiyetleri altına alarak görece dayanıklı ve istikrarlı imparatorluklar kurdular. Bu

\* Makalenin geliş tarihi: 1 Mart 2017/ Kabul tarihi: 13 Mart 2017.

\*\* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, [abdurrahmanatcil@sehir.edu.tr](mailto:abdurrahmanatcil@sehir.edu.tr)

imparatorlukların kuruluşunda ve devamında, askeri güç üstünlüğü kadar bürokratik idare teşkil etmedeki yetkinlik de rol oynamıştı.<sup>1</sup> Hükümdarın veya onun merkezdeki temsilcilerinin atadığı bürokratlar, yönetim işlerini önceden belirlenmiş kanun ve kurallara göre yerine getirmekte, yapılan işlemlerin kaydını tutmakta ve düzenli olarak merkezi idareyi bilgilendirmekteydi. Bu şekilde otoritelerinin devamı merkezden atamaya bağlı olan bürokratlar, uzak ve yakın bölgelerin imparatorluğa bağlı kalmasını sağlamaktaydılar.<sup>2</sup>

Max Weber'in modern öncesi imparatorlukların yönetimleri hakkındaki görüşlerine dayanan bazı tarihçiler, Osmanlı bürokrasisinin *patrimonyal bürokrasi* tipi özellikleri gösterdiğini iddia etmişlerdir.<sup>3</sup> Weber'e göre patrimonyal imparatorluklarda yönetim aygıtı, hükümdarın hane halkının genişlemesi yani kullarının sayısının artması ve onların yönetici olarak atanması yoluyla olur. Bu yöneticiler modern bürokrasiyi oluşturan bürokratlardan farklıdır, çünkü onların merkezi hükümet ile ilişkisi hukuki bir ilişki değil, kişiseldir ve efendi-kul ilişkisidir, hedefleri rasyonel ve hukuki

<sup>1</sup> Bu makalede bürokrasi kelimesi, geniş çerçeveli bir tanımla "rutin idari işlerin önceden belirlenmiş kural ve kanunlara göre, otoritesini siyasi merkezi güç tarafından atama sayesinde elde eden, kayıt tutan görevliler (bürokratlar) yoluyla yerine getirilmesi ve bu görevlilerin oluşturduğu – diğer siyasi güç sahiplerinin müdahalesinden korunan - kendi kuralları ve otonomisi olan yapı" anlamında kullanılmıştır. Buna benzer ama farklı bir bürokrasi tanımı için bkz. Peter Crooks ve Timothy Parsons, "Empires, Bureaucracy and the Paradox of Power", *Empires and Bureaucracy in World History: From Late Antiquity to the Twentieth Century*, ed. Peter Crooks ve Timothy H. Parsons, Cambridge 2016, s.17-18.

<sup>2</sup> Douglas E. Streusand, *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*, Boulder 2011, s.93-104, 173-82, 264-71. Erken modern dönemde, askeri gücün bürokratik organizasyonla desteklenmesi İslam dünyasına mahsus bir şey değildi; Avrupa'da da benzer gelişmeler olmaktadır. Bu konuda bkz. Eugene F. Rice Jr. ve Anthony Grafton, *The Foundations of Early Modern Europe, 1460-1559*, New York 1994, s.114-16.

<sup>3</sup> Halil İnalcık, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* I, 1992, s.49-72; Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980, s.9-10, 80-86; Karen Barkey, "The Ottoman Empire (1299-1923): The Bureaucratization of Patrimonial Authority", *Empires and Bureaucracy in World History*, s.102-26. Bu konuda ayrıca bkz. Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001, s.66-72; Erdem Sönmez, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, XXIII (2010), s.39-62.

amaçları gerçekleştirmek değil hükümdarın keyfi isteklerini yerine getirmektir. Dolayısıyla hükümdarın hane halkından olan yöneticilerin oluşturduğu bürokratik yapının kendine has özelliklerini belirtmek için patrimonyal bürokrasi tabiri kullanılmaktadır.<sup>4</sup>

Osmanlılar hâkimiyetlerinin ilk yıllarından itibaren askeri faaliyetler yanında bürokratik uygulamalara da ilgi göstermişlerdi. Örneğin, Orhan Gazi (ö.1362) Arapça, Farsça ve Türkçe mülkname, vakfiye senedi gibi bürokratik belgeleri düzenleyebilecek yetkinlikteki görevlileri maiyetinde bulundurmaktaydı.<sup>5</sup> I. Murad (ö.1389) döneminde de benzer belgeler düzenlenebilmekteydi. Ayrıca pençik sistemi uygulamaya konuldu ve Rumeli'de savaşıyan gazilerin ganimet olarak aldıkları esirler kayda geçirilerek beşte biri hazine için alıkonulmaya başlandı.<sup>6</sup> Yıldırım Bayezid (ö.1403) döneminde, özellikle Çandarlı Ali Paşa'nın (ö.1406) etkisiyle, bürokratik idare oldukça ilerledi; ele geçirilen topraklara sultanın kulları atanarak Anadolu ve Rumeli'deki eyaletlerin tahririne başlandı.<sup>7</sup> Fetret devri ve sonrasına ait çok sayıda bürokratik yazışma ve kayıt bize ulaşmıştır; II. Murad (ö.1451) devrinden bize gelen tahrir defteri bunların en önemlilerindendir.<sup>8</sup> İstanbul'un fethinden sonra XV. yüzyıl sonuna kadar bürokratik idare giderek

<sup>4</sup> Max Weber, *Economy and Society*, ed. Guenther Roth ve Claus Wittich, Berkeley 1978, II, s.1013-58.

<sup>5</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", *Belleten*, III/9 (1939), s.99-106; aynı mlf, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Belleten*, V/19 (1941), s.277-288; aynı mlf, "Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten*, XXVII/107 (1963), s.437-451. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 2010, s.76-77; Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s.51-52.

<sup>6</sup> Abdülkadir Özcan, "Pencik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, XXXIV, İstanbul 2007, s.226-228.

<sup>7</sup> Bilgin Aydın, "XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Katipleri", *Journal of Turkish Studies*, XXXI (2007), s.43-44; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds*, Berkeley 1995, s.111-12; Pál Fodor, "Ottoman Warfare, 1300-1453", *The Cambridge History of Turkey/Byzantium to Turkey*, ed. Kate Fleet, New York 2009, I, s.199-204.

<sup>8</sup> Dimitris J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Leiden 2007, s.24-27; Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.

daha hızlı büyüyüp kanunname, tahrir, sicil, ahkam ve mühimme vb. birçok kayıt üretti.<sup>9</sup>

XV. yüzyılın ortalarına kadar zikredilen bürokratik işlemlerin yerine getirilmesinde en önemli grup dinî ilimleri tahsil ederek yetişmiş olan âlimlerdi (*ulema*).<sup>10</sup> Bu dönemde Osmanlı topraklarında, İslam'ın orta dönemlerinde (M.1000-1500) İran dünyasında Türk veya Moğol idare ve askeriye sınıflarından ayrı olarak statü sahibi bürokratik *tâcîk* sınıfı yoktu veya Abbasi Hilafeti zamanında olduğu gibi bürokratik yazışmaları yerine getiren ulemadan ve askeri sınıftan farklı bir *küttâb* sınıfı henüz teşekkül etmemişti.<sup>11</sup> Bu durumda en başlarda çoğunlukla Osmanlı toprakları dışından gelen veya orada eğitim almış ama XV. yüzyıldan sonra giderek daha çok Anadolu ve Balkanlarda eğitim alan âlimler, eğitim, hukuk, din ile ilgili işlere ilaveten maliye, diplomatik görüşme ve yazışma (*inşa*), kayıt tutma ile ilgili görevlerin

<sup>9</sup> Halil İnalçık, "Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, XI (1947), 693-708; İlhan Şahin ve Feridun Emecen, *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994; Aydın, *a.g.m.*, s.41-49; Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXX (2007), s.145-228; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s.20-43; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990-1996. Modern öncesi dönemde Osmanlı bürokrasisinin gelişimi ve özellikleri ile ilgili genel bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü*, 58 (1999), s.182-90.

<sup>10</sup> Buradaki amacımız tüm bürokratik işleri ulemanın yaptığını iddia etmek değildir, sadece on altıncı yüzyıl ortalarına kadar personel açısından ulemanın bürokratik oluşumun en önemli unsuru olduğunu göstermektir. Eski Bizans bürokratları, Balkanlarda ele geçirilen toprakların Osmanlı öncesi bürokratik personeli ve köle olarak Osmanlı idari sistemine dâhil olanlar özellikle Balkan topraklarının tahririnde ve diplomatik yazışmalarda katkılar sunmuşlardır. Bu konuda bkz. Joel Shinder, "Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison", *International Journal of Middle East Studies*, IX/4 (1978), s.514-17.

<sup>11</sup> Maria E. Subtelny, "Tamerlane and His Descendants: From Paladins to Patrons", *The New Cambridge History of Islam/The Eastern Islamic World, Eleventh to Eighteenth Centuries*, ed. David O. Morgan ve Anthony Reid, New York, 2010, III, s.178-80; Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization/The Classical Age of Islam*, Chicago, I, 1974, s.444-72; Paul L. Heck, "The Hierarchy of Knowledge in Islamic Civilization", *Arabica*, 49 (2002), s.27-54; Maaïke van Berkel, "The Bureaucracy", *Crisis and Continuity at the Abbasid Court: Formal and Informal Politics in the Caliphate of al-Muqtadir (295-320/908-32)*, ed. Maaïke van Berkel, Nadia Maria El Cheikh, Hugh Kennedy, Letizia Osti, Leiden 2013, s.87-109.

en önemlilerini yerine getiriyorlardı.<sup>12</sup> Örneğin, Osmanlı siyasi teşebbüsünün başlangıcından İstanbul'un fethine kadar hem askeri hem de bürokratik işlere nezaret eden vezirlerin önemli bir kısmı âlimler arasından seçilmişti.<sup>13</sup> Osmanlılar adına görüşmeler yapmak üzere diğer devletlere gönderilen diplomatların birçoğu da âlimdi.<sup>14</sup> Önemli diplomatik mektupları yine âlim olarak tanınan kimseler kaleme almaktaydı; mesela İstanbul'un fethini bildirmek için Memlük sultanına yazılan mektubu Osmanlı topraklarında farklı zamanlarda müderris, kadı, kazasker ve şeyhülislam olarak görev yapan Molla Gürani (ö.1488) yazmıştı.<sup>15</sup> Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek idare organı olan Divan-ı Hümayun'dan sadır olan belgeleri düzenleme ve bunlara padişahın tuğrasını çekme görevini üstlenen nişancılar hemen her zaman âlimler arasından seçilmekteydi.<sup>16</sup> İlaveten, âlimler tamamen mali nitelikli görevleri de üstlenebiliyorlardı; mesela meşhur âlim Kemalpaşazade (ö.1534) Karaman eyaletinin tahriri,<sup>17</sup> diğer meşhur âlim Ebussuud Efendi (ö.1574) ise Budin eyaletinin tahririyle görevlendirilmişlerdi. Bu âlimler söz konusu mali, diplomatik ve kayıt tutma işlerini yapmak üzere görevlendirildiklerinde, profesyonel olarak ayrı bir

<sup>12</sup> XV. yüzyıldan sonra Osmanlı ulema eğitim sisteminin kendi kendini üretir hâle gelmesi konusunda bkz. Abdurrahman Atçıl, "Mobility of Scholars and the Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rum During the Fifteenth Century", *Literature and Intellectual Life in Medieval Anatolia*, ed. Andrew Peacock ve Sara Nur Yıldız, Würzburg 2016, s.315-31.

<sup>13</sup> Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti", s.99-102; Halil İnalçık, "Vezir", *TDVİA*, III, 90-92; Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge 2017, s.40.

<sup>14</sup> Cihan Yüksel Muslu, *The Ottomans and the Mamluks: Imperial Diplomacy and Warfare in the Islamic World*, London 2014, s.192-275. Şükrullah'ın Karamanoğlu'na elçi olarak gönderilmesi hakkında bkz. Ahmed Taşköprülüzade, *Eş-Şekâ'îku n-Nu'māniye fî 'ulemâ'î d-Devleti l-'Osmāniye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s.94.

<sup>15</sup> Ahmet Ateş, "İstanbul'un Fethine Dâir Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, IV/7 (1953), s.14-21.

<sup>16</sup> Erhan Afyoncu, "Nişancı", *TDVİA*, XXXIII, 156; Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âlî, 1541-1600*, Princeton 1986, s.217-18.

<sup>17</sup> Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDVİA*, XXV, 238; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Kanunnâmeleri", *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul 1945, s.xxxiv-xv.

yola girmiş olmuyorlardı; aynı anda veya daha sonra müderrislik, kadılık, kazaskerlik veya müftülük yapabiliyorlardı. Mesela, Ebussuud Efendi Rumeli kazaskeri iken yukarıda işaret edildiği üzere Budin Eyaleti'nin tahririne nezaret etmişti; keza Tâcizâde Cafer Çelebi (ö.1515) nişancılık yaptıktan sonra Anadolu kazaskeri olmuştu.<sup>18</sup>

Öyle görünüyor ki XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maliye, inşa ve Divan'da kayıt tutma gibi işler için özel eğitim alan bir zümre ortaya çıkmaya başladı. İşaret edilen türde işleri yapan ofisler kendi yardımcılarını (*şâgird*) yetiştirmeye başladı.<sup>19</sup> Fakat bu grubun ulemadan farklı bir grup olarak ortaya çıkması elbette zaman aldı. Dinî ilimler okuyan öğrenciler müderrislik ve kadılık yapmak istemiyorlarsa söz konusu işleri üstlenebilirlerdi. Ayrıca, bu ofislerin yöneticilerinin (*defterdar*, *nişancı*) dinî ilimler tahsil etmiş, müderrislik ve kadılık yapan âlimler arasından seçilmesi uygulaması devam etti. XV. yüzyılın ortalarından itibaren ise bu türden bürokratlar için kendi kuralları olan ve *kalemiye* denen ayrı bir kariyer yolu teşekkül etti. Defterdarlar ve nişancılar, maliye ve inşa işlerinde şâgird olarak başlayıp yetişmiş kimseler arasından seçilmeye başlandı.<sup>20</sup> Dinî ilimler tahsil edip bu sayılan türde işleri yapmak isteyenler, şâgird olarak kariyere başlayanlara göre giderek daha dezavantajlı olmaya başladı.<sup>21</sup>

Kalemiyenin ayrı bir sınıf olarak belirginleşmesi ile eş zamanlı olarak dinî ilimlerde eğitim alarak Osmanlı sistemine dâhil olan âlim-bürokratlar sadece eğitim, hukuk ve din ile ilgili işlerde uzmanlaştılar ve ayrı bir kariyer yolu olarak teşekkül eden *ilmiye* sisteminde devam ettiler.<sup>22</sup> Bu kalemiye ve

<sup>18</sup> İsmail E. Erünsal, "Tâcizâde Câfer Çelebi", *TDVİA*, XXXIX, s.353-354.

<sup>19</sup> Aydın, *a.g.m.*, 45-49; Rıfat Günalan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Mâliye Kâtipleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 49 (2017), s.125-54.

<sup>20</sup> Rıfat Günalan, Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasi, İstanbul 2010, Christine Woodhead, "After Celalzade: The Ottoman Nişancı c. 1560–1700", *Journal of Semitic Studies*, supplement 23: Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber, ed. Andreas Christmann ve Robert Gleave, New York 2007, s.299-304.

<sup>21</sup> Dinî ilimler tahsil edip kalemiye pozisyonlarından ilerlemek isteyen ve istediği başarıyı sağlayamayan Mustafa Âlî'nin (ö. 1600) kariyeri yukarıdaki iddiayı desteklemektedir. Bu konuda bkz. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*.

<sup>22</sup> Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Suleymans des Prächtigen*, Wiesbaden 1974, s.33-45; Fleischer, *a.g.e.*, 214-31; Kaya Şahin, *Empire and Power in the Reign of Süleyman*, Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World, New York 2013, s.215-20.

ilmiye şeklindeki ayrışmadan sonra da ulema, bu makalede kullandığımız genel anlamı ile bürokrasinin önemli bir parçası olmaya devam etti. Müderris, kadı ve müftü olarak eyaletlerde görev yaptıklarında, merkezin temsilcisi bürokratlar olarak davranıp, gelen emirlerin kaydedilmesi, ilan edilmesi ve yerine getirilmesine nezaret ettiler; sürekli yazışmalar yaparak buldukları bölgenin merkez ile bağlantısına katkılar sağladılar. Ayrıca, bazı durumlarda, vergi toplanması ile ilgili yazışmaları da yürüttüler.<sup>23</sup>

Osmanlı bürokrasisinin gelişimi ile ilgili yukarıda verilen genel tabloda ulemanın en önemli unsur olduğunun altını çizerek, Osmanlı bürokrasisinin patrimonyal bürokrasi tipine ne denli uygun olduğu bahsini sorgulamak mümkündür. Öncelikle ulema, Osmanlı döneminde ortaya çıkmış bir zümre değildi; İslam'ın ilk asırlarından beri Müslüman toplumlarda kendilerini dinî ilimlerin tahsiline adanmış âlimler bulunmaktaydı. Dinî-hukukî bilginin üretilmesi ve aktarılması konusunda otorite sahibi olan âlimler grup olarak ve bireyler olarak saygı görmekteydiler. Duruma göre bazı âlimler yöneticilerle yakın münasebet kurup görev kabul etmiş olsalar da Müslüman toplumlarda ulemanın -ulema olarak- otoritesinin esas kaynağı Kuran ve sünnet bilgisi ve dinî ilimlerdeki yetkinlikti. Birçok âlim yöneticilerden uzak durmayı seçip bir zanaatla uğraşarak veya vakıflarla desteklenen medreselerde ders vermek suretiyle hayatlarını devam ettirebiliyor ve toplumda otorite/itibar sahibi olarak saygı görebiliyordu.<sup>24</sup> Bunları göz önüne alarak ana unsurunu ulemanın oluşturduğu bürokratik yapıyı, patrimonyal bürokrasi diye nitelemenin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda idare aygıtının genişlemesi ve bürokratik bir idare kurulması sultanın kullarının sayısının artması ve bunların yönetici olarak atanması yoluyla değil, Osmanlı siyasi yapısının ortaya çıkışından çok

<sup>23</sup> Atçıl, *Scholars and Sultans*, s.5-8, 172-78.

<sup>24</sup> Patricia Crone ve Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge 2003, s.97-110; George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*, Edinburgh 1981, s.35-74; Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350*, Cambridge 1994, s.69-90; Manuela Marín, "The 'Ulamā'", *New Cambridge History of Islam/The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, ed. Maribel Fierro, New York 2010, II, 679-81; Harun Yılmaz, "Medrese Nedir? XII. Ve XIII. Yüzyıllarda Dımaşk Medreseleri Üzerine Bir İnceleme", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 40 (2016), s.33-70.

önceden beri var olan ve kendi alanı ve otoritesi belli olan ulemanın merkezi yönetim ile çalışmaya başlaması sonucunda olmuştur.<sup>25</sup>

Burada Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal bürokratik yapının oluşumunu sağlayan faktörlerin ortaya konulması yönünde bir katkı olarak, bir grup âlimin diğerlerinden ayrıştırılarak âlim-bürokrat olarak tanımlanması uygulamasına ve bunun XVI. yüzyıl başlarına kadarki gelişimine de değinmek lazımdır. Şöyle ki; söz konusu uygulama kurumsal bürokrasi oluşumuna iki yönden katkı sağlamıştır: (1) Yönetimin kontrolünde olan pozisyonları belli âlimlere hasrederek onları diğer âlimlerden ayrıştırması; (2) XV. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan gelişmeler ile bürokrasinin yüksek pozisyonlarında olan âlimlere (*mevâli*) hangi âlimlerin bürokrasiye kabul edileceği konusunda yetki vererek ulema bürokrasisinin otonomisine katkı sağlaması.

Âlimlerin devlet hizmetine kabulü uygulamasına bir arka plan oluşturmak amacıyla ulemanın Osmanlı merkezi yönetimi ile kurduğu ilişkinin niteliği ve bundaki değişimler üzerinde kısaca durmamız gerekir. Erken Osmanlı döneminde (1300-1453) yukarıda söz konusu edilen bürokratik fonksiyonları yerine getiren ulemanın sayısı, konumları, görevleri ve hakları ile ilgili çok net bilgilere sahip değiliz. Tarih ve biyografi kaynaklarından dolayı olarak anlaşıldığı kadarıyla merkezi idare tarafından atanmış, onun adına görev yapıp kayıt tutan âlimlerin sayısı çok fazla değildi.<sup>26</sup> Bunlar müderrislik görevlerine ilaveten kadılık yapıyorlardı; ayrıca

<sup>25</sup> Weber'in modern rasyonel bürokrasi ile ilişkilendirdiği birçok vasıf Osmanlı bürokrasisinde görülmektedir. Örneğin, aşağıda tartışılacağı üzere kurumsal bürokratik yapının gelişmesine paralel olarak Osmanlı idaresinde yer alan âlimler diğer âlimlerden ayrılmaya başlamış ve önceden belirlenen kural ve kanunlara göre kendi kendini yöneten bir grup haline dönüşmüşlerdir. Ayrıca, XV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan hiyerarşik yapı, XVI. yüzyılda gelişen uzmanlaşma gibi hususiyetler de Osmanlı bürokrasisi ile Weber'in modern rasyonel bürokrasi tipi arasındaki benzerlikler arasında sayılabilir. Fakat, söz konusu bürokratik oluşumu incelemek için Weber'in tasnifini esas alma zarureti yoktur. Osmanlı bürokrasisi örneğinde görüldüğü gibi, Weber'in tasnifi açıklayıcı güce sahip olmadığı gibi mukayeseli çalışmayı da zorlaştırmaktadır. Bu durumda bazı araştırmacılar daha esnek bir bürokrasi tarifi ile modern öncesi toplumların (veya hem modern öncesi hem sonrası toplumların) bürokratik yapılarını karşılaştırmalı olarak ele almışlardır. Örnek olarak, bkz. S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, London 1963; *Empires and Bureaucracy in World History*.

<sup>26</sup> Aydın, *a.g.m.*, s.41-44.



bunlardan bazıları temel mali kayıtları tutuyor ve dâhilî-haricî yazışmaları yapıyorlardı. Osmanlı siyasi teşebbüsünün ortaya çıkışından 1558 yılına kadar Osmanlı topraklarında yaşamış âlimlerin çeşitli uzunluklarda hayat hikayelerini içeren Ahmed Taşköprülüzade'nin (ö.1561) *eş-Şekâr'ku'n-nu'mâniyye* isimli eserindeki biyografik kayıtlar şunu düşündürmektedir: Söz konusu dönemde Osmanlı yönetiminde yer alan yüksek seviyeli âlimlerin çoğu kendilerini bir takım kuralları olan Osmanlı sisteminin bir parçası olmaktan çok sultan ile kişisel bir ilişki içerisinde görmekteydi. Resmi bir görev kabul eden âlim kendisini diğer âlimlerden farklılaştıracak haklar kazanmadığı gibi âlim olarak hakları açısından da kısıtlanmaktaydı; istediği zaman görevi bırakıp başka bir ülkeye gidip âlim olarak görev yapabilmekteydi. Diğer taraftan, yöneticiler âlimler arasından istediklerine görev verme hakkına sahiptiler; örneğin, Osmanlı topraklarına yeni gelmiş bir âlim önemli bir göreve atanabilirdi. Diğer bir ifade ile erken Osmanlı döneminde ulema ile yönetim arasındaki ilişkinin öngörülebilir uygulamaları ve kurumsal bir altyapısı yoktu.<sup>27</sup>

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sultanları merkezi otoritenin imparatorluğun tamamına teşmili için çalışacak kurumsal bürokratik yapının oluşturulması yönündeki gayretlerini arttırmaya başladılar. Bu bağlamda ulemanın merkezi idare ile çalışması teşvik edildi; âlimlerin görev yapabileceği pozisyonların sayısı artırıldı. İlâveten, idari pozisyonlar ve onlarda görev yapan âlimler hiyerarşik bir düzene sokuldu; bu hiyerarşik düzenin kuralları da hukuki düzenlemelerle teminat altına alındı.<sup>28</sup> Bu gelişmelere paralel olarak idarede yer alan âlimler tavırlarını değiştirmeye ve hukuki kurullarla teminat altına alınmış konularını değerli olarak görmeye başladılar. Dinî-hukukî bilgileri ile birlikte merkezi hükümet tarafından atanmış olmaları da onların kimliklerinin parçası

<sup>27</sup> Taşköprülüzade, *a.g.e.*, s.4-115. Özellikle Molla Fenari (ö.1431), Muhammed Cezeri (ö.1429) ve Molla Yegan'ın (ö.1461 civarı) biyografileri konu ile ilgili oldukça ilginç anekdotlar içermektedir, bkz. Taşköprülüzade, *a.g.e.*, s.22-29, 36-38, 79-80. Ayrıca Cezeri hakkında bkz. İlker Evrim Binbaş, "A Damascene Eyewitness to the Battle of Nicopolis: Shams al-Din Ibn al-Jazari (d. 833/1429)", *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean, 1204-1453*, ed. Nikolaos G. Chrissis ve Mike Carr, Farnham 2014, s.153-75. Bu konunun nispeten geniş bir tartışması için bkz. Atçıl, *a.g.e.*, s.36-45.

<sup>28</sup> Richard C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986, s.27-72.

olmaya başladı ve sonuç olarak giderek idarede görev almamış âlimlerden ayrılmaya başladılar.<sup>29</sup>

Biyografik kaynaklardaki ifadeler, Fatih Sultan Mehmed'in (ö.1481) ulemaya yakın ilgi gösterdiğini ve bürokraside görev alacak âlimleri bizzat kendisinin seçtiğini göstermektedir. Âlimler ve diğer görevliler bazı öğrencilerin bürokrasiye girişine aracılık etse de son tahlilde yetki sultandaydı. Örneğin, Mahmud Paşa (ö.1474), Hocazade Muslihuddin Mustafa'yı (ö.1487/88) sultan ile tanıştırtıp görev almasını yani bürokrasiye kabulünü sağlamıştı.<sup>30</sup> Benzer bir şekilde, Molla Hüsrev (ö.1480), Manisazâde Muhyiddin Mehmed'i (ö.1481'den sonra) sultana takdim edip devletin kontrolünde olan bir göreve atanmasına aracılık etmişti.<sup>31</sup> Sonuç olarak, biyografik materyale dayanarak, Fatih döneminden itibaren sultanın kontrol ettiği bürokrasiye kabul uygulamasının bulunduğunu ve bu uygulama sonucunda bir grup âlimin âlim-bürokrat olarak diğerlerinden farklılaş-tıklarını ve farklı bir konum elde ettiklerini söyleyebiliriz.

Fatih'in saltanatının son yıllarında ilan ettiği düşünülen ve *Teşkilat Kanunnamesi* diye bilinen belgenin bize ulaşan nüshalarında bu uygulamaya referans vardır.<sup>32</sup> Devlet görevine kabul edilmiş âlimlere *mülâzım* denilmektedir. Bu kanunnamedeki ifadeler sadece mülâzım olanların hiyerarşik

<sup>29</sup> Atçıl, *a.g.e.*, s.49-116.

<sup>30</sup> Taşköprülüzade, *a.g.e.*, s.126-39.

<sup>31</sup> Taşköprülüzade, *a.g.e.*, s.117-18.

<sup>32</sup> *Teşkilat Kanunnamesi*'nin bize ulaşan en erken tarihli nüshaları XVII. yüzyılda üretilmiş olduğundan ve içerisinde XV. yüzyılda olmayan uygulama, kurum ve görevlilere işaretler bulunduğundan bazı araştırmacılar bu belgenin Fatih döneminde değil XVI. yüzyıl sonlarında üretildiğini iddia etmişlerdir. Örnek olarak bkz. Konrad Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*, München 1967, s.35; Klaus Röhrborn, "Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich (Ende 16. Jahrhundert)", *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, s.122, 1972, 124, 135-37; Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 2007, s.7-9. Birçok tarihçi bu iddiayı eleştirmiş ve tadil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tarihçiler, genel olarak, belgenin elimizdeki nüshalarında XV. yüzyıla ait olmayan unsurlar olduğunu kabul etmekle beraber ana metnin (organizasyon ve içerik olarak) XV. yüzyıla dayandığını iddia etmektedirler. Onlara göre kanunname donuk bir metin değildir, onun hükmü uygulanmakta ve yeni uygulamalar metne eklenmekte, terminolojik değişiklikler yine metin üzerinde yansıtılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu belgeyi "uydurma" olarak nitelendirip göz ardı etmek yerine içerisindeki otantik olan ve sonradan eklenen unsurlar dâhilî ve haricî tenkit ile ortaya çıkarılarak

olarak sıralanmış pozisyonlarda görev yapma hakkına sahip olduğunu düşündürmektedir.<sup>33</sup> Dolayısıyla ilgili maddeler Fatih döneminde bir grup âlimin diğerlerinden ayrışması yönünde bir gelişmenin olduğuna dair biyografik kanıtları desteklemektedir.

II. Bayezid (ö.1512) dönemine ait 1505 sonları veya 1506 başlarında kaleme alındığını düşündüğümüz TSMA'dan *D. 5605.1* nolu defter bazı âlimlerin bürokrasiye kabulü ve diğer âlimlerden ayrıştırılmasıyla ilgili önemli değişikliklerin XV. yüzyıl sonlarında ortaya çıktığı kanısına yönlendirmektedir.<sup>34</sup> Söz konusu defterin içeriği üç kısma ayrılabilir: (1) Yeni devlet görevine kabul edilmiş âlimlerin isimleri (mülâzım veya nev-mülâzım) ve kabul ediliş yolları (113 kişi); (2) Rumeli'de ve Anadolu'da müderrislik ve kadılıklarda görev yapıp ayrıldıktan sonra yeni görev bekleyenlerin (mülâzım) isimleri (139 kişi) ve (3) İran dünyasından neşet eden ve/veya eğitim alıp gelen ve devlet görevine kabul talebinde bulunanların (*acem* ve *müteaccim*) isimleri (10 kişi).<sup>35</sup> Bu 262 âlimin ortak

---

kullanılmalıdır. Bu görüşler için bkz. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, s.197-200; Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans*, s.35; Abdülkadir Özcan, "Giriş", *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s.xi-xix; Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991, s.20. Bu görüşleri destekleyen delillerden birisi bize ulaşan nüshalardan birisinin müstensihi olan Bosnalı Hüseyin Efendi'nin *Teşkilat Kanunnamesi*'nin orijinal kopyasını Divan-ı Hümayun'da gördüğünü ifade etmesidir, bkz. Özcan, "Giriş", s.xv.

<sup>33</sup> "Ve ibtidâ yeni mülâzım yirmi akça medreseye, andan yirmi beş, andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçaya vâsıl olur" (*Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, 15).

<sup>34</sup> Bu defterin transliterasyonu ve tıpkıbasımı için bkz. Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzamet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, 49 (2017), s.106-22.

<sup>35</sup> Osmanlıların kullanımında "*acem*" kelimesi ve ondan türetilmiş kelimeler sadece bugünkü İran'ı değil, onunla birlikte Azerbaycan, Maverâünnehir ve Horasan'ı kapsayan Farsça'nın konuşma ve/veya yazı dili olduğu geniş İran dünyasına işaret etmekteydi, bkz. Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV.-XVII. Yüzyıllar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, VIII (1999), s.83-87. İncelediğimiz defterde (TSMA, *D. 5605.1*) "*acem*" kelimesi İran dünyasında neşet etmiş ve orada eğitim almış âlimler için kullanılırken "*müteaccim*" kelimesi ise isimlerinden (Ali Türk, Ali Germiyani, Can Kara Siyah) kökenlerinin Anadolu veya Balkanlar'da olduğunu anladığımız İran dünyasına eğitim için gidip gelmiş âlimler için kullanılmış gözükmektedir.

noktaları, Osmanlı merkezi hükümetinden bir göreve atanma talebinde bulunmalarıdır. Konumuz itibarıyla bu defterdeki birinci ve üçüncü grupta olan âlimlere ve onlarla ilgili bilgilere yoğunlaşacağız.

Bu defterdeki veriler, genel olarak yüksek seviyeli pozisyonlarda bulunan âlim-bürokratların (*mevâli*) XVI. yüzyıl başında bürokrasiye kabul sürecinde en önemli grup olduklarını göstermektedir. Birinci gruptaki 113 âlimden 101'i mevâliyle ilişkileri sayesinde devlet görevine kabul edilmişlerdi. 101 âlimin 65'i vefat eden mevâlinin öğrencileri oldukları için bürokrasiye kabul edildiler; 23'ü için mevâli hayatta iken referans olduğu, 10'u mevâli çocuğu olduğu ve 3'ü mevâlinin asistanı (*muid*) olarak görev yaptıkları için bürokrasiye kabul edildiler. 113 âlimden 9'u askerî görevlilerin (paşa ve ağa) referansı ile bürokrasiye dahil oldu; 1'i kendi arzıyla kabul edildi; 2'sinin kabul edilme şekli hakkında kaynakta bilgi verilmemektedir.

*Teşkilat Kanunnamesi*'nde mevâli statüsüne sahip pozisyonlardan bahsedilmektedir ama bu pozisyonların sahiplerinin bürokrasiye kabul sürecindeki rollerine bir işaret ve ima yoktur.<sup>36</sup> Dolayısıyla kanunnameye dayalı olarak Fatih döneminde mevâlinin bürokrasiye kabul sürecinde hâkim olduğu iddiası konusunda ihtiyatlı olunmalıdır. Yukarıda tartışıldığı üzere, biyografik malzeme Fatih'in kendisinin bu sürece tam hâkim olduğunu akla getirmektedir. Diğer taraftan, yukarıda bahsedilen II. Bayezid dönemine ait defter, bürokrasiye kabul sürecinde mevâlinin önemini kesin olarak göstermektedir. Bürokrasiye kabul edilen âlimlerin yüzde doksanı mevâli ile ilişki sayesinde kabul edilmiştir. Bu durum, sultanın ve diğer devlet görevlilerinin etkisi tamamen sona erme de ulema bürokrasisinin kendi kendisini yönetme ve bir otonomi kazanma yönünde ilerlediğini göstermektedir. Defterde üçüncü kısımdaki âlimlerin, bürokrasiye kabul talebinde bulunan İran dünyası kökenli veya orada eğitim almış olanların, ayrı bir kategori olarak varlığı Osmanlı ulema bürokrasisinin sınırları ve kuralları olan bir otonom kurum olma yönünde ilerlediğine ve âlim-bürokratların genel âlim grubundan ayrışıp farklı bir grup olarak vücut bulduğuna delalet etmektedir. Başka bir ifadeyle II. Bayezid dönemine gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümetin ihtiyaç duyduğu bürokratik ve ilmî işleri yapan âlimler, dinî ilimlerde yetkinliği ve bürokratik

<sup>36</sup> "...ve Sahn (280a) monlaları makâm-ı mevleviyetdedür...", "...ve Dâhil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makâm-ı mevleviyetdedür..." (*Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, s.11).

tecrübesi olan âlimler arasından sultanın keyfi ve duruma göre seçtikleri değil, bürokrasinin mevâli statüsü kazanmış âlimlerinden eğitim alıp veya onlarla çeşitli şekillerde ilişki kurup desteklerini kazanmış olanlardı. Bu sebeple, İran dünyasından neşet etmiş veya oraya eğitim için gitmiş olanlar otomatik olarak bürokrasiye giremiyorlar ve mevâli desteği aramak zorunda kalıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda âlimlerin bürokrasiye kabul uygulamasıyla ilgili olarak kullanılan *mülâzemet* ve *mülâzım* terimlerinin sözlük anlamlarına ve tarihi kullanımlarına da kısaca değinmek gerekir. *Yapışma* ve *yanından ayrılmama* anlamlarına gelen *mülâzemet* kelimesi, farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılmaktaydı. Mesela, tasavvuf yolunda bir müridin şeyhi ile ilişkisi için *mülâzemet* denilebilirdi; bir öğrencinin hocasına bağlı olması, onun dizinin dibinden ayrılmaması için de *mülâzemet* kelimesi kullanılmaktaydı.<sup>37</sup> Konumuzla ilgili olarak, Osmanlı yönetimine bağlı bürokratik bir sınıf olan ulema ile ilgili olarak *mülâzemet* kelimesi iki farklı anlamda kullanılmaktaydı: (1) Âlimlerin bürokrasiye kabulü. Bu anlamda *mülâzemet almak* ve *mülâzemeteye kayd olunmak* gibi terkipler içinde *mülâzemet* kelimesi yer almıştır. Bürokrasiye kabul olunan âlimler atama yapan görevlilere *yapışma*, yani onların huzuruna gelip gidip atama talep etme hakkına sahip oluyorlardı. (2) Bürokrasiye kabul olunduktan sonra bir veya birden çok pozisyonda görev yapıp azlolunan âlimlerin yönetimden yeni bir görev için talepte bulunuyorlardı. Çoğu durumda, bürokraside yer alan âlimler için iki görev arasında işsiz kaldıkları bir dönem olmaktadır ve bu işsizlik döneminde atama yetkisi olan görevlilerin huzuruna gelip giderek görev talep etmekteydiler.<sup>38</sup> *Mülâzım* kelimesi ise *mülâzemet* kelimesinin ism-i faili olup *mülâzemette olan* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, *mülâzemetin* birinci anlamıyla ilgili olarak *mülâzım bürokrasiye yeni kabul edilen âlimi*, ikinci anlamıyla ilgili olarak *bir görevden ayrılmış yeni bir görev talep eden âlim-bürokratı* ifade etmek için kullanılmıştır.<sup>39</sup> Bu makalede âlimlerin bürokrasiye kabulü anlamında *mülâzemeti* ve bürokrasiye kabul edilen âlim anlamında *mülâzımı* tartışmaktayız.

<sup>37</sup> Makdisi, *a.g.e.*, s.114.

<sup>38</sup> Halil İnalçık, "The Rûznâmce Registers of the Kadıasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Muftuluk Archives", *Turcica*, XX (1988), s.257-61.

<sup>39</sup> Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *TDVİA*, XXXI, s.537-39.

Yukarıda dolaylı olarak işaret edildiği gibi mülâzemet ve mülâzım kelimelerinin ihsas ettiği ilişkiler, dönemden döneme bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, mülâzım kelimesi gerçekten Fatih döneminde kullanılmış ise bu muhtemelen sultana bizzat takdim edilmiş ve onun onayı ile bürokrasiye kabul edilmiş âlimi göstermekteydi. Yukarıda tartışılan defterin (TSMA, D. 5605.1) yazıldığı 1505-1506 yıllarında mülâzemet ve mülâzım kelimelerinin bürokrasiye kabul ile ilişkili olarak kullanıldıklarında şüphe yoktur. Bu yıllarda söz konusu kelimeler muhtemelen bürokrasiye yeni kabul edilen âlim ile bürokraside yüksek görevlerde olan mevâlî diye bilinen âlim-bürokratlar arasındaki ilişkiyi akla getirmekteydi. Fakat mevâlinin doğrudan dahil olmadan da (mesela paşalar veya ağaların referansı ile) bir âlimin mülâzemet alması ve mülâzım olması mümkündür. Bununla birlikte, XVI. yüzyıl boyunca mevâlinin mülâzemet üzerindeki etkisi giderek arttı ve mülâzemet sadece yeni kabul edilen âlim ile mevâlî arasındaki ilişkiyi ifade etmeye başladı.<sup>40</sup>

Çoğu zaman mevâlî ile mülâzım arasındaki ilişki hoca-talebe ilişkisi olduğundan, mülâzemetin İslam dünyasında öteden beri mevcut olan *icâzet* ile karıştırılması muhtemeldir. Fakat, genel İslam tarihi açısından bakıldığında -Osmanlı bürokrasisine âlimlerin kabulü anlamında- mülâzemet uygulaması bir yenilik olarak gözükmektedir. Ulemanın yetkinliğini belgeleyen *icâzet* muhtemelen İslam'ın ilk asırlarından beri mevcuttu. Öğrenci hocadan eğitim alıp mezun olduğunda, hoca öğrencinin yetkinliğini göstermek üzere *icâzet* diye bilinen bir belge verirdi. *İcâzet* genel veya sınırlı olabilirdi. Umumi *icâzet* hocanın bildiği tüm ilimleri öğrencinin öğretmeye mezun olduğunu gösterirken, sınırlı olan *icâzet* sadece bir ilme veya sadece bir kitaba vukufiyeti gösterirdi. *İcâzet*lerin çoğunda hoca kendi hocaları ve onların hocalarını bir silsile halinde kaydederek önemli bir âlime kadar götürür ve bu şekilde ilmî otoritesini pekiştirirdi.<sup>41</sup>

<sup>40</sup> Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X-XI (1981-1982), s.221-31; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014.

<sup>41</sup> Cemil Akpınar, "İcâzet", *TDVİA*, XXI (2000), 393-400; Jonathan P. Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton 1992, s.21-43.

Mülâzemet ile icâzet arasında benzerlikler olduğu inkâr edilemez. Özellikle mevâlinin mülâzemet konusunda tam yetkili olmasından sonra uygulanan mülâzemet ile icâzet aynı şey gibi gözükebilir. Her ikisinde de bir ilim sahibi hoca ve ondan ilim tahsil eden öğrenci ve ilmî yetkinliği belgeleme vardı. Fakat süreç ve sonuçları itibariyle bakıldığında mülâzemet ile icâzet birbirinden farklıydı. İcâzet hoca ile öğrenci arasındaki şahsi ilişkinin sonucunda verilen ve esasen bu iki şahsı bağlayan belgeydi.<sup>42</sup> Genel halk veya yöneticiler meşhur âlimlerden icâzet almış öğrencilere saygı gösterip itibar etse de icâzet belgesi kamusal bir hak (mesela kadılık, müderrislik veya maaş gibi) doğurmazdı. Diğer taraftan, mülâzemet kamusal sonuçlar doğuran bir belgelemeydi. Çoğu durumda mülâzemeti veren/sağlayan ve alan arasında hoca-öğrenci ilişkisi vardı ama bu olmazsa olmaz bir şart değildi. Mülâzemet bazen ilimle doğrudan alakası olmayan kişiler tarafından da verilebilirdi. Bazı durumlarda öğrenciler kendi hocalarının mülâzemet verme yetkisi olmadığı için başka bir âlimden de mülâzemet alabilirlerdi. Kısaca mülâzemetin, icâzetin bir türü olmadığını ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik oluşum ile alakalı olarak gelişen ve bir grup âlimi bürokratik pozisyonlara hak sahibi olarak diğerlerinden ayırıştıran bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Osmanlı hâkimiyetinde bürokratik oluşumun İslam'ın ilk asırlarından beri dinî-hukuki konularda otorite sahibi prestijli bir grup olarak bulunan ulemanın katkıları sayesinde ortaya çıktığını ve geliştiğini söyleyebiliriz. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı idaresinde yer alan âlimlerin (âlim-bürokratların) sayısı artmış ve onların merkezi yönetim ile ilişkileri hukuki kurallar ile belirlenerek kurumsal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Kendi hakları, otoritesi ve belli bir otonomisi olan genel âlim grubundan Osmanlı idaresine bağlı bürokratların ortaya çıkmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisi herhalde bazı âlimlerin bürokrasiye kabulü, âlim-bürokratlar olarak tanınması ve onlara belli hakların verilmesiydi. XV. yüzyılın sonlarından itibaren bürokrasiye kabul sürecini büyük oranda âlim-bürokratların en kıdemlilerinden oluşan mevâlinin kontrol etmesiyle birlikte söz konusu bürokratik yapı otonomi kazanma yolunda ilerlemiştir.

<sup>42</sup> Makdisi, *a.g.e.*, s.270-72. Ayrıca bkz. Francis Robinson, "Education", *The New Cambridge History of Islam, Islamic Cultures and Societies to the End of the Eighteenth Century*, ed. Robert Irwin, New York 2010, IV, s.505-11.

## KAYNAKÇA

## I. Arşiv Kaynakları

TSMA, D. 5605.1.

## II. Kaynak Eserler

Ahmed Taşköprülüzade, *eş-Şekâ'îku'n-Nu 'mâniye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985.

## III. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AFYONCU, Erhan, “Nişancı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA), XXXIII, s.156-158.

———, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar), Ankara 2014.

———, “Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi”, Türkiye Günlüğü, 58 (1999), s.182-190.

AKPINAR, Cemil, “İcâzet”, TDVİA, XXI, s.393-400.

ALAN, Ercan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzamet Sistemi”, Osmanlı Araştırmaları, 49 (2017), s.89-124.

ARSLAN, Ali, “Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV.-XVII. Yüzyıllar)”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 8 (1999) 83-87.

ATÇIL, Abdurrahman, “Mobility of Scholars and the Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rum During the Fifteenth Century”, Literature and Intellectual Life in Medieval Anatolia, ed. Andrew Peacock ve Sara Nur Yıldız, Würzburg 2016.

———, Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire, Cambridge 2017.

AKGUNDUZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri, İstanbul 1990–1996.

ATEŞ, Ahmet, “İstanbul'un Fethine Dâir Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IV/7 (1953), s.11-50

AYDIN, Bilgin, “XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Kâtipleri”, Journal of Turkish Studies, XXXI (2007), s.41-49.

AYDIN, Bilgin - Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XXX (2007), 145-228.



- BARKAN, Ömer Lutfi, "Osmanlı Kanunnâmeleri", XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul 1945.
- BARKEY, Karen, "The Ottoman Empire (1299-1923): The Bureaucratization of Patrimonial Authority", *Empires and Bureaucracy in World History: From Late Antiquity to the Twentieth Century*, ed. Peter Crooks ve Timothy H. Parsons, Cambridge 2016.
- BERKEY, Jonathan P., *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton 1992.
- BEYAZIT, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014.
- BİNBAŞ, İlker Evrim, "A Damascene Eyewitness to the Battle of Nicopolis: Shams al-Dîn Ibn al-Jazarî (d. 833/1429)", *Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegean, 1204-1453*, ed. Nikolaos G. Chrissis ve Mike Carr, Farnham 2014.
- CHAMBERLAIN, Michael, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350*, Cambridge 1994.
- CRONE, Patricia - Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge 2003.
- CROOKS, Peter - Timothy Parsons, "Empires, Bureaucracy and the Paradox of Power", *Empires and Bureaucracy in World History: From Late Antiquity to the Twentieth Century*, ed. Peter Crooks ve Timothy H. Parsons, Cambridge 2016.
- DİLGER, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*, München 1967.
- EISENSTADT, S. N., *The Political Systems of Empires*, London 1963.
- ERÜNSAL, İsmail E., "Tâcîzâde Câfer Çelebi", *TDVİA, XXXIX*, s.353-356.
- FİNDLEY, Carter, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980.
- FLEİSCHER, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âlî, 1541-1600*, Princeton 1986.
- FODOR, Pál, "Ottoman Warfare, 1300-1453", *The Cambridge History of Turkey*, vol. 1: Byzantium to Turkey, ed. Kate Fleet, New York 2009.
- GÜNALAN, Rıfat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasi*, İstanbul 2010.
- , "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Mâlîye Kâtipleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 49 (2017), s.125-154.

- HECK, Paul L., "The Hierarchy of Knowledge in Islamic Civilization", *Arabica*, 49 (2002), s.27-54.
- HODGSON, Marshall G.S., *The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization*, vol.1: The Classical Age of Islam, Chicago 1974.
- İNALCIK, Halil, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies I* (1992), s.49-72.
- , *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.
- , *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2010.
- , "The Rûznâme Registers of the Kadıasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Muftuluk Archives", *Turcica*, XX (1988), s.251-275.
- , "Vezir", *TDVİA*, ILIII, s.90-92.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Mülâzemet", *TDVİA*, XXXI, s.537-539.
- , "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rume-  
li Kazaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Gü-  
ney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X-XI (1981-1982), s.221-231.
- KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds*, Berkeley 1995.
- KASTRITSIS, Dimitris J., *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Leiden 2007.
- LINDNER, Rudi Paul, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983.
- MAKDISI, George, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*, Edinburgh 1981.
- MARİN, Manuela, "The 'Ulamâ'", *New Cambridge History of Islam*, vol. II: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries, ed. Ma-  
ribel Fierro, New York 2010.
- MATUZ, Josef, *Das Kanzleiwesen Sultan Suleymans des Prächtigen*, Wiesbaden 1974.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 2007.
- MUSLU, Cihan Yüksel, *The Ottomans and the Mamluks: Imperial Diplomacy and Warfare in the Islamic World*, London 2014.
- NECİPOĞLU, Gülru, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991.
- ÖZCAN, Abdülkadir, *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 2003.
- , "Pencik", *TDVİA*, XXXIV, s.226-228.
- ÖZDEMİR, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001.

- REPP, Richard C., *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986.
- RICE, Eugene F. Jr.-GRAFTON, Anthony, *The Foundations of Early Modern Europe, 1460–1559*, New York 1994.
- ROBINSON, Francis, “Education”, *The New Cambridge History of Islam*, vol. IV: *Islamic Cultures and Societies to the End of the Eighteenth Century*, ed. Robert Irwin, New York 2010.
- RÖHRBORN, Klaus, “Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich (Ende 16. Jahrhundert)”, *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 1972. s. 118-139.
- SHINDER, Joel, “Early Ottoman Administration in the Wilderness: Some Limits on Comparison”, *International Journal of Middle East Studies*, IX, 4 (1978). S.497-517.
- SÖNMEZ, Erdem, “Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi”, *Praksis*, XXIII (2010), s.39-62.
- STREUSAND, Douglas E., *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*, Boulder 2011.
- SUBTELNY, Maria E., “Tamerlane and His Descendants: From Paladins to Patrons”, *The New Cambridge History of Islam*, vol.III: *The Eastern Islamic World, Eleventh to Eighteenth Centuries*, ed. David O. Morgan ve Anthony Reid, New York 2010.
- ŞAHİN, İlhan-Feridun Emecen, *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.
- ŞAHİN, Kaya, *Empire and Power in the Reign of Süleyman, Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*, New York 2013.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebiülevvel-1324 Mart”, *Bellekten*, V/19 (1941), s.277-288.
- , “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Bellekten*, XXVII/107 (1963), s.437-451.
- , “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea”, *Bellekten*, III/9 (1939), s.99-106.
- TURAN, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”, *TDVİA*, XXV, s.238.
- WEBER, Max, *Economy and Society*, ed. Guenther Roth ve Claus Wittich, Berkeley 1978.
- WOODHEAD, Christine, “After Celalzade: The Ottoman Nişancı c. 1560–1700”, *Journal of Semitic Studies*, supplement 23: *Studies in Islamic*

Law: A Festschrift for Colin Imber, ed. Andreas Christmann-Robert Gleave, New York 2007.

VAN BERKEL, Maaïke, "The Bureaucracy", Crisis and Continuity at the Abbasid Court: Formal and Informal Politics in the Caliphate of al-Muqtadir (295–320/908–32), ed. Maaïke van Berkel, Nadia Maria El Cheikh, Hugh Kennedy ve Letizia Osti, Leiden 2013.

YILMAZ, Harun, "Medrese Nedir? XII. Ve XIII. Yuzyıllarda Dımaşk Medreseleri Üzerine Bir İnceleme", *Dıvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 40 (2016), s.33-70.

"BUREAUCRACY AND SCHOLARS IN THE OTTOMAN EMPIRE"

*Abstract*

*In this essay, I investigate the central role that scholars with an educational background in religious disciplines played in the formation of the bureaucratic administration from the beginning of Ottoman political rule until the first decade of the sixteenth century. Attracting attention to the scholars' rights, positions, and autonomy in Muslim societies from the first centuries of Islam, I question Max Weber and his followers' characterization of the Ottoman bureaucracy as a patrimonial bureaucracy and focus on the changes in the scholars' relationship with the Ottoman government. I contend that during the fourteenth and early fifteenth centuries, the relationship of scholars with the Ottoman sultan and his representatives did not have an institutional framework. From the second half of the fifteenth century, however, a bureaucratic institutional basis delimited by rules and regulations gradually developed. As a result, some scholars entered the Ottoman bureaucracy, acquired the identity of scholar-bureaucrats, and became differentiated from other scholars. In addition, I discuss the increasing importance of dignitary scholar-bureaucrats (mevâli), who occupied the top positions in the scholarly hierarchy, in determining who was admitted to the bureaucracy. In this context, I compare mü'lâzemet (novitiate status) with icâzet (license to teach) and indicate the differences between them. While icâzet primarily indicated the relationship between student and teacher and did not necessarily bring public rights, mü'lâzemet primarily designated one's acceptance into the bureaucracy and was accompanied by the exclusive right to seek employment in official positions.*

*Keywords*

*Ottoman Empire, bureaucracy, scholars, novitiate status (mü'lâzemet), license to teach (icâzet), scholarly bureaucracy.*

## TAKVİMÜ'L-BÜLDÂN VE OSMANLI COĞRAFYACILARINA TESİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME\*

İlhami DANIŞ\*\*

### ÖZET

Osmanlı coğrafyacılığının gelişiminde İslam coğrafya klasiklerinin büyük etkisi vardır. Genellikle memâlik ve mesâlik veya büldân isimleriyle bilinen İslam coğrafya eserleri, uzun yılların birikimini Osmanlılara aktarmıştır. İlk Osmanlı coğrafya eserleri daha çok astronomi ve kozmoğrafya üzerine yazılmıştır. Ortaçağ İslam coğrafyacılığının en son ve en önemli eserlerinden biri olan *Takvîmü'l-büldân*'ın İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarının XVI. yüzyılda sıkça okunduğunu ve İslam coğrafyacılarını etkilediğini görmekteyiz. Bu etki en çok Sipâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı eserinde görülmektedir. Osmanlı ilmiye sınıfına mensup olan Sipâhizâde, coğrafyaya duyduğu ilgi neticesinde müderrisliğinin ilk yıllarında *Takvîmü'l-büldân*'ı okumuş ve bu eser üzerinde çalışmış, burada yer alan şehirleri çeşitli kaynaklardan da istifade ederek harf sırasına göre düzenlemiştir. Ayrıca *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan birçok şehri de eserine eklemiştir. Eserin kaleme alındığı dönemde Osmanlı Devleti en geniş sınırlara erişmekteydi. Bu durum coğrafi bölgelerin mahiyetine dair merakı da arttırmıştır. Bu saikle İslam coğrafyacılarının eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde nüshalarına ve şehirlerine rastlamaktayız. Sipâhizâde Mehmed'in eseri de bu şehirlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in Arapça (*Evzahu'l-mesâlik*) ve Türkçe (*Esâmî-i büldân*) nüshaları ile *Takvîmü'l-büldân*'ın ortaya çıkış süreci incelenecek ve bu üç eserin arasındaki münasebete değinilecektir.

### Anahtar Kelimeler

*Takvîmü'l-büldân*, *Ebü'l-Fidâ*, *Sipâhizâde Mehmed*, *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*, Osmanlı Coğrafyacıları.

## GİRİŞ

Yeryüzünü anlamak, keşfetmek insanlığın kadim bir merakıdır. İslam coğrafyacıları, antik dönemde yazılmış Grek, Hint ve Fars yazarlarının

\* Makalenin geliş tarihi: 3 Mayıs 2017/ Kabul tarihi: 31 Mayıs 2017.

\*\* Dr., Öğr. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, [idanis@fsm.edu.tr](mailto:idanis@fsm.edu.tr)

eserlerini tercüme ederek başladıkları coğrafya çalışmalarında ilk etapta iki temel gaye etrafında eserler üretmişlerdir. Bunlar yeryüzünün genel bir haritasını çıkarmak ve önemli şehirlerin koordinatlarını belirlemektir. İslam dünyasının sınırlarının genişlemesiyle yeni beldelere ulaşan seyyahlar, kâşifler, bilginler, tüccarlar ve devlet görevlileri gördükleri, okudukları, keşfettikleri, araştırdıkları, dinledikleri ve naklettikleri ile İslam coğrafyacılığının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Arap Yarımadası dışında, Akdeniz, Endülüs, Avrupa, Hint, Çin vd. bölgelere dair edinilen bilgiler yeni eserlerin yazılmasına, yeni haritaların çizilmesine zemin oluşturmuştur. İlk dönem eserlerinde efsaneler, mucizeler, acablıklar, bazen de uydurma rivayetler okuyucunun tahayyülüne ve muhakemesine havale edilircesine bolca yer almaktadır. Kozmoğrafya ilmi kapsamında değerlendirilen bu eserler coğrafi çalışmaların mahiyetine büyük ölçüde tesir etmiştir. Osmanlı coğrafyacılığının ilk eserlerinde de bu etki görülmektedir. Kazvini'nin *Acâibü'l-mahlukat ve garâibü'l-mevcudat* adlı eserinin ilgi görmesi ve üzerine serhler yazılması bu etkinin somut bir örneğidir.

İslam coğrafyacılarının eserlerinin Osmanlı coğrafyacıları üzerinde tesiri XV. ve XVI. yüzyıllarda etkin bir şekilde görülmektedir. XV. yüzyıl, Osmanlı coğrafyacılarının bu eserleri tanıma, XVI. yüzyıl ise hem bu eserlerin bir kısmını tercüme etme hem de bu eserlerden yararlanarak kendi bilgilerini de kattıkları yeni eserler telif etme dönemi olmuştur.<sup>1</sup>

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı, kozmografyaya dair eserlerin oldukça etkin olduğu bir dönemde genel coğrafya alanında yazılmış nadir eserlerden biri olması hasebiyle de özgün bir yere sahiptir. Batlamyus geleneğinin (kozmoğrafya dışında coğrafyaya daha çok önem veren) önemli bir temsilcisi<sup>2</sup> olan bu eser İstanbul'da en çok okunan kitaplardan biri olmuştur. Günümüzde İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası<sup>3</sup> mevcut olup, bu nüshalardan Osmanlı coğrafyacıları istifade etmiştir.

<sup>1</sup> F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", trc. Hâmid Sadî, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1928, S. 2, s. 284; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, İstanbul 2004, C. 2, S. 4, s. 169.

<sup>2</sup> Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, çev. Hilal Görgün, Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 107.

<sup>3</sup> Bu nüshalardan bazıları; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Kısmı, nr. 1351; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Kısmı, nr. 286; Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami Kısmı, nr. 788'de kayıtlıdır.

*Takvîmü'l-büldân*, 1321 yılındaki telifinden sonra coğrafyacıların ve birçok ilim ehlinin dikkatini çekmiştir. Ebü'l-Fidâ'nın çağdaşı Zehebî eseri muhtasar bir şekilde ele alıp ta'likat kaleme almıştır.<sup>4</sup> XV. yüzyılda Memlûklü tarihçi Kalkaşendî *Subhu'l-a'sâ'sımn*<sup>5</sup> Coğrafya'ya dair ikinci bölümünde *Takvîmü'l-büldân*'ı sıkça kullanmıştır. XVI. yüzyıl Arap denizcisi İbn-i Mâcid de *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade etmiş ve bu eseri denizcilik konusunda kendisini yetiştirmek isteyenlere tavsiye etmiştir.<sup>6</sup>

Bu eser Osmanlı coğrafyacıları için de önemli bir kaynaktır. Sırasıyla, Sipâhizâde Mehmed (ö. 1589), Âşık Mehmed (ö. 1605?)<sup>7</sup> ve Kâtib Çelebi (ö. 1657) eserlerinde *Takvîmü'l-büldân*'ı en çok kullanan coğrafyacılarıdır. Bu coğrafyacıardan Âşık Mehmed'in<sup>8</sup> *Takvîmü'l-büldân*'dan ne şekilde istifade

<sup>4</sup> Casim Avcı, "*Takvîmü'l-büldân*" *DİA*, C. 39, s. 493.

<sup>5</sup> Eser, on bölümden oluşup İslam dünyasında bürokrasinin gelişimine dair kaleme alınmıştır. Eserin ikinci bölümde ise İslam coğrafyası, Bizans Devleti ve Avrupa kıtası hakkında bilgiler ile ordu mensupları, devlet memurları ve din adamlarının görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, C. 24. s. 264.

<sup>6</sup> Sayyid Maqbul Ahmad, *A History of Arab-Islamic Geography*, Amman 1995, s. 237; Sayyid Maqbul, "İbn Mâcid", *DİA*, C. 20, s. 162.

<sup>7</sup> Âşık Mehmed'in ölümü ile ilgili farklı tarihler söz konusudur. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, hz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 2007, C. I, s. LXII, LXIII.

<sup>8</sup> Eserindeki bilgiler doğrultusunda yaklaşık olarak H. 963-64/M. 1556-57 yıllarında doğduğu tahmin edilen Âşık Mehmed, Trabzonlu olup Hatuniye Medresesi müderrislerinden birinin oğludur. Tahsil sürecinde iyi derecede Arapça ve Farsçayı, yaşadığı coğrafya itibarıyla de belli ölçüde Rumçayı öğrenmiştir. 20 yaşında çıktığı ve 22-23 yıl süren seyahatinde Trabzon-İstanbul arasındaki Karadeniz sahil şeridini, ardından İstanbul'dan İzmir'e uzanan bölgeleri, Rumeli'yi Ege ve Akdeniz'deki bazı adaları, ardından Mısır'ı gezmiş ve Şam'da yolculuğunu sona erdirmiştir. Bu seyahati süresince yeni yerler görmüş, yeni eserlerle tanışmış, tahsilini geliştirmiş ve bulunduğu bazı yerlerde çeşitli görevler de üstlenmiştir. Âşık Mehmed'in bilinen tek eseri coğrafya alanında kaleme aldığı *Menâzirü'l-avâlim*'dir.

Eserini seyahatinin son aşaması olan Şam'da H. 1005/M. 1596-97 yılında telif etmeye başlamış, 6 Ramazan 1006/12 Haziran 1598 tarihinde bitirmiştir. *Menâzirü'l-avâlim* genel olarak bir mukaddime, iki bab ve bir hatimeden meydana gelmektedir. İlk babda 12 menâzir şeklinde ulvi alemi, yaradılışı, felekleri, meskûn yerler ile ilgili hadisleri, melekleri, ahiret alemini; ikinci babın 11 menâzirinde dünyanın ölçüleri, derecelere bölünmesi, yedi iklim, denizler, dağlar, nehirler çöllere bahseder. İkinci babın 12. manzarası ise şehirlere ayrılmış olup eserin en geniş muhtevasına sahip kısımdır. 12. manzaradan sonraki son 6 menâzir ise kokular, bitkiler, hayvanlar, madenler ve insan bedeni ile ilgilidir.

ettiğine dair Mahmut Ak'ın önemli bir çalışması mevcuttur.<sup>9</sup> Kâtib Çelebi'nin<sup>10</sup> kaynaklarından *Takvîmü'l-büldân*'ı kullanma metodu ise başlı başına bir araştırma konusu olduğundan bu çalışmada *Takvîmü'l-büldân*'ı ilk ve en yoğun şekilde kullanan coğrafyacı olan Sipâhizâde Mehmed'in eseri ile irtibatına değineceğiz.

---

Âşık Mehmed, 20 yılı aşkın seyahatindeki müşahedeleri yanı sıra eserinde birçok farklı kaynaktan da istifade etmiştir. En çok müracaat ettiği eserlerden biri *Takvîmü'l-büldân*'dır. Müellif, eserinde kaynaklarından bahsederken bu hususu şöyle ifade eder: “ve dahi sâhib-i Hama Sultân İmâdü'd-dîn el-Melikü'l-müeyyed İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed b. Ömer b. Şâhanşâh ibn Eyyûb'un -rahimehüllâh- Muhtasar-ı Ahbârü'l-beşer'i ve *Takvîmü'l-büldân*'ıdır ki biri târihun hulâsası ve biri mesâhat-ı arzun netîcesidir.” Özellikle göller, dağlar, nehirler ve şehirler bahsinde *Takvîmü'l-büldân*'dan çokça yararlanmış. *Takvîmü'l-büldân*'da mezkûrdur ki Sâhib-i *Takvîmü'l-büldân* ..... deyü zikr ider, *Takvîmü'l-büldân*'dandır ki, sâhib-i Hamâ İsmail Eyyûbî *Takvîmü'l-büldân*'ında zikr ider ki vb. birçok farklı ibare ile Ebü'l-Fidâ'nın eserine atıfta bulunmaktadır.

Eseri Mahmut Ak tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, ardından Türk Tarih Kurumu tarafından 3 cilt olarak basılmıştır. (Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), 3 Cilt, Ankara 2007.)

<sup>9</sup> Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı *Takvîmü'l-büldân*”, Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 101-120.

<sup>10</sup> Eserleri doğuda ve batıda büyük bir ilgiye mazhar olan Kâtib Çelebi, kısa hayatında pek çok alanda eserler telif etmiştir. Babasının Enderun'da yetişmiş olması hasebiyle ilim ehli arasında yetişmiş, nizami bir eğitim sistemine dahil olmamasına rağmen babasının da desteğiyle kendini yetiştirmiştir. Girit seferi sırasında coğrafyaya ilgi duyan Kâtib Çelebi'nin en mühim eserlerinden biri de bu alanda kaleme aldığı *Cihânnümâ*'dır. Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliğini taşıyan bu eseri iki defa telif eden Kâtib Çelebi, ilk telifte İslam dünyasının coğrafya ve astronomi konusundaki birikimlerini, ikinci telifte buna ek olarak batı dünyasına ait bilgileri de ilave etmiştir. Özellikle ilk telifte en çok istifade ettiği eserlerin başında Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı da bulunmaktadır. *Cihânnümâ*'da kaynakları hakkında bilgi veren Kâtib Çelebi *Takvîmü'l-büldân*'dan da detaylı bir şekilde bahsetmektedir. *Takvîmü'l-Büldân: Eyyubi Kürdlerinin kollarından Hama hükümdarlarının en faziletlisi, belki de Me'mun'dan sonra halifelerin ve meliklerin en alimi olan el-Melikü'l-Müeyyed İmâdiiddin İsmâil ibnü'l-Melikü'l-Afdal Ali adlı hükümdarın telifidir. Başında belirttiği üzere bu konuda maksadı yeteri kadar gerçekleştiren bir kitap görmemiştir.* Bu girizgahtan sonra Kâtib Çelebi Ebü'l-Fidâ'nın eserinde belirttiği telif sürecini aynen tercüme ederek *Cihânnümâ*'ya almıştır. Son olarak da şunu ifade eder: Fakir (Kâtib Çelebi) der ki: Söz konusu kitap bu fende Müslümanların telif ettikleri kitapların en iyisidir. Bunun mahiyeti anlatılan minval üzere olunca, diğer kitapların hali buna kıyaslanarak bilinir ve bu *Cihânnümâ* ile Atlas Minör tercümeleminin kıymetinin ne derece çok olduğunu takdir etmek mümkün olur. Bkz. *Cihânnümâ Kâtib Çelebi*, (haz. Karlığa, Bekir, Said Öztürk), Mahya Yay., İstanbul 2013, (Sadeleştirilmiş metin), s. 67-68.



## TAKVÎMÜ'L-BÜLDÂN VE MÜELLİFİ EBÜ'L-FİDÂ

Ebü'l-Fidâ olarak bilinen müellifin tam ismi Ebü'l-Fida el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî'dir.<sup>11</sup> Eyyubî hanedanına mensup<sup>12</sup> olan Ebü'l-Fidâ, idari görevleri itibariyle melik, eserleri itibariyle de tarihçi ve coğrafyacı olarak bilinmektedir.<sup>13</sup> 1273 yılını Kasım ayında (H. 672 Cemâziyelevvel) Şam'da (Dımaşk) dünyaya gelmiştir.<sup>14</sup> Sâhib-i Hamâ<sup>15</sup> olarak da bilinen Ebü'l-Fidâ, ilmi, edebi ve fazileti ile Memlûk sultanı Melik Nasır Muhammed'in takdirine ve hürmetine mazhar olmuş,<sup>16</sup> beraber gittikleri hac farızasından sonra Melik Nasır, Ebü'l-Fidâ'ya Hama sultanlığı ile birlikte "el-melikü'l-müeyyed" ünvanını verip bütün saltanat alâmetlerini taşımasına müsaade etmiştir. (17 Muharrem 720/28 Şubat 1320).<sup>17</sup>

Fıkıh, nahiv, felsefe, tefsir, tıp, tarih, mantık, coğrafya ve botanik gibi ilim dallarında eğitim alan Ebü'l-Fidâ, dönemin önemli ilim ehlerinden<sup>18</sup> de dersler almıştır.<sup>19</sup> İlme, hayatında hep önemli bir yer veren Ebü'l-Fidâ, XIV. yüzyılın çalkantılı döneminde yaşadığı coğrafyanın da karışık bir muhit olması hasebiyle cereyan eden olayları kaydetmiş, önemli askeri ve idari

<sup>11</sup> Abdülkerim Özeydın, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, C. 10, s. 320.

<sup>12</sup> Ebü'l-Fidâ, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer'in torunlarındanır.

<sup>13</sup> M. Reinaud et De Slane, *Geographie D'Aboulfeda*, Tome I, 1840, Paris, s. I; Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>14</sup> M. Reinaud et De Slane, *a.g.e.*, s. II; Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>15</sup> Hamâ şehri Ebü'l-Fidâ'nın amcası el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in hakimiyeti altındaydı. Ebü'l-Fidâ gençlik yıllarında amcazadesi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'la beraber Haçlılarla yapılan birçok savaşa katıldı. Bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla hem ordudaki rütbesi yükseltildi hem de el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı oldu. Amcasının ölümünden sonra Memlûk sultanı Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından Hama naibliğine tayin edildi (8 Cemâziyelevvel 710/3 Ekim 1310). Bkz. M. Reinaud et De Slane, *a.g.e.*, s. III; Mahmut Ak, *a.g.m.*, s. 105.

<sup>16</sup> M. Reinaud et De Slane, *a.g.e.*, s. IV; Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>17</sup> M. Reinaud et De Slane, *a.g.e.*, s. IV; Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>18</sup> Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kâdî'l-kudât İbn-i Vâsıl gibi birçok hocadan ders almıştır.

<sup>19</sup> M. Reinaud et De Slane, *a.g.e.*, s. V; Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 320.

görevler sürecinde bulunduğu coğrafyaya dair notlar almış ve tüm birikimini eserlerine<sup>20</sup> yansıtmıştır. Ebü'l-Fidâ'nın eserleri arasında en önemlileri ve en çok bilinenleri tarih ve coğrafya alanında yazmış olduğu iki eseridir.

Kısaca *Târîh-i Ebü'l-Fidâ* olarak bilinen,<sup>21</sup> Hz. Adem'den H. 729/M. 1329 yılına kadar geçen süreçteki tarihi olayları kaleme aldığı *el-Muhtasar fi târîhi'l-beşer* veya diğer adıyla *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* umumi bir tarih eseri mahiyetindedir.<sup>22</sup>

Ebü'l-Fidâ'nın kendisine şöhret kazandıran eseri ise coğrafya alanında kaleme aldığı *Takvîmü'l-büldân*'dır. Bu eser yazıldığı yüzyılda ve sonraki dönemlerde doğu ve batı dünyasında ilgi görmüş, coğrafyacılar ilham kaynağı olmuştur.<sup>23</sup>

<sup>20</sup> Bu iki mühim eser dışında Ebü'l-Fidâ'nın, Necmeddin Abdülgaffâr el-Kazvîni'nin *el-Hâvi's-sagîr* adlı eserini manzum olarak kaleme aldığı *Nazmü'l-Hâvi's-sagîr*, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine yazmış olduğu şerhi *Şerhu'l-Kâfiye* ile *Kütübü'l-Mevâzîn*, *et-Tibrü'l-mesbûk fi târîhi'l-mülûk* ve *el-Künnâş* adlı eserleri vardır. Bkz. Abdülkerim Özeydin, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>21</sup> el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmud, *Tarih-i Ebü'l-Fidâ*, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyub, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, C. 1, s. 3; Abdülkerim Özeydin, *a.g.m.*, s. 320.

<sup>22</sup> <http://www.genelturktarihi.net/muhtasaru-tarih-il-beser-ebul-fida>; Avrupalı tarihçi Carra de Vaux onun hakkında; “*Büyük bir komutan olmasına rağmen kaleminin parlaklığı kılıcının gücünü gölgede bıraktı.*” demektedir. İlk peygamber ve ilk insan Adem – aleyhisselam-dan başlayarak, 1328 (H.729) senesine kadar olan hadiseler yer vermiştir. Eser, batı dillerine tercüme edilmiş, 1870 senesinde İstanbul'da, 1908 senesinde de Mısır'da basılmıştır.

<sup>23</sup> *Takvîmü'l-büldân* Hicri VIII. Miladi XIV. yüzyılda yazılmış olup İslam coğrafyası alanındaki en değerli kitaplardan biri olması hasebiyle erken dönemde Batılı araştırmacıların dikkatini celb etmiş ve ilk olarak J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından 1840 yılında Paris'te yayımlanmıştır. (Ebü'l-Fidâ, *Geographie d'Aboulfeda*, *Takvîmü'l-büldân*, nşr. J.-T. Reinaud, M. G. de Slane, 1840, Paris.) Reinaud ve Slane'in bu neşri 1992 yılında Fuat Sezgin tarafından yeniden yayımlanmıştır. (İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida, *Takvîmü'l-büldân*, ed. Fuat Sezgin, yay. haz. Farid Benfeghou, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992, Frankfurt.) Fuat Sezgin'in bu yayını aynı zamanda “M. Reinaud-Mac Guckin de Slane, *Géographie d'Aboulfeda*, *Texte Arabe*” şeklinde de ifade edilmektedir. *Takvîmü'l-büldân* ile ilgili alıntılar için çalışmamızda Fuat Sezgin tarafında yeniden neşredilen 1992 baskısı esas alınmış olup kısaca “Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*” şeklinde kullanılmıştır.

Ebü'l-Fidâ, eserini telif süreci ile ilgili olarak önemli bilgiler paylaşmaktadır. Felsefe, tefsir, tıp, tarih, coğrafya gibi çeşitli ilimlere duyduğu merak ve yaptığı araştırmalar onun eserini kaleme alması ile doğrudan ilgilidir. Coğrafya<sup>24</sup> alanında yazılmış birçok eseri incelemiş ve bu eserlerdeki eksiklikleri sırasıyla *Takvîmü'l-büldân*'da ifade etmiştir. Bu eksikliklerle ilgili tespitlerini şöyle sıralayabiliriz:

- *Kitâb-ı İbn-i Havkal*'da<sup>25</sup> (*Sûretü'l-arz*) şehirlerin özellikleri hakkında detaylı bilgiler verilmesine rağmen şehirlerin (bilâd) okunuşlarının (harekelendirmesinin) olmaması önemli bir eksikliktir. İsmi okunamayan şehirler hakkında bilgiler havada kalmaktadır. Ayrıca şehirlerin enlem (arz) ve boylamlarının (tûl) da belirtilmemesi, bu şehirlerin hangi bölgede yer aldığının tespitini oldukça zorlaştırmaktadır. Tüm bu gerekçelerden dolayı *Sûretü'l-arz*'da yer alan bilgiler tam anlamıyla fayda sağlayamamaktadır.<sup>26</sup>

Şehir isimlerinin nasıl okunacağı,<sup>27</sup> bu şehirlerin enlem ve boylamlarının bilinmesi başka kaynakların da sorunudur. Bu eserler arasında *Kitâb-ı Şerîf-i İdrîsî (Nüzhetü'l-müştak)*, *Kitâb-ı İbn-i Hurdâzbih (el-mesâlik ve'l-memâlik)* ve buna benzer diğer kitaplar yer almaktadır.<sup>28</sup> Zicler<sup>29</sup> ile enlem ve boylam hakkında yazılan eserleri inceleyen Ebü'l-Fidâ, bu eserlerde şehirlerin enlem ve boylamına dair bilgilerin yer almasına rağmen isimlerin nasıl okunacağına ve özelliklerine dair bilgilerin olmamasını bir eksiklik olarak belirtmektedir.

Sem'anî'nin *Ensâb*'ı, Yâkut Hamevî'nin *Müşterik*'i, Ebu'l-Mecd el-Mavsilî'nin *Mezîlü'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* ile *Kitâb-ı Faysal*'ı da Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı kaleme almadan önce incelediği diğer eserlerdir. Ebü'l-Fidâ, bu eserlerde daha önce incelediği eserlerden farklı olarak şehirlerin harf ve harekelerinin zabtının yer aldığını ancak enlem ve boylamına dair bilgilerin bulunmadığını belirtir.<sup>30</sup> İsmi geçen şehirlerin enlem ve

<sup>24</sup> Ebü'l-Fidâ bunu "ülkeler, yeryüzündeki dağlar, denizler ve diğer bölgeler" hakkında yazılmış eserler olarak belirtir. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2.

<sup>25</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 2.

<sup>26</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 2.

<sup>27</sup> Ebü'l-Fidâ bunu "tahkik-ı esmâ" olarak ifade etmektedir. Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 2, 3.

<sup>28</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 3.

<sup>29</sup> İslam bilim tarihi literatüründe gözlemler sonucu elde edilen verilerle oluşan astronomi cetvellerine zîc denilmektedir. Bkz. Yavuz Unat, "Zic", *DİA*, C. 44, s.397-98.

<sup>30</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 3.

boylamının bilinmemesi bu şehirlerin yeryüzünün hangi bölgesinde yer aldığı, bu şehirlerin doğusu, batısı, kuzeyi ve güneyinin de bilinmemesi anlamına gelmektedir.

Ebü'l-Fidâ, coğrafya ilmine duyduğu merak ile yaşadığı döneme kadar yazılmış önemli coğrafi eserleri incelemiş ve buralarda tespit ettiği eksiklikleri dikkate alarak *Takvîmü'l-büldân*'ı yazmaya başlamıştır. Eserini telif ederken hem dîbâcede ismini zikrettiği eserlerden hem de coğrafya, tarih ve edebiyat alanında yazılmış otuz aşkın kaynaktan istifade etmiştir. Bu kaynaklar ilerde *Evzahu'l-mesâlik*'in kaynakları ile karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Ebü'l-Fidâ, eserinde dönemindeki sözlü kaynaklardan (seyyahlar, tüccarlar) ve kendi müşahedelerinden de istifade etmiştir. İdari ve askeri vazifeler esnasında Suriye, Mısır, Hicaz'ın bir kısmı ve Suriye'nin kuzeyinden Fırat'a kadar olan coğrafyada bulunmuş, buralara dair bizzat elde ettiği bilgileri eserine almıştır.<sup>31</sup>

Ebü'l-Fidâ'nın eseri önemli bir boşluğu doldurmuş, dağınık bilgileri belli bir sistemle bir araya getirmiş ve meskûn coğrafyaya dair birçok bilgiye erişimi kolaylaştırmıştır. Tüm bu çığır açan özelliklerine rağmen Ebü'l-Fidâ, eserinden bahsederken oldukça mütevazî cümleler kullanmıştır. Eserinin her şeyi kapsayan bir iddiada olmadığını oldukça net bir şekilde ifade edip, eserinin "muhtasar bir kitap" olduğunu söyler.<sup>32</sup> Ayrıca ulaştığı

<sup>31</sup> Par M. Reinaud, *Geographie d'Aboulfeda*, Traduite de l'Arabie en Français, Tome I (Introduction Generale a la Geographie des orientaux), s. VI; M. Reinaud-Mac Guckin de Slane, *Géographie d'Aboulféda*, Texte Arabe, s. XXXVI-XL; Mahmut Ak, a.g.m., s. 106.

<sup>32</sup> Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'ın yer yüzündeki her coğrafyaya dair bilgileri içermediğini ifade ederken bunun nedenlerini örnekleriyle birlikte göstermiştir. Mesela kapladığı alan itibariyle oldukça büyük olan ve çok sayıda şehirleri bulunan Çin bölgesi (İklîm-i Sîn) hakkında çok az bilgiye erişebilmiştir. Ulaşılan bilgilerin sıhhati ise tartışmalıdır. Bu nedenle Ebü'l-Fidâ bazı bölgelere ait her bilgiyi kullanmamaktadır. Hind bölgesinin de geniş bir coğrafyaya sahip olması buraya dair bilgilerin şüpheli olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

Ebü'l-Fidâ'nın haklarında doğru bilginin çok az olması hasebiyle *Takvîmü'l-büldân*'da muhtasar bilgiler verebildiği yerler arasında bilâd- Bulgar, bilâd-ı Çerkes, bilâd-ı Rus, bilâd-ı Sırb, bilâd-ı Ulak, Bahr-i Muhit-i Garbi'de yer alan Halic-i Konstantiniyye'deki bilâd-ı Ferenc ile güney de yer alan ve farklı ırkların (zenci, Habeş, Zeyla', Nevbe (Nübe), tekrûr) yaşadığı Sudan da yer almaktadır.

her bilgiye eserinde yer vermediğini güvenilir bilgileri derlediğini belirtir. Bu, onun eserini daha da önemli kılar. *Takvîmü'l-büldân*'ın mukaddimesinde yer alan şu cümle Ebü'l-Fidâ'nın, ilme bakış açısını veziz bir ifadeyle dile getirmektedir: “*Mâ lem ya'lem külluhu lâ yetruk külluhu*”.<sup>33</sup>

RESİM I: *Takvîmü'l-büldân*'daki Cetveller.



Kaynak: *Takvîmü'l-büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami Kısmı, nr. 788, vr. 29-30.

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da bazı coğrafyaya ait bilgilerin hiç yer almaması bazılarında ait ise muhtasar bilgilerin yer almasının bir nedeni olarak da memâlik ve mesâlik adlı eserlerin genel olarak İslam bölgelerinden bahsetmiş olup diğer bölgeleri zikretmemeleridir. İslam coğrafyası dışında kalan bölgeler oldukça geniş olmakla birlikte buralar hakkında Ebü'l-Fidâ'nın eriştiği ve okuduğu İslam coğrafyacılarının eserlerinde bilgi çok az veya hiç bulunmamaktadır. Hatta Ebü'l-Fidâ, bazı bölgelerdeki beldelerin isimleri hakkında bile bir bilgiye erişememiştir. (Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 3)

<sup>33</sup> “Tamamı bilinmeyenin tamamı terk edilmez.” Ebü'l-Fidâ, cümlenin devamında bu hususu “az bilmek, hiçbir şey bilmekten daha iyidir” şeklinde de ifade eder. Bkz. Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 2.

Ebü'l-Fidâ, eserine *Takvîmü'l-büldân* ismini verirken, İbn-i Cezle'nin<sup>34</sup> *Takvîmü'l-ebdân*'ını<sup>35</sup> örnek almıştır. İbn-i Cezle 352 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini eserinde tablolar şeklinde anlatmıştır. Ebü'l-Fidâ bu tablo şeklindeki anlatımdan etkilenip eserinde cetveller kullanmıştır. İbn-i Cezle'nin *Takvîmü'l-ebdân*'ına bu şekilsel benzerliğinden dolayı da eserine *Takvîmü'l-büldân* ismini vermiştir.<sup>36</sup>

*Takvîmü'l-büldân*, Osmanlı coğrafacıları dışında batıda da ilgiye mazhar olmuştur. Bu ilginin en önemli aşaması eserin Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane tarafından 1840 yılında tam neşrinin yayınlanmasıdır. Bu yayın *Takvîmü'l-büldân* üzerine yapılmış en önemli ve kapsamlı çalışmadır. *Takvîmü'l-büldân*'ın 3 nüshasını karşılaştırarak orijinal metnini yayınlayan Reinaud ve Slane, 1848 yılında da *Takvîmü'l-büldân*'ın Suriye'ye kadar olan kısmını Fransızca'ya çevirmişlerdir. Bu çevirinin başında Ebü'l-Fidâ'nın hayatı, eserleri ile ondan önceki İslam dünyasındaki coğrafi çalışmalara, ekollere dair bilgiler verdikleri uzun bir takdim kısmı yazmışlardır.<sup>37</sup> Yaklaşık 40 yıl sonra M. Stanislas Guyard *Takvîmü'l-büldân*'ın geri kalan kısmını (Suriye kısmından sonrasını) Fransızca'ya çevirmiştir. Bu çevirinin sonunda *Takvîmü'l-büldân*'ın tümünü kapsayan bir genel indeks ile müellif ve eserler indeksini eklemiştir. Bu çalışmalar Fuat Sezgin tarafında iki cilt halinde 1985 ve 1992 yıllarında yeniden yayımlanmıştır. Ebü'l-Fidâ, eseri

<sup>34</sup> Ebü Ali Yahyâ b. İshâ b. Alî b. Cezle el-Bağdâdî (ö. 493/1100) olarak bilinen ünlü hekim, edip ve tarihçidir. Bağdat'ın Kerh bölgesinde yaşayan Hristiyan bir aileye mensuptur. Batı'da Ben Gesla veya Buhahylyla Byngezla diye bilinir. Mantık okumak için dindaşı bir hoca bulamayınca dostlarının tavsiyesiyle Mu'tezile âlimi Ebü Ali İbnü'l-Velîd el-Kerhî'nin evine devam ederek ondan kelâm ve mantık dersleri aldı. Bu arada kendisine aklî metotlarla İslâm'ı tanıtan hocasının daveti sonunda otuz yaşlarında iken müslüman oldu. İlmî kişiliğinde tabiplik ve eczacılığı ön plana çıkan İbn Cezle; kelâm, tarih ve edebiyat alanlarında da kitap yazmış ve bunlardan üçü zamanımıza ulaşmıştır. Teorik ve pratik tıpta kazandığı büyük eserlerinden yapılan tercümelemlerle ünü Avrupa'ya taşınmış ve özellikle *Takvîmü'l-ebdân*'ı Doğu'da olduğu gibi Batı'da da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Ali Haydar Bayat, "İbn Cezle", *DİA*, C. 19, s. 396, 397.

<sup>35</sup> 52 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini, her birinde sekiz hastalığın yer aldığı kırk dört tabloda tanımlayan bir el kitabıdır. Ali Haydar Bayat, *a.g.m.*, s. 397.

<sup>36</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 3.

<sup>37</sup> Par M. Reinaud, *a.g.e.*, s. I-CCII.

*Takvîmü'l-büldân* ile Ortaçağ İslam dünyasının son büyük coğrafyacısı olarak kabul edilmiştir.<sup>38</sup>

### SİPÂHİZÂDE MEHMED VE ESERİ *EVZAHU'L-MESÂLİK İLÂ MA'RİFETİ'L-BÜLDÂN VE'L-MEMÂLİK*

Sipâhizâde Mehmed'in<sup>39</sup> doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hayatına dair bilgilerin de oldukça sınırlı olduğu müellif, ilim tahsil sürecine memleketi Bursa'da başlayıp İstanbul'da tamamlamış, ardından yirmili, otuzlu ve kırklı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1573'te elli akçe ile Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. 1575'te Edirne'de Üç Şerefeli Medrese'deki pâyelerinden birine, 1579'da Sahn-ı Seman'dan Ayakkurşunlu Medrese'ye, son olarak da Aralık 1583'te Ayasofya Medresesi müderrisliğine atanmıştır.<sup>40</sup>

En son müderrislik görevinden ilmiye sınıfındaki başka bir vazife olan kadılığa terfi eden Sipâhizâde Mehmed, Ağustos 1584'te Bağdad Kadılığı görevine başlamıştır. İki yıl sonra azledilmiş, üç yıllık bir ma'zuliyet sürecinden sonra Kasım 1588'de İzmir Kadılığı'na tayin olunmuştur. İzmir kadılığı görevini yürütürken Eylül 1589 tarihinde İzmir'de vefat etmiştir.<sup>41</sup>

İlmi yönden kendini geliştiren Sipâhizâde Mehmed Arapça ve Farsçaya da iyi derecede vakıftır. Üç dilde şiir yazmıştır. Müderrislik yaptığı süre

<sup>38</sup> Sayyid Maqbul Ahmad, A History of Arab-Islamic Geography (9th-16th Century A. D.), Amman, 1995, s. 74.

<sup>39</sup> Tam ismi eserlerinde Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhizâde olarak geçmektedir: "... bu bende-i dâi fevkal'ad Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhizâde *Evzahu'l-mesâlik ilâ marifeti'l-büldân ve'l-memâlik* nâm kitâbı te'lîf ve tasnîf ..." Bkz. *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*, Esâmî-i Büldân, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 2a.

<sup>40</sup> *Târih-i Silsile-i Ulemâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, nr. 2142, vr. 22b; Nev'izâde Atâî, *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti's-Şakaik*, s. 310; Bursalı Mehmed Tahir, "Sipâhizâde Mehmed b. Ali", *İslam Mecmuası*, C. I, s. 198; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 65.

<sup>41</sup> Eseri ve hayatına dair bilgiler doktora tezi olarak ele alınmıştır. İlhami Danış, *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik/Esâmî-i büldân (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

içerisinde farklı ilim alanlarında birçok eser telif etmiştir.<sup>42</sup> En meşhur eseri ise, coğrafya alanında kaleme aldığı *Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'tir. Ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'daki şehirleri farklı kaynaklardan ve kendi bilgi birikiminden de yararlanarak yeniden ele almış, onlara eklemeler yapmıştır. Bir mukaddime ve beş bâb üzere tertip ettiği eserinin mukaddimesinde genel coğrafi bilgileri aktarmıştır. Ardından ilk dört bâbda sırasıyla denizler, göller, nehirler ve dağlar hakkında bilgiler vermiştir. Beşinci ve son bâbda ise yeryüzündeki 1000'i aşkın şehri harf sırasına göre düzenleyip haklarında malumat yazmıştır.

Sipâhizâde Mehmed, eserini önce Arapça yazmış,<sup>43</sup> ardından Sokullu Mehmed Paşa'nın emri ile 13 Recep 980/19 Kasım 1572 tarihinde Türkçeye çevirmiştir.<sup>44</sup> Eserin, en geniş muhtevasının şehirlere dair olması hasebiyle Türkçe nüshaları için sonraki dönemlerde *Esâmî-i Büldân* ismi de kullanılmıştır.<sup>45</sup> Çalışmamızda bu isimlendirmeye itibar edeceğiz.

Sultan III. Murad, Sokullu Mehmed Paşa ve Siyavuş Paşa'lara takdim edilen eserin İstanbul Kütüphanelerinde 20'yi aşkın Arapça ve Türkçe nüshası bulunmaktadır. Eser, Kâtib Çelebi<sup>46</sup>, Âşık Mehmed, Bartınlı Hamdi,

<sup>42</sup> Tefsir, kelim, hadis, usul, fıkıh, beyan ve tıp alanındaki problemlere cevaplar verdiği eseri Enmûzecü'l-Fünûn, kelim ilmine dair kaleme aldığı *Hâşiye-i Tecrid'e Hâşiye*, ve *Hâşiye alâ şerhi Hikmeti'l-ayn*, tefsir ilmine dair *Risâle fi't-Tefsir* ve *Tercüme-i Durubü'l-Emsâl* Sipâhizâde Mehmed'in farklı ilim alanlarında kaleme aldığı eserleridir.

<sup>43</sup> Eserin en eski tarihli nüshaları 1557-58 ile 1566-67 yıllarına aittir. Yalnız bu nüshalar eksiktir. Eserin ilk tam nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298'e kayıtlı olup H.977/M. 1569-70 yılına aittir.

<sup>44</sup> Sipâhizâde Mehmed, bu hususu "... ve ba'd bu bende-i dâ'î fevkal'ad Mehmed b. Ali eş-şehîr be-Sipâhizâde Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik nâm kitabı te'lîf ve tasnîf itdikden sonra kitâb-ı müstetâba ve hitab-ı müşkîn-nikâba hâme-i Arabî-imâme birle Türkî câme giydürüp ..." şeklinde ifade etmektedir. Bkz. *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 2a; Halet Efendi 607, vr. 2a.

<sup>45</sup> Bursalı Mehmed Tahir, Sipâhizâde Mehmed'den bahsederken *Esâmî-i büldân* ismini şu şekilde belirtir; "*Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'i sonradan özetleyerek Osmanlıca'ya aktarmış ve vezir-i a'zâm Sokullu Mehmed Pâşâ'ya takdim ederek lütuflarına mazhar olmuştur ki bu eser dilimizde *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* tarzında yazılan eserlerin eskilik itibarıyla birincisidir. İstanbul kütübhanelerinin çoğunda nüshaları vardır. İsmi: *Esâmî-i büldân*'dur." Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., s. 130.

<sup>46</sup> Kâtib Çelebi, eserin bir nüshasını incelemiş, üzerine notlar almış ve bunları *Cihânnümâ*'da kullanmıştır. Bu hususu da şöyle ifade etmiştir: "*Evezahu'l-mesâlik ilâ*



Gelibolulu Mustafa Âli gibi önemli coğrafyacılar tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

Sipâhizâde Mehmed'in coğrafyaya ve *Takvîmü'l-büldân*'a ilgisi dönemin şartları ile doğrudan ilgilidir. XVI. yüzyıldaki geniş Osmanlı fetihleri sonucunda ele geçirilen şehirlerin konumları, tarihi ve coğrafi özellikleri, bu şehirlere uzanan yolların mahiyet ve mesafeleri hem idari hem de askeri açıdan oldukça önem arz etmiştir. Sipâhizâde'nin eserinin dönemin devlet ricali tarafından takdir edilmiş olması bunun bir işaretidir. Müellifin bu mahiyette bir eser için *Takvîmü'l-büldân*'ı kaynak olarak seçmesi, Ebü'l-Fidâ'nın eserinin önemi ile doğrudan ilgilidir.

### TAKVÎMÜ'L-BÜLDÂN'IN EVZAHU'L-MESÂLİK İLÂ MA'RİFETİ'L-BÜLDÂN VE'L-MEMÂLİK ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

*Takvîmü'l-büldân* ile *Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* arasındaki münasebeti tertip ve muhteva açısından ele almak gerekmektedir. Burada şu hususu ifade etmek gerekir ki eserin Arapça (*Evezahu'l-mesâlik*) ve Türkçe (*Esâmî-i Büldân*) nüshaları arasında bazı farklılıklar söz konusudur. *Esâmî-i Büldân*'ın birebir bir tercümeden<sup>47</sup> ziyade *Evezahu'l-mesâlik*'in ve dolayısıyla *Takvîmü'l-büldân*'ın muhtasar bir versiyonu olduğu görülmektedir. *Esâmî-i Büldân*'da *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'e göre bazı temel farklılıklar da söz konusudur. Bu açıdan her birini ayrı bir eser olarak telakki edip, bu üç eseri karşılaştırarak değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

---

*ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*: İstanbul Kadılığı'ndan azledilmiş iken 997/1589 yılında vefat eden Sipahizade Mehmed Efendi, el-Melikü'l-müeyyed'in *Takvîmü'l-büldân* isimli eserini alfabetik sıraya göre tertip ettikten sonra bu tertip ettiği kitabı bir şekilde özetleyerek Türkçe'ye tercüme ve Koca Mehmed Paşa'ya hediye etmişti. Bu kitabın kenarına nice yıllar elde edilen bilgilerle notlar düşürüldü. Bunların tamamı da bu kitaba konuldu." Bkz. Said Öztürk, "Kâtip Çelebi Bibliyografyası" *Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi*, (edt. Bekir Karlığa, Said Öztürk), s. 388. Günümüz Türkçesine çevrilen bu metnin orijinali için bkz. Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kısmı, nr. 1624, vr. 3a.

<sup>47</sup> Her ne kadar Sipâhizâde Mehmed, eseri Türkçe'ye tercüme ettiğini ifade etse de eserin nüshalarını incelediğimizde bunun birebir bir tercüme olmadığı, Sipâhizâde Mehmed'in *Evezahu'l-Mesâlik*'teki bilgileri kısmen özetleyerek kısmen de yeni bilgiler ekleyerek *Esâmî-i Büldân*'ı kaleme aldığı görülmektedir.

Sipâhizâde Mehmed, eserinin telif sebebini açıklarken coğrafya ilmine dair yazılmış en önemli eser olarak *Takvîmü'l-büldân*'ı görmektedir. Eserin dîbâcesinde (*Evvâhu'l-mesâlik* nüshalarında) esere dair övgü dolu kelimeler kullanmıştır. Hatta bu övgüsünü üst noktaya taşıyıp yeryüzünde bu ilim alanında *Takvîmü'l-büldân*'ın bir benzerinin olmadığını ifade eder.<sup>48</sup> Bu sebeple eserinin ana kaynağı olarak onu seçmiştir. Dolayısıyla, *Takvîmü'l-büldân* ve *Evvâhu'l-mesâlik* arasındaki bağ, *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade eden diğer eserlere göre oldukça kuvvetlidir. Bu bağ eserlerin içerisinde yer alan bölümleri dikkate alarak dört kısımda (Mukaddime, Fasıllar, İklimler ve Şehirler) ele alacağız.

#### a. M u k a d d i m e

Eserlerin mukaddime kısımları ele alındığında, *Takvîmü'l-büldân*'da genel coğrafyaya dair temel bilgilerin belli bir sistemle incelendiği görülmektedir. Bu bölümde Ebü'l-Fidâ sırasıyla;

- Yeryüzü Hakkında Bilgiler (Ma'rifet-i Arz),<sup>49</sup>
- Ekvator Dairesi (Hatt-ı İstivâ),<sup>50</sup>
- Yedi İklim (Ekalîm-i Seb'a),<sup>51</sup>
- Meskûn Yerler Hakkında Bilgiler (Sıfat-ı Ma'mure),<sup>52</sup>
- Yüzölçümü ve Ölçüm Birimleri (Tahkîk-i Emrül-Mesahet,<sup>53</sup> Zira', Mîl, Fersah,<sup>54</sup> Teksîr-i Sath-ı Arz<sup>55</sup>),
- İki Görüş Açısından İklimler (Mesahetü'l-ekalîmü's-seb'a)<sup>56</sup> coğrafi başlıkları ile temel bilgileri bir araya getirip eserin bir nevi coğrafya ilmine giriş kısmını oluşturmaktadır.

<sup>48</sup> *Evvâhu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 2a; *Evvâhu'l-Mesâlik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Kısmı nr. 207, vr. 2a.

<sup>49</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 3.

<sup>50</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 4.

<sup>51</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 4.

<sup>52</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 7.

<sup>53</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 11.

<sup>54</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>55</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 15.

<sup>56</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 15.

Sipâhizâde Mehmed, *Takvîmü'l-büldân*'daki bu bilgilerin bir kısmını - Meskûn Yerler Hakkında Bilgiler (Sıfat-ı Ma'mure),<sup>57</sup> Yüzölçümü ve Ölçüm Birimleri (Tahkik-i Emrû'l-Mesahet, Zira', Mîl, Fersah,<sup>58</sup> Teksîr-i Sath-ı Arz<sup>59</sup>), İki Görüş Açısından İklimler (Mesahetü'l-ekalîmü's-seb'a)<sup>60</sup> - *Evezahu'l-mesâlik*'de aynı başlıklarla almıştır. Diğer başlıklar sadece *Takvîmü'l-büldân*'a mahsustur.

Ancak Ebü'l-Fidâ'nın eserinin başında ele aldığı bu konular, *Evezahu'l-mesâlik*'de ilk dört kısımdan sonra, şehirler (büldân) bahsinden önce ele alınmıştır. Tertip noktasında en temel farklılıklardan biri budur.

*Esâmî-i Büldân*'da ise bu kısım eserin başında Mukaddime başlığı altında oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Sipâhizâde Mehmed'in bu tercihinin nedeni *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'de yer alan farklı görüşleri ifade etmek yerine kabul gören net bilgileri paylaşmak olmalıdır. Bu bilgiler, metnin anlaşılmasına yardımcı mahiyettedir. Dünyanın şekli ve gökyüzü katmanları, iklimler (hakik ve örfi iklimler) ve bu iklimlerin isim ve özellikleri, enlem ve boylamlar ile uzunluk ölçüleri (mil, fersah vb.) *Esâmî-i Büldân*'da yer alan temel bilgilerdir.

*Evezahu'l-mesâlik* ve *Takvîmü'l-büldân*'ın Mukaddime kısımları, başlıklardaki sıralamada farklılık gösterse de muhteva açısından hemen hemen birebir aynı içeriğe sahiptir. Sipâhizâde Mehmed, Ebü'l-Fidâ'nın XIV. yüzyıla kadar ulaşan genel coğrafi bilgilerini aynen kullanmayı tercih etmiştir. Burdaki metne genellikle hiç dokunmamış, hatta bazı yerlerde Ebü'l-Fidâ'nın “ben derim ki”, “bize göre”, “naklettik”, “bu kitapta zikredilen” vb. kullandığı tabirleri de aynen almıştır.

“Mukaddime”deki sıralamada bazı farklılıklar söz konusudur. Ebü'l-Fidâ'nın Mukaddime'de ve Tertib-i Kitap başlığı altında şehirler bahsinden önce verdiği bilgileri Sipâhizâde Mehmed, yeni bir sıralamaya tabi tutarak *Evezahu'l-mesâlik*'e almıştır. Bu bilgiler arasında enlem ve boylamlar ile örfi iklimlere dair malumat yer almaktadır.

*Takvîmü'l-büldân*'da “Mukaddime” ile “Tertib-i Kitap” başlıkları arasında sırasıyla yeryüzündeki denizler (bihâr), göller (bühayrât), nehirler

<sup>57</sup> *Evezahu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 36a.

<sup>58</sup> *Evezahu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 38a.

<sup>59</sup> *Evezahu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 39b.

<sup>60</sup> *Evezahu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 39b.

(enhâr) ve dağların (cibâl) detaylı bir şekilde anlatıldığı dört bölüm yer almaktadır. Bu bölümler *Evezahu'l-mesâlik*'de “Mukaddime”den öncedir. *Esâmî-i Büldân*'da ise önce “Mukaddime” ardından bu dört kısım ve son olarak şehirler (büldân) kısmı sıralaması takip edilmiştir.

Tablo I: *Takvîmü'l-büldân*, *Evezahu'l-mesâlik* ve *Esâmî-i Büldân*'ın Tertip Açısından Karşılaştırması

<i>Takvîmü'l-büldân</i>		<i>Evezahu'l-mesâlik</i>	<i>Esâmî-i Büldân</i>	
Dibâce		Dibâce	Dibâce	
Mukaddime	Yeryüzü Hakkında Bilgiler	<b>Denizler</b>	Mukaddime	Yeryüzü Hakkında Bilgiler
	Fî ma'rifet-i eczâi'l-arz	<b>Göller</b>		Ekvator Dairesi
	Ekvator Dairesi	<b>Nehirler</b>		Meskûn Yerler
	Yedi İklim	<b>Dağlar</b>		Hakiki İklimler
	Meskûn Yerler	Mukaddime		Meskûn Yerler
	Yüzölçümü ve Uzunluk Ölçüleri			İklimler
	İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçüleri			Yüzölçümü ve Uzunluk Ölçüleri
	İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçüleri			
<b>Denizler</b>	Mukaddime	<b>Denizler</b>		
<b>Göller</b>		<b>Göller</b>		
<b>Nehirler</b>		<b>Nehirler</b>		
<b>Dağlar</b>	Büldân	Fasl-ı Elif	<b>Dağlar</b>	
Kitabın Tertibi		Fasl-ı Bâ		
Büldân		Fasl-ı Cîm	Fasl-ı Elif	
		Zikr-i Cezîretü'l-Arz	vd.	Fasl-ı Bâ
	Zikr-i Bilâd-ı Mağrib		Fasl-ı Cîm	
vd.			vd.	

#### b. Fasıllar (Denizler, Göller, Nehirler, Dağlar)

Mukaddime'den sonraki ilk başlık olan denizler bahsine Ebü'l-Fidâ, felsefecilerin bazı görüşlerini aktararak başlar. Suyun veya denizin dört unsurdan biri olduğunu ve sırasıyla su, ateş, hava ve yerin birbirini çevreleyen katmanlar olduğunu belirtir. Sipâhizâde Mehmed, bu hususu *Esâmî-i Büldân*'da Mukaddimenin ilk cümlesi olarak ele almaktadır. Dünyanın küre şeklinde olup bu dört unsurun da küre şeklinde birbirini çevrelediğini ifade eder. *Takvîmü'l-büldân*'dan farklı olarak *Esâmî-i Büldân*'da bu dört unsurun

dokuz eflak (felekler) tarafından kuşatıldığını belirtip bunu bir şekil ile ifade eder.

Denizler bahsinde her üç eserde de en önemli beş denizin ismi belirtilip toplam 14 deniz ele alınmaktadır. Bu denizlerin sınırları, komşu bölgeleri, bunlara bağlı deniz ve nehirler, çeşitli bölgelerdeki uzunlukları verilmektedir.

En önemli beş denizden bahseden Ebü'l-Fidâ, bunların isimlerini *Takvîmü'l-büldân*'da şöyle belirtir: Bahr-i Muhit, Bahr-i Sîn, Bahr-i Rûm, Bahr-i Nîtuş ve Bahr-i Hazer. *Evezahu'l-mesâlik*'de de aynı isimlendirme mevcut iken *Esâmî-i Büldân*'da bazı denizlerin Türkçe karşılıkları verilmiştir: Bahr-i Sîn için Çin Denizi, Bahr-i Rûm için Akdeniz, Bahr-i Nîtuş için Karadeniz ve Bahr-i Hazer için Şîrvân Denizi.<sup>61</sup>

*Evezahu'l-mesâlik*'te, Bahr-i Okyanus bahsinde *Takvîmü'l-büldân*'daki bilgiler dışında *Harîdetü'l-acaib*'den<sup>62</sup> uzunca bir alıntıda bulunmaktadır. Bu hususu, "bu abd-i zaif der ki, *Harîdetü'l-acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*'de şöyle zikredilmiş ki"<sup>63</sup> şeklinde ifade etmektedir.

Ebü'l-Fidâ, Akdeniz'den (Bahr-i Rûm) bahsederken Anadolu'daki sınırlarını o dönemki beyliklerin (Hamidoğlu, Karamanoğlu ve Eşrefoğlu) hakimiyet alanlarına göre ifade etmektedir. Sipâhizâde Mehmed, *Evezahu'l-mesâlik*'de bu isimleri aynen alırken *Esâmî-i Büldân*'da bu bilgiyi tashih edip sadece coğrafi isim olarak bahseder.<sup>64</sup>

<sup>61</sup> *Esâmî-i Büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 5b.

<sup>62</sup> İbnülverdi olarak meşhur olan Siraceddîn Ebu Hafs Ömer b. el-Verdi el-Mısrî, Şafi fakihî ve coğrafyacı olarak bilinmekte olup H. 861 yılında vefat etmiştir. *Harîdetü'l-acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* adlı eserini H. 822'de telif etmiştir. Bu eserin telifinde bir çok eserden istifade etmiş ve bunları eserinde de belirtmiştir. En çok istifade ettiği eserlerin başında Kazvini, İbnü'l-Cevzi, İbn-i Fadlan ve Kadı İyâz gelmektedir. Eser fasıllar şeklinde ilerlemektedir. Bkz. İbnü'l-Verdi, *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*, tsh. Mahmûd Fahuri, Haleb, Dârü's-Şarki'l-Arabi, 1991, s. 5.

<sup>63</sup> *Evezahu'l-mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 8a.

<sup>64</sup> "... andan ba'dehü garben ve şimâlen mümtedd olup Bâb-ı Sekenderüne'ye ve Bânyâs'a andan Ayâs'a andan Karaman ve Hamîd-ili dağları mukâbelesine varur andan mağriben mümtedd olup Karadeniz'in Akdeniz'e döküldüğü yere varur andan mağribe ve bir mikdâr cenûba mümtedd olup Mora vilâyetine ve Arnavud vilâyetine ve Bâsilise'ye andan Pulya'ya varur. ..." Bkz. *Esâmî-i Büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 8a.

Bahr-i Vereng (Baltık Denizi) bahsinde *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'de kısa ama muğlak bir bilgi yer alırken *Esâmî-i Büldân*'da kısa ama net bilgiler yer almaktadır.<sup>65</sup>

Göller bahsinde *Esâmî-i Büldân*'da diğer iki eserde yer alan “Bühayre-i Evvel-i Ceyhûn” (Ceyhun'un Başlangıcındaki Göl) bulunmamaktadır.

*Takvîmü'l-büldân*'da olmayan “Bühayre-i Tulye” ise diğer iki eserde yer almaktadır. Sipâhizâde Mehmed buradaki bilgileri Safiyüddin Bağdadî'nin *Merâsıdu'l-ittılâ'*'ı ile de karşılaştırmıştır.

*Esâmî-i Büldân* nüshalarında “Bühayre-i Tûnus e'l-uzbe ve'l-gayri'l-uzbe” tek başlık altında anlatılırken *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik* nüshalarında “Bühayre-i Tûnus” ve “Bühayre-i Tûnus gayri'l-uzbe” olarak iki ayrı başlık halinde ele alınmıştır.

Sıralamada da bazı farklılıklar söz konusudur. *Esâmî-i Büldân* nüshalarında önce “Bühayre-i Bânyâs” ardından “Bühayre-i Taberiyye” anlatılırken *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik* nüshalarında bu göller yer değiştirmektedir.

*Esâmî-i Büldân* nüshalarındaki göller bahsi “Bühayre-i Zere”, “Bühayre-i Hârezm” ve “Bühayre-i Tulye” şeklinde sıralanıp sona ererken *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik* nüshalarında bu sıralama “Bühayre-i Zere”, “Evvel-i Ceyhûn”,<sup>66</sup> “Bühayre-i Tulye” ve “Bühayre-i Harezm” şeklindedir.

Nehirler bahsinde *Evezahu'l-mesâlik* ve *Takvîmü'l-büldân* nüshalarında “Nehr-i Rûmiyye”den önce anlatılan “Nehr-i Mürsiyye” *Esâmî-i Büldân* nüshalarında bulunmamaktadır. *Esâmî-i Büldân* nüshalarında yer alan “Nehr-i Hemedân”<sup>67</sup> başlığına ise *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik* nüshalarında rastlamamaktayız.

Nehirler, *Esâmî-i Büldân*'da daha muhtasar bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak Fırat ve Dicle nehirleri ve kolları *Esâmî-i Büldân*'da da oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Göller bahsinde toplam 19, nehirler bahsinde 36 nehir hakkında bilgi verilmiştir.

<sup>65</sup> *Takvîmü'l-büldân*, s. 35; *Evezahu'l-mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 40b; *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 9a.

<sup>66</sup> “Evvel-i Ceyhûn” bahsi *Esâmî-i Büldân* nüshalarında yer almamaktadır.

<sup>67</sup> Halet Efendi 607, vr. 20b; Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kısmı, nr. 304, vr. 18a; Ali Emiri (Millet) Kütüphanesi, nr. COG5-1, vr. 20a. “Nehr-i Hemedân” metne esas olan nüsha Reşid Efendi 644'te olmayan bir maddedir.

Dağlar bahsinde Cebel-i Kamer *Evzahu'l-mesâlik*'de oldukça uzun ele alınmıştır. Önce *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan bilgiler aktarılmış ardından “bu aciz kul der ki,” ifadesiyle kendi görüşlerini uzunca belirtmiştir. *Takvîmü'l-büldân*'da olduğu gibi *Resm-i ma'mur*'dan alıntı ile bu bahsi sona erdirmiştir.

Dağlar bahsinin son kısmında Sipâhizâde Mehmed'in sıralaması *Takvîmü'l-büldân*'dan farklıdır. *Takvîmü'l-büldân*'da Rahun, Cebel, Selc, Lübnan, Lükam, Tur, Cudi, Bisutun, Taberistan, Dünbavend, Kirman, Kaytak, Siyakûh, Haris şeklindeki sıralama, *Evzahu'l-mesâlik* ve *Esâmî-i Büldân*'da Tur, Selc, Lübnan, Lükam, Cudi, Siyakûh, Haris, Cebel, Bisutun, Dünbâvend, Taberistan, Kirman, Kaytak, Cebel, Rahun şeklindedir. Bu sıralamada ismi belirtilmeyen dağların coğrafi konumlarına dair bilgiler yer almaktadır. İlki *Takvîmü'l-büldân*'da bir başlık yapılmadan Cudi dağı altında anlatılmaktadır. Diğer iki eserde ise Cebel (Dağ) başlığı altında anlatılmaktadır. “Cezîre-i İbn-i Ömer katında bu dağa Cûdî denilir.” ifadesi her üç eserde de yer almaktadır. İkinci dağın ise Çin bölgesinde olduğu ifade edilmektedir. Bunun da Tibet dağı olduğunu ifade edebiliriz.

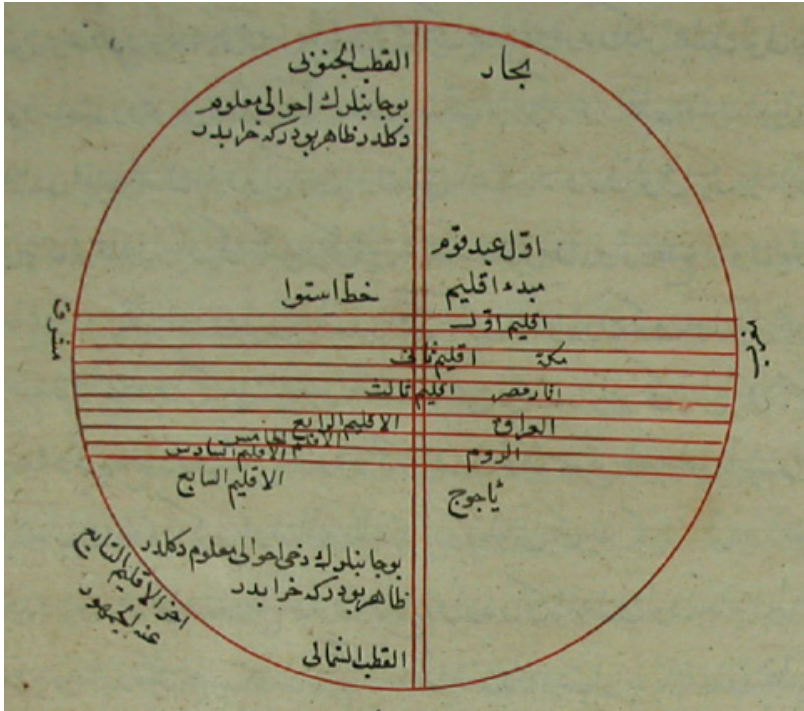
### c. İklimler

*Takvîmü'l-büldân*'da şehirler bahsinden önce Ebü'l-Fidâ, nasıl bir yöntem takip edeceğini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Örfi iklimlere göre bölünen şehirler bahsinde Ebü'l-Fidâ, İbn-i Havkal'e uyararak Kâbe'nin ve Hz Peygamberin kabrinin bulunduğu Arab Yarımadasından başlamayı tercih etmiştir. Cetvellerden önce örfi iklimin sınırları ve cetvellerde yer verilmeyen bazı bölgeler ile ilgili bilgiler verilmektedir. Cetvellerde ise her şehrin ismi, bu ismin kimlerden nakledildiği, bulunduğu enlem ve boylam, bu şehrin yer aldığı hakiki iklim, mensup olduğu örfi iklim ve bu örfi iklimin neresinde yer aldığı, isminin harf ve harekelerinin ifade edilerek şehrin okunuşu ve son kısımda şehre dair genel bilgiler yer almaktadır. Böylece yirmi sekiz ayrı kısımda (örfi iklimlere göre) şehirler, belli bir sistem ile o güne kadar erişen bilgiler çerçevesinde esere alınmıştır.

*Takvîmü'l-büldân*'da şehirlerin örfi iklime bölünmesi İslam coğrafyacılarının iklim ile ilgili sınıflandırmalarına dayanmaktadır. Yeryüzü çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Bu ayrım Hint bölgesinden ulaşan bilgiler ile Ptolemaus'un (Batlamyus) *Geographia*'sına dayanmaktadır. Yeryüzünün

yedi bölgeye (iklim) ayrılması İranlılar'a aittir. İslam coğrafyacıları yeryüzünün meskûn kısmı olan kuzey yarımküreyi, Ekvatordan sonraki 12-50 derece arasındaki bölgeleri yediye ayırıştırıp her birine iklim adını vermişlerdir. Ebü'l-Fidâ, bu iklimleri ekâlîm-i hakikiyye olarak adlandırır. Sipâhizâde Mehmed, eserinde bu iklimleri aşağıdaki şekilde göstermiştir. (*Takvîmü'l-büldân*'da buna dair herhangi bir şekil yer almamaktadır.)

RESİM II: Sipâhizâde Mehmed'e Göre Hakiki İklimler



Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 4a.

Bunun dışında bir tasnif daha mevcuttur. Coğrafi bölge, memleket, diyar anlamına gelen ekâlîm-i örfiyye ise yeryüzünün 28 bölgeye ayırıştırılması ile oluşmuştur. Burada yeryüzünün önemli şehirleri ve bölgeleri birer örfi iklim olarak kabul edilmiştir. Sipâhizâde Mehmed, Ebü'l-Fidâ'nın 28 örfi iklimine bir ekleme (Türkistân) daha yapıp *Evzahu'l-mesâlik*'te 29 örfi iklim olduğunu belirtmiştir.



Ebü'l-Fidâ'ya Göre Örfî İklimler<sup>68</sup>

1	Cezîre-i Arab
2	Diyâr-ı Mısır
3	Bilâd-ı Mağrib
4	Bilâd-ı Sudan (Cânib-i Cenubî mine'l-arz)
5	Cezîre-i Endülüs
6	Cezâyir-i Bahr-i Rûm ve'l-muhit-i garbî
7	Cânib-i Şimâlî mine'l-arz
8	Şam
9	Cezîre-i beyne Dicle ve Fırat
10	Irak
11	Hûzistân
12	Fars
13	Kirmân
14	Sicistân
15	Sind
16	Hind
17	Sîn
18	Cezâyir-i Bahr-i Şark
19	Bilâd-ı Rûm
20	Erminiyye, Errân ve Azerbaycan
21	Bilâd-ı Cebel (Irak-ı Acem)
22	Deylem ve Gılân
23	Taberistan ve Mazenderân ve Kums
24	Horâsân
25	Zâbülistân ve Gur
26	Tohâristan ve Bedehşân
27	Harezm
28	Mâverâünnehr

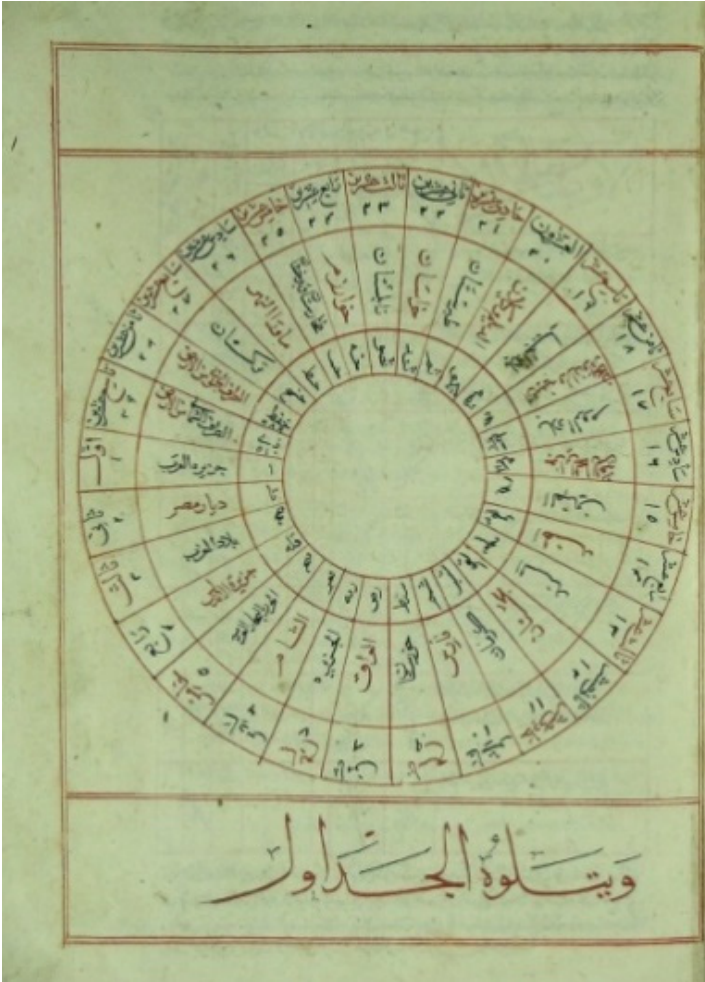
Sipâhizâde Mehmed'e Göre Örfî İklimler<sup>69</sup>

1	Cezîre-i Arab
2	Diyâr-ı Mısır
3	Bilâd-ı Mağrib
4	Arzın taraf-ı cenûbîsi
5	Cezîre-i Endülüs
6	Bihâr-ı garbiyyede olan Cezâyir, (Cezâyirü'l-bihârî'l-garbiyye)
7	Arzın taraf-ı şimâlîsi
8	Şam
9	Cezîre (Dicle ile Fırat cânibi)
10	Irak
11	Hûzistân
12	Fars
13	Kirmân
14	Sicistân
15	Sind
16	Hind
17	Çin
18	Bihâr-ı şarkiyeyde olan Cezâyir (Cezâyirü'l-bihârî'ş şarkiyeye)
19	Rum
20	Ermeniyye ve Errân ve Azerbeycân
21	Bilâd-ı Cebel (Irak-ı Acem)
22	Deylem ve Gılân
23	Taberistan
24	Horâsân
25	Zâbülistân
26	Tohâristân ve Bedahşân
27	Harezm
28	Mâverâünnehr
29	Türkistân

<sup>68</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 76-555<sup>69</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 4b, 5a.

M. Reinaud-Mac Guckin de Slane tarafından yayımlanan 1840 tarihli *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan ancak İstanbul'daki Yeni Cami Kısım, nr. 788'deki nüshada örfi iklimin gösterildiği şekilde bir farklılık söz konusudur. Bu şekilde tıpkı *Evzahu'l-mesâlik*'de olduğu gibi 29 örfi iklim gösterilmektedir. Kuvvetle muhtemel Sipâhizâde Mehmed, bu nüshadan da istifade etmiştir.

RESİM III: İstanbul Kütüphanelerindeki *Takvîmü'l-büldân*'da Örfi İklimler



Kaynak: Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, Yeni Cami, nr. 728, vr. 28a.

İstanbul'daki bir diğer nüsha olan Lala İsmail, nr. 286'da ise *Takvîmü'l-büldân*'ın baskısı gibi 28 örfi iklim gösterilmektedir. 29. örfi iklim, müstensihlerin bir eklemesi olabilir. 29. örfi iklim olarak eklenen bölgenin Türkistan olması da bunun sonradan coğrafyaya meraklı bir Osmanlı müstensihî tarafından eklendiğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir.

#### d. Şehirler

*Takvîmü'l-büldân*'da 28 örfi iklime göre anlatılan şehirler cetvellerde veya cetvellerden önce örfi iklim ile ilgili genel bilgilerin verildiği metin kısmında ele alınmaktadır. Metin içerisinde yer alan şehir ve beldelerin yekünü sayıca belirtilmemiş olmasına karşın her örfi iklimde yer alan cetvellerdeki satır numaralarından o örfi iklimde kaç şehir ele alındığı bilinmektedir. Buna göre en fazla şehir ve belde 77 sayısı ile sekizinci örfi iklim olan Şam<sup>70</sup> örfi ikliminde, en az şehir ve belde ise 7 sayısı ile birden fazla örfi iklimde (on üçüncü örfi iklim Kirmân,<sup>71</sup> on dördüncü örfi iklim Sicistân,<sup>72</sup> on beşinci örfi iklim Sind,<sup>73</sup> yirmi ikinci örfi iklim Deylem ve Cebel,<sup>74</sup> yirmi beşinci örfi iklim Zâbülistân ve Gur,<sup>75</sup> yirmi altıncı örfi iklim Toharistân ve Bedehşân<sup>76</sup> ve yirmi yedinci örfi iklim Harezmi<sup>77</sup>) yer almaktadır. 28 örfi iklimin tamamındaki cetvellerde toplam 651 şehir ve belde ele alınıp bunların isimlerinin tahkikinden, tarihi ve coğrafi anlamdaki önemli bilgilere kadar birçok malumat yer almaktadır. Ebü'l-Fidâ'nın yaşadığı ve görev aldığı coğrafyaya yakın örfi iklimlerde daha fazla şehir ve

<sup>70</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 225.

<sup>71</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 334.

<sup>72</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 340.

<sup>73</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 346.

<sup>74</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 426.

<sup>75</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 464.

<sup>76</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 471.

<sup>77</sup> Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 477.

bilgi yer alırken<sup>78</sup> nispeten uzak örfi iklimlerde bu bilgiler ve şehir sayıları oldukça sınırlıdır.<sup>79</sup>

Sipâhizâde Mehmed *Evzahu'l-mesâlik*'de, şehirlere dair bilgiler için *Takvîmü'l-büldân*'daki açıklamaya yer vermektedir. Buna göre şehirlere dair verilen bilgilerde en çok enlem ve boylamlarda farklılık söz konusudur. Çünkü bu hususta *Takvîmü'l-büldân*'da da başvurulmuş kaynaklar olan Birûni'nin *Kânûn*, Farslara ait *Kitâbu'l-etvâl ve'l-urûz*, İbn-i Said'in *Kitâb-ı Coğrafya* ve Batlamyus'un *Resm-i rub'u'l-ma'mûr*'unda farklı enlem ve boylam ölçüleri verilmektedir. Ardından şehirlerin harf sırasına (tertîb-i hurûfu'l-mu'cem) göre düzenlediğini belirtir. Sipâhizâde Mehmed, Ebü'l-Fidâ'nın cetvel sistemini uygulamasına da şehirlere dair bilgileri belli bir sistem içerisinde aktarmaktadır. *Esâmî-i Büldân*'daki bir şehri ele alıp bu sistemi görebiliriz:

*“İşbîliye: Kesr-i elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve kesr-i bâ-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve lâm-ı müsennât-ı sâniye ve hâ ile iklim-i râbî'den Endelîs'ün garb-i cenûbîsinde Bahr-i Muhî'te karîb bir şehirdür. [27b] İşbîliye'nün ma'nâsı medîne-i münbasita ya'nî döşenmiş şehir demekdür ve bu şehir nehriün maşrık tarafındadır, Kurtuba memleketinün garbîsindedür. İşbîliye ile Kurtuba mâbeyni dört günlük yoldur ve bu şehir Endelîs tahtlarındandır ve on beş kapusu vardır. İşbîliye memleketinün garbden şarka uzunluğı Kurtuba memleketine varınca beş merhale ve cenûbdan şimâle enlülüğı Batalyeys memleketine varınca beş merhaledür. Tûli sekiz derece elli dakîka arzı otuz dört derece kırk dakîkadur.”<sup>80</sup>*

İşbîliye şehri örneğinden anlaşılacağı gibi, önce şehrin isminin okunuşunu, ardından iklim-i hakikisini ve iklim-i örfisini aktaran Sipâhizâde Mehmed, şehre dair genel bilgileri verip en son enlem ve boylamını aktarmaktadır. Bu sistem *Evzahu'l-mesâlik*'de de geçerli olmakla birlikte bazı

<sup>78</sup> Şam (77 şehir), Cezire-i Arab (42 şehir), Bilad-ı Mağrib (42 şehir), Maveraünnehr (42 şehir) örfi iklimlerinde cetvellerde yer alan şehir sayısı diğer örfi iklimlere göre daha fazladır. Aynı zamanda cetvellerden önceki metin kısmı da diğer örfi iklimlere göre oldukça daha geniştir.

<sup>79</sup> Hind (14 şehir), Cezâir-i Bahr-i Şark (14 şehir), Bilâd-ı Rûm (14 şehir), Taberistan ve Mazenderân ve Kums (14 şehir), Sîn (9 şehir), Kirmân (7 şehir), Sicistân (7 şehir), Sind (7 şehir), Deylem ve Cebel (7 şehir), Zâbülistân ve Gur (7 şehir), Toharistân ve Bedehşân (7 şehir), Harezmi (7 şehir) örfi iklimlerinde cetvellerde bahsedilen şehir sayısı sınırlı olmakla birlikte cetvellerden önce yer alan metin de oldukça azdır. Genellikle 2 sayfa ve daha altı bir bilgi yer almaktadır.

<sup>80</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 27a, 27b.

farklılıklar söz konusudur. *Evezahu'l-mesâlik*'de bu bilgilerin her zaman kaynağı net bir şekilde ifade edilmektedir. Genelde şehirlerin isimlerinin okunuşunda iki veya daha fazla kaynak adı belirtilmektedir. Burada en çok müracaat edilen kaynaklar *Resm-i rub'u'l-ma'mûr*, *Lübâb*, *Kânûn*, *Etvâl ve'l-urûz* ve *İbn-i Said'in Coğrafyası* olmuştur. Ayrıca enlem ve boylamlarda da *Takvîmü'l-büldân*'da da belirtilen kaynaklara yer verilmektedir.

Enlem ve boylamların aktarılmasında *Evezahu'l-mesâlik* ve *Takvîmü'l-büldân*'da benzer yöntem ve kaynaklar kullanılırken, *Esâmî-i Büldân*'da tamamen farklı bir yol izlenmiştir. *Takvîmü'l-büldân*'da cetvellerden ikisini enlem ve boylamlara ayıran Ebü'l-Fidâ, şehre göre bazen bir, bazen de dört veya daha fazla kaynaktan dereceleri vermektedir. Enlem ve boylam dereceleri ebced hesabına<sup>81</sup> göre aktarılmaktadır. Sipâhizâde Mehmed, *Evezahu'l-mesâlik*'te *Takvîmü'l-büldân*'daki kaynaklardan veya kendi kullandığı diğer kaynaklardan enlem ve boylamları yine ebced hesabına göre vermiştir. Fakat *Esâmî-i Büldân*'da tamamen farklı bir yol izleyerek her şehir için sadece bir enlem ve boylam ölçüsünü –genellikle kaynak adını belirtmeden– vermiştir. Ancak mukayese edildiğinde Sipâhizâde Mehmed'in *Esâmî-i Büldân*'da hangi esere itibar ettiği görülmektedir.

Hindistan bölgesindeki Deybül şehri için *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'te İbn-i Said'in (boylam 92 derece 31 dakika, enlem 24 derece 20 dakika) ve *Kânûn*'un (boylam 92 derece 30 dakika, enlem 35 derece 10 dakika) verdiği dereceler gösterilmektedir. *Esâmî-i Büldân*'da ise bu iki kaynaktan İbn-i Said'in verdiği bilgiler kabul edilmiştir.<sup>82</sup>

Bündükıyye (Venedik) şehri için de benzer bir durum söz konusudur. *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'te İbn-i Said'den ve Etvâl'den (boylam 36 derece, enlem 46 derece) alınan bilgiler içerisinde Sipâhizâde Mehmed *Esâmî-i Büldân* için İbn-i Said'in verdiği ölçüleri (boylam 32 derece, enlem 44 derece) tercih etmiştir.

İbn-i Said, Sipâhizâde'nin *Esâmî-i Büldân* için enlem ve boylam ölçümlerinde her zaman tercih ettiği kaynak olmamıştır. Bazı şehirlerde farklı kaynak tercihinde bulunmuştur. Meyyâfârikîn şehri için *Evezahu'l-*

<sup>81</sup> Eced hesabı, Arap alfabesindeki harflerin tarihteki ilk tertibinde harflere verilen sayı değerine dayanan hesap sistemidir. Bu tertipte her harfin rakamsal bir karşılığı vardır. Bkz. Mustafa Uzun, "Ebced", *DİA*, C. 10, 1994, s. 68.

<sup>82</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 62b.

*mesâlik* ve *Takvîmü'l-büldân*'da İbn-i Said (boylam 66 derece, enlem 38 derece 30 dakika), *Etvâl* (boylam 64 derece, 15 dakika; enlem 38 derece) ve *Resm-i ma'mûr*'dan (boylam 64 derece, 40 dakika; enlem 38 derece) alınan dereceler arasından *Esâmî-i Büldân*'da *Etvâl ve Resm-i ma'mûr* (dakika ölçümlerinde az bir fark söz konusudur) tercih edilmiştir.

Bazı durumlarda, *Esâmî-i Büldân*'da yer alan enlem ve boylamlar *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'ten tamamen farklıdır. "Sîrcân"<sup>83</sup> şehrinin enlem ve boylamı *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'te iki farklı kaynaktan alınmıştır. *Kânûn*'da "Sîrcân"ın enlemi 83 derece, boylamı 32 derece 30 dakika; İbn-i Said'in *Kitâb-ı Coğrafyası*'nda ise enlemi 84 derece, boylamı ise 32 derece olarak belirtilmiştir. *Esâmî-i Büldân*'da ise her iki kaynaktan yer almayan bir enlem ve boylam derecesine rastlamaktayız. Sipâhizâde Mehmed, "Sîrcân"ın enlemini 88, boylamını ise 30 derece olarak göstermektedir.<sup>84</sup>

Kostantiniyye için *Takvîmü'l-büldân*'da *Resm*, *Kânûn*, *Etvâl* ve İbn-i Said'den aynı ölçüler nakledilmiş olup enlemi 49 derece, boylamı 45 derece olarak belirtilmiştir. *Evezahu'l-mesâlik*'de bu bilgi tekrar edilirken devamında Sipâhizâde Mehmed'e göre enleminin 59 derece 50 dakika, boylamının 41 derece 50 dakika olduğu belirtilmiştir. *Esâmî-i Büldân*'da ise *Evezahu'l-mesâlik*'e göre sadece boylamın dakikasında (15 dakika) bir farklılık söz konusudur.<sup>85</sup>

Örneklerden de görülebileceği gibi Ebü'l-Fidâ ve Sipâhizâde Mehmed, enlem ve boylam derecelerinde en çok *Etvâl*, *Resm-i ma'mûr*, *Kânûn* ve özellikle de İbn-i Said'in *Coğrafyası*'nı kullanmışlardır.

Şehirler (büldân) bahsinde Ebü'l-Fidâ ve Sipâhizâde Mehmed arasındaki bir diğer farklılık, Sipâhizâde'nin, *Takvîmü'l-büldân*'da olmayan şehirleri farklı kaynaklardan istifade ederek eserine almış olmasıdır. Bu şehirlerin bir kısmı aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

<sup>83</sup> *Evezahu'l-mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 138a.

<sup>84</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 74a.

<sup>85</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 94b.

TABLO III: Sadece *Evzahu'l-mesâlik* ve *Esâmî-i Büldân*'da Olan Bazı Şehirler

Ahkâf
İhmîm
Edrene
Ürdün
Erzen
el-Arzü'l-Mukaddese
Burusa
Yengi-kent
Tahâ
Saklab
Şenş
Şeltîş
Süveys
Sümeyrem
Semnek
Kırmisîn
Kaşkâ-dağ
Kışmeyr
Kasr-ı Yannih
Katrabbul
Katye
Meydân
Makzûniye
Nîkıyye

Bu şehirler için Sipâhizâde Mehmed'in başvurduğu kaynakların başında Safiyyüddin Bağdâdî'nin *Merâsîdü'l-ittılâ'*'ı gelmektedir. Bu eser Sipâhizâde'nin en çok müracaat ettiği eserlerin başında gelmektedir. Makzûniye şehri *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan bir şehir olmasına rağmen

Ebü'l-Fidâ'nın *Tarih*'inden de alıntı yapmıştır. Bu eserler dışında *Harîdetü'l-acâib*, Azizi'nin *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*'i, İbn-i Hurdâzbih'in *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*'i, *Nüzhetü'l-müştâk*, *Kâmûs*, *Sihâh*, *Lübâb* ve *Müşterik Sîpâhizâde*'nin tabloda belirtilen şehirler için kaynak olarak kullandığı kitaplardır.

TABLO IV : Sadece *Evzahu'l-mesâlik*'te Yer Alan Bazı Şehirler

Eblüsteyn
Ebvân
Esûr
Eznic
Beredey
Bersecân
Burgar
Cezâir
Deşt
Sîniye
Sinhâce
Eş'-şecere
Eş'-şehr
Şârk
Seylûn
Sûrestân
Sühverd
Sim'an
Semâve
Kureşsiyye

Sîpâhizâde, eserini *Takvîmü'l-büldân*'dan yaklaşık 2 yüzyıl sonra kaleme aldığından arada geçen süredeki tarihi olayları da nakletmektedir. Aşağıda



Bursa<sup>86</sup> örneğinde görüldüğü gibi bazı şehirlerin –Kostantiniyye,<sup>87</sup> Kıbrıs,<sup>88</sup> Tırnâv,<sup>89</sup> Edirne,<sup>90</sup> Bağdâd<sup>91</sup> Kahire<sup>92</sup> - Osmanlı hakimiyetine geçiş süreci ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.

<sup>86</sup> Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtı ve Sipâhizâde Mehmed'in doğduğu şehir Bursa (Burusâ)'da *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayıp Evzahu'l-mesâlik ve Esâmî-i Büldân'da yer alan şehirlerden biridir. Bu şehir için Sipâhizâde, herhangi bir kaynak ismi vermemiştir. Müellifi için önemi hasebiyle bu şehre dair bilgiler örnek olarak verilmiştir.

<sup>87</sup> *Ba'dehu selâtîn-i Osmâniyye'den sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn Sultân Mehmed Hân b. Sultân Murâd Hân -aleyhi'r-rahmetü'l-melikü'l-mennân- Hicret-i Nebeviyye'nün sekiz yüz elli yedinci yılınun Rebî'ü'l-evvelinün on ikinci gününde Cum'a günü dâru'n-nasr mahmiyye-i Edirne'den Kostantîniyye'ye gazâ niyetine teveccüh idüp bi-'inâyet-i Rabbâniyyeye hedâyet-i [95a] Sübhâniyye sene-i mezbûrenün Cumâdiyye'l-evvelisinün yirminci günü Seşenbe gün sabah-ı sâdikda medîne-i metînenün fethi vâki' olup belde-itayyibe târih düşmüşdür ve bir târih dahi budur:*

Beyt

*Feth-i Kostantın'e fırsat bulmadılar evvelün*

*Feth idüp Sultân Mehmed oldu târih-i âhirün"*

Bkz. *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 95a, 95b.

<sup>88</sup> *"Selâtîn-i Osmâniyye'den Sultân Selîm Hân b. Sultân Süleymân -ebbedallahusaltanatehuilâ intihâ-i'd-devrân-bahrden ve berden Kubrus'a azîm asker gönderüp bi'avnillâhi Te'âlâ Hicret-i Nebeviyye'nün dokuz yüz yetmiş sekiz Rebî'ü'l-âhire'nün on beşinde yevmü's-sebte feth olundu. Min evveli'z-zamân ilâ hazîhi'l-ân Kubrus'un böyle fethi müyesser olmamış idi."* Bkz. *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 92a.

<sup>89</sup> *"Kesr-i tâ ve sükûn-ı râ-i mühmeleteyn ve feth-i nûn ve vâv ile iklim-i sâbi'den Evlâk'dan Sakçı'nun garb tarafında üç günlük yerde bir medînedür. Bunu Gâzî Hüddâvendigâr'un veziri Ali Pâşâ ibn-i Hayreddîn Pâşâ Hicret'ün yedi yüz doksan birinde feth itmişdür. Tûli elli beş derece arzı elli derecedür."* Bkz. *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 82b.

<sup>90</sup> *"Feth-i hemze ve sükûn-ı dâl ve feth-i râ-i mühmeleteyn ve feth-i nûn ve hâ ile iklim-i hâmisün âhirinden bilâd-ı Rûm'dan bir büyük şehirdür. Kostantîniyye'nün cânib-i garbi ve şimalisinde altı günlük yerdedür ve bunda üç enhâr-ı kibâr vardır. Birine Tunca ve birine Meric ve birine Arda dirler. Bunu selâtîn-i Osmâniyye'den Sultân Gâzî Murâd b. Orhân -tegammedâllâhu te'âlâ bi'r-rahmeti ve'l-gufrân- Hicret-i Nebeviyye'nün yedi yüz altmışında feth itmişdür ve bunda selâtîn-i Osmâniyye ve sâir ümerâ niçe câmi'ler ve medreseler binâ itmişlerdür. El'ân bir dâru's-saltana budur ve berr-i Kostantîniyye'dür. Tûli elli sekiz derece arzı kırk iki derecedür."* Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 21b.

<sup>91</sup> *"Bağdâd'ı selâtîn-i Osmâniyye'den Sultân Süleymân Hân -aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân- Hicret-i Nebeviyye'nün dokuz yüz kırkında aduvvü'd-dîn ve reisü'l-mülhidîn ve kıdvetü'r-râfiziyîn Tahmâsu'l-lâ'inün elinden feth idüp dâru'l-İslâm eylemişdür."* Bkz. *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısım, nr. 644, vr. 39a.

“**Burûsa:** Zamm-ı bâ-i muvahhide ve râ-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i sîn-i mühmele ve hâ ile iklim-i hâmisden bilâd-ı Rûm’dan bir şehirdür. Cemî‘ cevânibinden dağlar ihâta etmişdür. Şehir cenûb tarafında olan dağların eteğinde vâki‘ olmuştur ve bir yüksek depe üzerinde kal‘ası vardır [ve şehrin şimâl tarafı bir azîm sahrâdur ve bu sahrâda çok azîm köyler vardır] ve bunun bi-şümâr eşcâr ve enhârî ve bi-nihâye bağçeleri ve bostânları vardır ve buna cenûb tarafından iki nehr-i azîm gelür evlerine ve çarşularına ve hammâmlarına varur. Birine Gök-dere ve birine Bmâr-başı dirler ve bunun yemişlerini dârü’s-saltana Kostantîniyye’ye alup giderler ve bu şehir Kostantîniyye’den cenûb ve bir mikdâr şark tarafınadır. Bah-rden ikisinin mâbeyni bir günlüğe karîbdür ve kurudan üç günlüğe karîbdür ve bunda vâfir ılıcalar vardır ve cenûb tarafında Keşiş dağı dirler bir gâyetde yüksek dağ vardır. Yazda ve kışda karı ve buzı bi-nihâyedür. Pâdişâh-ı âlem-penâh - halledetü hilâfetehu- hazretlerinin mühimmâtlarıçün Kostantîniyye’ye karı ve buzı ol dağdan getirürler. Bunu selâtîn-i Osmâniye’den Sultân Orhân -aleyhi’r-rahmeti ve’r-rıdvân- Hicret-i Nebeviyye’nün yedi yüz yirmi altısında Sultân Osmân hayatda iken feth etmişdür. Sultan Mehmed Hân’a gelince geçen selâtîn-i Osmâniye’nün cümlesinin mekâbiri bundadır, -zâde’l-lâhu Te’âlâ rahmetehum ve ebbede e’mâre evlâdehüm ve devletehüm- ve bunda meşâhid-i evliyâ ve merâkîd-ı asfiyâ çokdur ve selâtîn-i Osmâniye ve gayrileri bunda vâfir câmi’ler ve medreseler binâ eylemişlerdür. Tûli altmış derece arzı kırk derecedür.”<sup>93</sup>

Şehirler bahsi için değerlendirilecek bir diğer husus da her üç eserde yer almasına karşın muhteva noktasında şehirlerin farklılıklar taşımasıdır. Ferma<sup>94</sup> şehrinde *Tarihü’l-Hükema*’dan, Surt şehrinde ise *Kamus*’tan yaptığı bazı alıntılar, Belh bahsinde yer alan *Ya’kubi*’den alınmış bazı bilgiler,<sup>95</sup>

<sup>92</sup> “Selâtîn-i Osmâniyye’den Sultân Selîm Hân Sultân Bâyezîd -aleyhirrahmetü ve’r-rıdvân- bunu (...) elinden alup Sultân Selîm şoy şoy târîh dinmişdür. Bir târîh dahi budur;

Fikr-i târîh eyler idim nagehân

Mısır’ı aldı didiler Sultan Selim [hân]”

Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 92a.

<sup>93</sup> *Esâmî-i büldân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 40b; *Evzâhu’l-mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 71a, 71b.

<sup>94</sup> *Evzâhu’l-mesâlik*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4693, vr. 166a; Ebü’l-Fidâ, a.g.e., s. 106.

<sup>95</sup> “Belh: ... ve bunu Minuçîhr b. İrec b. Efrîdûn binâ etmişdür ve bunda bir buthâne var idi adına Nûbehâr dirler idi. Tûli ve arzı yüzer zirâ‘ idi ve bu buthanede Bermekûler otururlar idi. Hind

Ürdün<sup>96</sup> ve İstenberî<sup>97</sup> bahsinde kaynak vermeden aktardığı ek bilgiler bunlardan bazılarıdır.

### e. Kaynaklar

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da istifade ettiği 30'u aşkın eserin birçoğu Sipâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'te de kullandığı kaynaklardır. Bu, eserlerin muhtevası itibariyle gayet doğal bir neticedir. Diğer Osmanlı coğrafyacılarının kaynakları da Ebü'l-Fidâ'nın veyahut Sipâhizâde Mehmed'in kaynakları ile benzerdir. Sipâhizâde, *Takvîmü'l-büldân*'daki kaynaklara ek olarak başka eserlerden de istifade etmiştir. Bu açıdan her iki eser arasındaki en temel münasebetlerden birisi de kullanılan kaynaklardır.

*Takvîmü'l-büldân* ve *Evzahu'l-mesâlik*'in ortak kaynakları şunlardır: Şerîf İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtak*, İbn-i Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*,

---

*ve Çin beyleri bu buhâneye gelüp buta secde idüp Bermekilerin ellerin öperler idi. Sonra Osman b. Affân radiyallahu anh el'meliku'd-deyyân zamânında Horasan feth olunup Bermekilerden Halid İslâm'a rağbet idüp Hazret-i Osman'a gelüp mâl ile Belh'i zâmin oldı. Ba'dehu Abdullah b. Âmr cemi' Horâsân'ı feth idüp ol buhâneyi harâb itdi. Ebû İshak b. İbrahim b. Edhem ve Ebu Ali Şefik ibn-i İbrahim ve Reşidü'd-din ve Tavât cümlesi Belh'dendür -rahimehumullâh-." Bkz. Esâmî-i Büldân, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 40b.*

<sup>96</sup> "Ürdün: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı râ ve zamm-ı dâl-ı mühmeleteyn [23a] ve teşdîd-i nûn ile Şâm'da bilâd-ı Gazr'dan bir şehirdür ve bunda bir azîm nehir vardır yukarıda zikr olunmuşdur. Yahya peygamber İsa peygamberi otuz yaşına girdüğü vaktin bu göle daldurup andan çıkdıktan sonra da'vete başlamışdur. Anunçün Nasârâ oğlancıkları üç yaşına veyâ dört yaşına girdüğü vaktin keşişleri bir suya ba'zı nesne okuyup ol oğlancuğı ol suya daldururlar ve ol suya mâ-i ma'mûdiye dırler ve böyle itdükleri zamânda Nasrânî oldı dırler. Nitekim Resûl -salla'llâhü 'aleyhi ve sellem- buyurmuşdur her doğan oğlan fitrat-ı İslâmiyye üzerine doğar ammâ sonra atası ve anası ya Yehûdî veyâ Nasrânî veyâ Mecûsî iderler." Bkz. Esâmî-i Büldân, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 22b, 23a.

<sup>97</sup> "İstenberî: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ile ve feth-i müsennât-ı feokıyye ve sükûn-ı nûn ve bâ-i muvahhide ve râ-i mühmele ile Rûmiyye mukâbelesinde deniz içinde bir yüksek dağdur ve Rûmiyye mukâbelesinde bahr içinde bir yüksek dağ vardır. Ana Bürkân dırler. Bürkân ve İstenberî'nün ma'naları ra'd ve berk dimekdür. Bu iki dağda dâimâ gice ateş ve gündüz duhân zâhir olur. Bunlara yanar ada dırler ve bu dağların toprakları hafıfdür ve bunlarda mağaralar çokdur. Her bâr ki rûzgâr çok olsa bu mağaralarda kumdan tepeler hâdis olur. Zann-ı gâlib budur ki bu kum ol ateşün gıdası ve maddesi ve mütehallil olanun bedelidür ve bu mağaralarda teneffüs için ba'zı yerler vardır. Ol yerlerden köpek uluması gibi âvâzalar işidilir." Bkz. Esâmî-i Büldân, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Kısmı, nr. 644, vr. 24b.

Sem'ânî, *el-Ensâb*, Yâkût el-Hamevî, *el-Müşterik Vaz'an vel-müfterik Suk'an*, İbnü'l-esîr, *el-Lübâb fi't-tehzîbü'l-Ensâb (Lübâb)*, Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî, *Mezîlü'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* ile *Kitâbü'l-faysal*, Ebû Reyhan el-Birûnî, *Kânûn-ı Mesûdî*, Farslılara ait *Kitâbu'l-evvâl ve'l-urûz*, Azîzî, *el-mesâlik ve'l-memâlik*, Batlamyus, *Resm-i rub'u'l-ma'mûr*, Ebû Nasır İsmail b. Hammad el-Cevherî el-Farabî, *Sihâh*, Cemaleddin Kiftî, *Tarihü'l-hükemâ*, Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar-ı fi ahbârî'l-beşer*, İbn-i Said, *Kitâb-ı Coğrafya*, İbn-i Havkal, *Sûretü'l-arz (kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik)*, Zîc,<sup>98</sup> Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân (Kitâb-ı Ahmedü'l-kâtib)*, ve Nasîr-i Tûsî, *Tezkire*.

Sipâhizâde Mehmed'in *Evvâhu'l-mesâlik* ve *Esâmî-i Büldân*'da kullandığı, *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan kaynaklar ise şunlardır: Ebû Reyhan el-Birunî, *Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*, İbnülverdi, *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*, Fîrûzâbâdî, *Kâmûs (Kâmûsu'l-Muhît)*, Muhammed b. Hüseyin el-Hüseynî, *Tuhfetü'l-âdâb fi zikri't-tevârih ve'l-ensâb*, Ali b. Ebûbekr el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât fi mârifeti'z-ziyârât*, Abdurrahman b. Muhammed el-Hanbelî, *Kitâbü'l-insü'l-celîl bi târihi'l-Kudüs ve'l-Halîl*, İbn Kerduş en-Nasranî, *Tarih*, Magriforyus en-Nasranî, *Muhtasarü'd-düvel*, Ebi'l-bekai'n-nahvî, *Şerhu'l-makamâtü'l-harîriyye*, İmâm Mes'udî, *Şerhu'l-makamâtü'l-harîriyye*, Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsîdü'l-uttîlâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bukâ'*, *Şerhü'l-Çağmînî li'l-Abîdî*, İbn-i Kemâl Paşa, *Risâle-i Yâiye fi'l-lügati'l-Farisiyye*, Abdullah Yafî, *Misr'atül-Cinân ve İbretü'l-Yakazân*, İbnü'l-Esîr, *Câmiü'l-Usûl min Ehâdisi'r-Rasûl*, Ebu İshak Sa'lebî, *Arâis*.

Kaynaklar ele alındığında Sipâhizâde'nin eserinin mukaddimesinde isimlerini belirttiği 25 kaynak eser ile metin içerisinde adı geçen diğer eserler (toplam 36 eser) arasından 16'sını doğrudan kendisinin kullandığını müşahade etmekteyiz. Bu kaynakların bazıları (*Kâmûs*, *Risâle-i Yâiye*, *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*) *Takvîmü'l-büldân*'dan sonra kaleme alınmıştır. Sipâhizâde, bu kaynaklar ile *Takvîmü'l-büldân*'daki bilgilere eklemeler ve çeşitli tashihler yapma imkanı bulmuştur. Bu açıdan *Evvâhu'l-*

<sup>98</sup> İslam bilim tarihi literatüründe gözlemler sonucu elde edilen verilerle oluşan astronomi cetvellerine zîc denilmektedir. Astronomi alanında yapılan gözlemlerin sonuçlarının tablolar halinde yer aldığı zîciler İslam medeniyetinde oldukça meşhurdur. IX. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında 200'ü aşkın zîc yazıldığı tahmin edilmektedir. Ancak bunların birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan zîciler arasında en meşhurlarından bazıları *Zicü'l-Hârîzîmi*, *Zic-i İlhâni* ve *Zic-i Uluğ Bey*'dir. Bkz. Yavuz Unat, "Zîc", *DİA*, C. 44, s. 397, 398.

*mesâlik ve Esâmî-i Büldân'ı Takvîmü'l-büldân*'ın bir şerhi olarak değerlendirilmek mümkündür.

## SONUÇ

Coğrafi eserlerin ortaya çıkışında, antik çağlardan itibaren yazılan doğu (şark) ve batı kaynaklarının etkileri büyüktür. İlk Osmanlı coğrafyacılarında ise şark eserlerinin etkisi görülmektedir. En önemli İslam coğrafyacılarından olan Ebül-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı tesiri en fazla olan kaynakların başında gelmektedir.

Sonuç olarak *Takvîmü'l-büldân*'ın, XIV. yüzyıla kadar yazılan İslam coğrafya eserlerinin bir hülasası, özü olduğu, aynı zamanda müellifin idari görevleri hasebiyle gördüğü yerlere dair yeni ve özgün bilgileri kaydettiği anlaşılmıştır.

Sipâhizâde Mehmed'in *Takvîmü'l-büldân*'dan etkilendiği, onun bir şerhini kaleme aldığı, şehirler bahsinde ise oldukça faydacı bir yol gözeterek *Takvîmü'l-büldân*'daki şehirlere yenilerini ilave ederek harf sırasına göre düzenleyip bilgiye erişimi kolaylaştırdığı görülmüştür. Sipâhizâde'nin bu yöntemle *Takvîmü'l-büldân*'dan istifadeyi kolaylaştırması kendisinden sonraki Osmanlı coğrafyacılarının *Evzahu'l-mesâlik ve Esâmî-i büldân*'dan istifade etmesine sebep olmuştur.

Eserin yazılmasının en temel gayelerinden birinin fetihlerin en yoğun yaşandığı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri faaliyetleri için bir bilgi kaynağı olduğu görülmektedir. Eserin başta Sultan III. Murad olmak üzere devlet ricali tarafından takdir görmesi de bunun bir sonucu olarak kabul edilmektedir.

Sipâhizâde Mehmed'in, eserinde yer verdiği bibliyografyanın, Osmanlı müelliflerinin eriştiği kaynakları göstermesi hasebiyle dönemi için oldukça etkileyici olduğu aşikârdır. *Takvîmü'l-büldân* dışında bu eserlerden de şehirler bahsinde çokça istifade ettiği, coğrafi konular için bu kaynakların bazılarını müracaat ettiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan eserin *Takvîmü'l-büldân* ile irtibatı diğer kaynaklardan da ne şekilde istifade edildiğine dair bir fikir verecektir. Ayrıca *Takvîmü'l-büldân*'ı kaynak olarak kullanan diğer Osmanlı coğrafyacılarının çalışmaları için de bir mukayese oluşturacaktır.

## KAYNAKÇA

*Kaynak Eserler*

- ÂŞIK MEHMED, *Menâzirü'l-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), 3 Cilt, Ankara 2007.
- ATÂÎ, NEV'ÎZÂDE, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmil-i'ti's-Şakaik*, Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, V Cilt.
- EBÜ'L-FİDÂ, *Takvîmü'l-büldân*, ed. Fuat Sezgin, yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.
- , *Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-Büldan*, trc. Joseph-Toussaint Reinaud; herausgegeben von Fuat Sezgin, Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.
- , *Tarih-i Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyub, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Cihânnümâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kısmı, nr. 1624.
- SİPÂHİZÂDE MEHMED, *Evvâhu'l-Mesâlik*, Nuruosmaniye Ktb., nr. 4693.
- , *Esâmî-i Büldân*, Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Kısmı, nr. 607.
- , *Hâşiye-i Tecrid'e Hâşiye*, Süleymaniye Ktb. Nuruosmaniye Kısmı, nr. 2109.
- , *Hâşiye Alâ Şerh-i Hikmeti'l-ayn*, Beşirağa Ktb., Eyüp Kısmı, nr. 99.
- , *Risâle fi'l-Beyân*, Süleymaniye Ktb, Esad Efendi Kısmı, nr. 3062.
- Târîh-i Silsile-i Ulemâ*, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kısmı, nr. 2142.

*Araştırma ve İnceleme Eserleri*

- AHMAD, Sayyid Maqbul, *A History of Arab-Islamic Geography (9th-16th Century A. D.)*, Amman 1995.
- , "İbn Mâcid", *DİA*, 1991, C. 20, s. 162-163.
- AK, Mahmut, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, İstanbul 2004, C. 2, S. 4, s. 163-211.
- , "Coğrafya, Osmanlılar Dönemi" *DİA*, 1993, C. 8, s. 62-66.

- , "Menâzirü'l -avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l -büldân", *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991 , s. 101-120.
- , "İklîm", *DİA*, C. 22, s. 28.
- BAYAT, Ali Haydar, "İbn Cezle", *DİA*, C. 19, s. 396-397.
- BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, 3 Cilt.
- , "Sipâhizâde Mehmed b. Ali", *İslam Mecmûası*, C. I, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet (İstanbul), 1332, s. 198,199.
- HAGEN, Gottfried, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihannüması ve Düşünce Dünyası*, (çev. Hilal Görgün), Kürey Yay., İstanbul 2015.
- KÂTİB ÇELEBİ, *Cihannüma Kâtip Çelebi*, (haz. Karlığa, Bekir, Said Öztürk), Mahya Yay., İstanbul 2013. (Sadeleştirilmiş metin).
- REİNAUD, Par M., *Geographie d'Aboulfeda, Traduite de l'Arabie en Français, Tome I (Introduction Generale a la Geographie des orientaux)*, Paris 1848.

“A STUDY ON *TAKVİMÜ'L-BÜLDÂN* AND ITS EFFECT ON OTTOMAN GEOGRAPHERS”

*Abstract*

*Islamic geography classics has a great influence on the development of the Ottoman geographers. Islamic geographical works, usually known by their names as mesâlik or büldân, have conveyed the accumulation of knowledge of long years to the Ottoman Empire. The first Ottoman geographical works were mostly on astronomy and cosmography. One of the very last and most important works of medieval Islamic geography, Takvîmü'l-büldân's copies in the Istanbul libraries, were frequently read in the XVI. century and affected the Islamic geographers. This effect is mostly seen in the work of Sipahizâde Mehmed's Evzahu'l-mesâlik il ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik. Sipahizâde, who was considered as an Ottoman scholars of the time, read Takvîmü'l-büldân in the first years of his profession as a result of his interest in geography, and worked on it. Taking advantage of various sources, he organized the cities in this work according to the order of the letters. In addition, many cities that were not included in Takvîmü'l-büldân were added to his work. In the period when the work was written, the Ottoman State reached the widest borders. This has increased the curiosity about the nature of geographical regions and today we can find annotations and copies of the works of Islamic geographers in the Istanbul libraries. The work of Sipahizâde Mehmed is one of these annotations. In this study, the relationship between Evzahu'l-mesâlik and Takvîmü'l-büldân and the place of it in Ottoman geography will be discussed.*

*Keywords*

*Takvîmü'l-büldân, Ebü'l-Fidâ, Sipahizâde Mehmed, Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik, Ottoman Geographers*



## TÜRK SİYASİ HAYATINDA VATAN CEPHESİ UYGULAMALARI: ÇANAKKALE İLİ ÖRNEĞİ\*

*Fatih ÖZÇELİK\*\**

### ÖZET

1950 genel seçimleriyle iktidara gelen DP, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanmıştı. Ancak 1957 seçimlerinden sonra DP ile muhalefet partileri arasında ciddi krizler ortaya çıktı. Başta CHP olmak üzere DP'ye karşı mücadele başlatan muhalefet partileri, aralarında "Güç Birliği" adında bir siyasi yapı oluşturdular. Muhalefet kanadında bunlar yaşanırken, Başbakan Adnan Menderes 12 Ekim 1958'de Manisa'daki konuşmasında Güç Birliği'ne karşı bütün vatandaşların yer alabileceği bir Vatan Cephesi'nin kurulduğunu ilan etti. Tüm yurttaki gibi Vatan Cephesi Çanakkale'de de büyük ilgi gördü. Başbakan'ın çağrısı üzerine çok sayıda Çanakkaleli Vatan Cephesi'ne bağlı ocaklara üye olmaya başladı. Bu durum iktidar partisinin politikalarının Çanakkale'de kamuoyu tarafından beğenildiği anlamına da gelmekteydi. Çanakkale yerel basını, vilâyetlerinden Vatan Cephesi'ne dolayısıyla da DP ocaklarına büyük iltilhakların olduğunu bildirdi. Buna mukabil DP'den ayrılarak CHP'ye katılanlar da oldu.

### Anahtar Kelimeler

CHP, Çanakkale, DP, Vatan Cephesi.

### Giriş

Türk Cumhuriyet tarihinin dönüm noktalarından biri kabul edilen 1950 genel seçimleri 14 Mayıs günü yapıldı ve halk, Cumhuriyet döneminde ikinci kez çok partili bir genel seçimde oy kullandı. Tüm yurttaki coşkuyla başlayan seçime halk büyük bir ilgi gösterdi ve katılım da bir hayli yüksek

---

\* Makalenin geliş tarihi: 9 Şubat 2017 / Kabul tarihi: 20 Şubat 2017.

\*\* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, [fatihozcelik@duzce.edu.tr](mailto:fatihozcelik@duzce.edu.tr)

oldu.<sup>1</sup> DP, oyların %52,7'sini alarak 487 sandalyeli TBMM'ye 415 milletvekili göndererek iktidara gelmeyi başardı. Devleti yıllarca yönetmiş CHP ise oyların %39,4'ünü alabildi. Bu sonuca göre CHP 69 milletvekilliği kazanmıştı.<sup>2</sup> CHP'nin yirmi yedi yıllık iktidarı döneminde yaşanan sıkıntılara ek olarak İkinci Dünya Savaşı esnasında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Milli Koruma Kanunu gibi kanunlar ile bir takım uygulamalar partinin 1950 genel seçimlerinde büyük bir yenilgi almasına neden oldu.<sup>3</sup> Bu seçimler, uzun yıllar CHP tarafından idare edilmeye alışmış olan halk için yeni ve ayrı bir deneyim anlamına geliyordu.<sup>4</sup>

Demokrasi tarihi açısından düşünüldüğünde DP'nin bu seçim zaferi, gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve siyasal yaşamında ender görülen bir başarıydı. Zira yıllarca devleti yönetmiş, devletin organlarında kök salmış ve tüm olanaklarını kullanan yönetici bir partiden iktidarı devralmak pek kolay bir durum değildi. 1950 genel seçimleri sonucunda meydana gelen bu iktidar değişikliği “Kansız Devrim” veya “Beyaz Devrim” olarak da nitelendirildi.<sup>5</sup> Böylece Cumhuriyet tarihinin ilk şeffaf ve demokratik seçimleri sonucunda iktidar el değiştirdi. 1950 genel seçimleriyle oluşan yeni meclisin milletvekili profiline bakıldığında, yeni üyelerin her türlü meslek grubundan ve halkın içerisinde geldiği görülmektedir.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Muzaffer Tepekaya, “Türk Basınında DP Genel Seçimleri”, *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd., Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.306.

<sup>2</sup> Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.321.

<sup>3</sup> Yusuf Ziya Keskin, “DP İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1 (2012), s.111.

<sup>4</sup> Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, XVII (2007), s.61.

<sup>5</sup> Özer Özçelik, Hüseyin Önder, Yavuz Odabaşı, “Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1923-1960)”, *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.85-86.

<sup>6</sup> Şerif Demir, “Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954)”, *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.24.

Adnan Menderes liderliğindeki DP'nin icraatlarının halk nezdinde olumlu karşılık bulması üzerine, Demokratlar 1954 genel seçimlerinde büyük bir seçim zaferi daha kazandılar. DP, geçerli oyların %58.4'ünü alarak 541 sandalyeli TBMM'ye 503 milletvekili göndermeyi başardı.<sup>7</sup> Basın-yayın alanındaki özgürlüklerin genişletilmesi, ekonomide alınan kararların ülkenin iktisadi yapısını olumlu yönde etkilemesi,<sup>8</sup> uygulanan yeni politikalarla tarımda makineleşmenin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak zirai üretimin artması DP'ye bu seçim zaferini getiren başlıca nedenlerdi.<sup>9</sup> 1954 genel seçimiyle iktidarını daha da sağlamlaştıran DP, bazı uygulamalarıyla muhalefet partilerinin, en başta da ana muhalefet partisi konumunda olan CHP'nin tepkisini çekmeye başladı.<sup>10</sup> İktidar ile muhalefet arasındaki gerilimin dozajı gün geçtikçe artıyordu. DP, hem muhalefet ile arasında artan gerilim hem de parti içinde yaşanan bir takım gelişmeler nedeniyle 1957 yılında erken genel seçim kararı aldı. Bu karar neticesinde muhalefet partileri DP'ye karşı ittifak kararı aldılar. Ancak CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin birleşmesi mümkün olmadı. Zira hükümetin seçim kanununda birleşmeyi engellemek amacıyla yaptığı değişiklik<sup>11</sup> ve muhalefet partilerinin de kendi aralarında anlaşamamaları bu teşebbüsü akamete uğrattı.<sup>12</sup>

DP, 1957 erken seçiminde geçerli oyların % 48.6'sını alarak üçüncü kez tek başına iktidar oldu ve TBMM'ye 424 milletvekili göndermeyi başardı. Bir önceki seçim sonuçlarına göre oy oranında % 9.8'lik bir düşüş yaşandı. Bu seçimlerde CHP'nin ise %6.3'lük bir artışla oyları % 41.4 oldu.<sup>13</sup> DP ile muhalefet arasında seçim sürecinde yaşanan gerginlikler nedeniyle bazı yerlerde istenmeyen olaylar meydana geldi. Halktaki beklenti seçimden

<sup>7</sup> Yasemin Doğaner, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara 2013, s.31.

<sup>8</sup> Zehra Arslan, "Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 -27 Mayıs 1960)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36 (Kış 2013), s.130.

<sup>9</sup> Özçelik, Önder, Odabaşı, *a.g.m.*, s.93.

<sup>10</sup> Zehra Arslan, "Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar)", *History Studies International Journal of History*", IV/2 (July 2012), s.3.

<sup>11</sup> Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012, s.26.

<sup>12</sup> Arslan, *a.g.m.*, s.19.

<sup>13</sup> Doğaner, *a.g.e.*, s.31.

sonra siyasi tansiyonun düşeceği yönündeydi, ancak iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim azalmadığı gibi daha da tırmandı.<sup>14</sup>

1957 seçimlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin politik hayatı üzerinde geniş etkileri oldu. Muhalefet partileri bütün çabalarına rağmen DP'nin yeniden tek başına iktidar olmasını engelleyemediler. Ancak çıkan seçim sonucuna göre bir sonraki seçimde bunu başarabileceklerine inandılar.<sup>15</sup> Bu motivasyonla CHP, muhalefetin dozunu daha da arttırdı. Hatta seçimlerden yeni çıkmış olmasına rağmen CHP ve diğer muhalefet partileri yeniden seçime gidilecekmiş gibi yeniden propaganda ve kampanya faaliyetlerine başladılar.<sup>16</sup>

1957 seçimlerinden sonra muhalefet partileri arasında DP iktidarına karşı birleşme meselesi tekrar gündeme geldi. Dönemin başınında Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşeceği konusu işlenmeye başlandı. Parti liderleri ve kurmayları arasında yapılan bir dizi görüşme neticesinde Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adıyla birleşti. Bir birleşme de CHP ile liberal fikirlere sahip Hürriyet Partisi arasında gerçekleşti. İsmet İnönü'nün Heybeliada'daki evinde CHP ve Hürriyet Partisi ileri gelenleri bir araya geldiler. Burada alınan kararlar neticesinde Hürriyet Partisi'nin borçları CHP tarafından ödendi ve ardından 24 Kasım 1958'de söz konusu ittifak gerçekleşti. Heybeliada'daki evde önceden DP iktidarına karşı "Güç Birliği" oluşumu kararı alınmış ve bu oluşum kısa süre içerisinde çalışmalarına başlamıştı.<sup>17</sup>

Güç Birliği oluşumuna karşı Başbakan Adnan Menderes'in cevabı Vatan Cephesi'nin kurulması oldu. 12 Ekim 1958'de Menderes Manisa'daki mitingde ve Manisa il kongresinde yaptığı konuşmada halkı Güç Birliği'ne karşı kurdukları Vatan Cephesi'ne katılmaya davet etti. Menderes'in bu daveti çok kısa sürede karşılık buldu ve Vatan Cephesi'ne kitleler halinde

<sup>14</sup> Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları VI, Vatan Cephesi Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s.VI.

<sup>15</sup> Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara 1998, s.596.

<sup>16</sup> Naskali, *a.g.e.*, s.VI.

<sup>17</sup> *aynı yer.*

katılımlar başladı.<sup>18</sup> Menderes, bütün DP il başkanlıklarına gönderdiği 1958 tarih ve 2143 sayılı telgrafında bu dönemde diğer partilerin bilhassa da CHP'nin muhalefet anlayışıyla ilgili şunları söylemekteydi:

"DP İl Başkanlıklarına"

*I- Balıkesir ve İzmir konuşmalarında partiler arası mücadelelerin gittikçe soysuzlaşarak nihayet memleketi kardeş kavgasına götüren tehlikeli bir yola sapmış bulunduğunu izaha çalışmışım. Vaziyet ta baştan itibaren gözden geçirilecek olursa, bu teessür verici neticenin ihtiraslı muhalif politikacıların her ne pahasına olursa olsun iktidarı ele geçirmek hususundaki tehlikeli kararlarından ileri geldiği inkâr kabul etmez bir hakikat olarak ortaya çıkar. Binaenaleyh her şeyi kötü ve karanlık göstermeye çalışan ve yıkıcı ihtirasların esiri olarak hareket edenlerin peşinde koşmanın vatanperverlik hisleriyle telif-i kabil olmadığını izah ederek muhalefet saflarındaki vatandaşlarımızdan memleketin yüksek menfaatleri uğrunda ve millî tesânüdüün takviyesi emrinde partimiz saflarında yer almak arzusunun izhar edecekler bulunduğu takdirde, bundan büyük bir memnuniyet duyacağımızı ve kendilerine karşı çok müteşekkir kalacağımızı ifade etmişim. Şükranla kaydetmek isterim ki bu davet ve ricamın üzerinden kısa bir müddet dahi geçmeden memleketin her tarafından partimize kitle kitle iltihaklar başlamıştır. Üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bu dikkate şayan olay, muhalefetin takip edegelmekte olduğu karanlık ve Devlet nizamını da sarsmağa hatta mümkünse yıkmaya yöneltilen mücadelenin muhalif vatandaşlarımızdan pek çoğunun ruhlarında ne kadar menfi tesirler yaratmış bulunduğunu göstermeye kâfidir. Siyasi ihtirası olmayan bütün vatandaşlarımızca bilhassa Halk Partisi'nin iptidai geri ve yıkıcı faaliyetleri artık apaçık görülmekte ve bunların inkârcı ve kötüyücü hüviyetleriyle mücadele usulleri bütün çıplaklığı ile meydana çıkmış bulunmaktadır. İhtirasları uğrunda memleket menfaatlerini hiçe sayan politikacıları bu tehlikeli faaliyetlerinde destekleyip kuvvetlendirmekte artık devam etmemek gibi vatanperverâne bir his ile Halk Partisi'nden istifa ederek partimiz saflarında yer almak arzusunun gösteren ve şimdi aramıza katılmış bulunan yeni arkadaşlarımıza bütün partili arkadaşlarımızın, hürmet ve muhabbetle kollarını açmalarını ve partimize*

<sup>18</sup> Bilal Tunç, "Kocaeli'nde Vatan Cephesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII/2 (2005), s.734-735.

*iltihaklarından dolayı derin bir memnuniyet ve teşekkür hissi duymakta olduğumuzu her zaman her fırsatta kendilerine ihsas ve ifade etmeyi zevkli bir vazife olarak ifa etmelerini bütün arkadaşlarımdan bilhassa rica ederim. Diğer taraftan ilk kuruluşundan beri pek çokları ile beraber çalışmış olduğumuz Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi'ne mensup arkadaşlarımızdan artık hadiselerin gereği gibi inkişaf etmesiyle hakikatlerin apaçık ortaya çıkması üzerine eski partisine iltihak etmiş olanlarla keza bize iltihak arzusunu gösteren diğer muh-terem azasına teşekkür hisleriyle bağlandığımı sizlere karşı bir defa daha ifade etmekten büyük bir memnuniyet duymaktayım. Siz arkadaşlarımda son davet ve ricamız üzerine vatanperverâne hislerle partimize yeni katılmış veya katılacak olan arkadaşlarımızı memnurluk ve teşekkür hisleriyle karşılamayı severek yerine getirecek bir vazife sayacaklarından eminim.*

*2- İl İdare Heyetlerine arz etmekte olduğum bu his ve düşüncelerimizin ocaklara kadar duyurulmasını hassaten rica eder, muhabbetle gözlerinizi öperim.*

*Başbakan Adnan Menderes<sup>19</sup>*

Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri düzenli olarak radyoda halka ilan ediliyordu. Ancak bu durum muhalefet tarafından şiddetle tenkit ediliyordu. Bu nedenle Muhalefet partileri radyoyu “*partizan radyo*” olarak adlandırdılar. Hatta “*Ajans Haberlerini Dinlemeyenler Derneği*” adlı bir dernek dahi kuruldu.<sup>20</sup> Ancak muhalefetin eleştirilerine ve çabalarına rağmen Vatan Cephesi'nin ülke genelinde yaygınlaşması engellenemedi. Vatan Cephesi'ne katılanların sayısı gün geçtikçe artmaktaydı.<sup>21</sup>

Başbakan Adnan Menderes'in muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı Vatan Cephesi'nin kurulacağını ilan etmesi ve tüm vatandaşları bu yeni oluşuma katılmaya davet etmesi üzerine Çanakkale'de de Vatan Cephesi kuruldu. Çanakkalelilerin Başbakan'ın bu çağrısına büyük destek verdikleri görülmektedir. Zira CHP başta başta CHP'den olmak üzere muhalefet partilerinden DP'ye yoğun katılımlar oldu.

<sup>19</sup> Burçak, *a.g.e.*, s.597-598.

<sup>20</sup> Uyar, *a.g.e.*, s.27.

<sup>21</sup> Tunç, *a.g.e.*, s.735.

## I- 1958'de Çanakkale'de Vatan Cephesi

Menderes'in Vatan Cephesi'nin kurulduğunu ve ülke genelinde yaygınlaştığını duyurması üzerine Çanakkale'den bu yeni oluşuma büyük ilgi gösterildi ve Menderes'e memnuniyet ifadesi olmak üzere sayısız telgraf çekildi. Bu telgrafların bazıları DP'ye bağlı Vatan Cephesi Ocakları'na hangi bölgelerden kimlerin katıldığını göstermek, bazıları da bölgelerinde kaç kişinin adı geçen yapıya katıldığını bildirmek üzere çekilmişti. Örneğin DP Gülpınar Bucak Başkanı Sezai Yücel tarafından çekilen telgraf, bölgelerinde çok sayıda kişinin Vatan Cephesi'ne geçtiğini bildirmek için gönderilmişti. Vatan Cephesi'ne bağlı ocaklara geçen kişiler genellikle CHP, Türkiye Köylü Partisi ve müstafi durumunda bulunan Hürriyet Partisi'nin mensuplarıydı.<sup>22</sup>

Dönemin bazı basın organlarında CHP'den ve diğer partilerden Vatan Cephesi'ne geçişler olduğu gibi geçiş haberlerine mukabil DP'den istifa ederek CHP'ye katılanların bulunduğu yönünde haberler de yer almıştır. Örneğin İnkılâp Gazetesi'ne göre radyodan yapılan yayınlarda DP'ye binlerce kişinin geçtiği yönündeki verilen bilgiler gerçeği yansıtmamaktaydı. Gazeteye göre bilakis DP'den ayrılanlar kitleler halinde CHP saflarına geçmekteydi. Ekim ayında bir hafta içerisinde Çanakkale ve Manisa'da CHP'ye üye olanların sayısı altı yüzü geçmiş, bu sebeple İzmir'de de istifalar yaşanmış ve toplamda bin sekiz yüz kişi CHP'ye katılmıştı.<sup>23</sup> CHP yanlısı olarak değerlendirilen İnkılâp Gazetesi'nin bu yazısı, iktidarla muhalefet arasındaki görüş ayrılıklarını ve birbirilerine karşı tutumlarını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bu dönemde bilhassa CHP'den istifa eden çok sayıda kişi Vatan Cephesi Ocakları'na iltihak etmişti. CHP'den sonra dönemin önemli siyasi aktörlerinden olan Hürriyet Partisi'nden istifa eden kişiler de DP'ye katılmışlardı. DP İl İdare Kurulu Reisi Müjdat Bingöl parti genel sekreterliğine durumu şu şekilde ifade etmişti:

*“Muhالیf Parti Lideri'nin (İsmet İnönü) yıkıcı konuşmalarından sonra partimize karşı iltihaklar artmıştır. Bu meyanda Yenice Kazası'nın Sazak Köyü'nden almış üç vatandaşı CHP'den istifa ederek*

<sup>22</sup> Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3.

<sup>23</sup> İnkılâp, 26 Ekim 1958.

*partimize katılmışlardır. İmroz Dereköy Hürriyet Partisi Bucak Başkanı otuz azasıyla birlikte partimize iltihak etmiştir. Keyfiyeti arz eder, en derin hürmetlerimin kabulünü istirham ederim”<sup>24</sup>*

Bu rapordan hemen sonra aynı köyden kırk kişi CHP'den istifa ederek DP'ye üye olduklarını bildirdiler.<sup>25</sup> Aynı tarihlerde merkez ilçeye bağlı Kumkale köyünde CHP İdare Heyeti'nden Muharrem Tüfek ve Habil Kortel partilerinden ayrılarak DP'ye katıldılar. Bu tür gelişmeler Vatan Cephesi'nin henüz kuruluş aşamasında Çanakkale'den hayli destek gördüğünün delilidir.<sup>26</sup>

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi verilerine göre, 1958 yılının son günlerinde DP'ye büyük iltihaklar yaşandı. Özellikle CHP'den istifa edenler topluca DP'ye geçtiler. Ayvacık DP İlçe Başkanı partisine üyelik talebinde bulunan ve eski partilerinden istifa edenlerin sayılarını tablolar halinde parti genel sekreterliğine gönderdi. Söz konusu tabloya göre 1958'de Ayvacık'ta DP'ye; Baharlar köyünden CHP'den 178, Küçük Husun köyünden CHP'den ve kararsızlardan 50, Bahar köyünden CHP'den 50, Misvak köyünden CHP'den ve kararsızlardan 96, Çakalışi köyünden CHP'den 93, Akçin köyünden CHP'den ve kararsızlardan 55, Kozlu köyünden CHP'den 70, Gülpınar köyünden CHP'den 24 ve aynı köyden Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden ve kararsızlardan 32 kişi olmak üzere toplamda 648 kişi katılmıştı.<sup>27</sup> Öte yandan Yenice'ye bağlı 300 seçmeni olan Sazak Köyü, tamamen DP'ye iltihak ettiğinden Sazak köyünde CHP varlığı sona erdi ve DP'ye bağlı bir ocak kuruldu.<sup>28</sup>

Bu gelişmelerden moralleri yükselen DP Çanakkale İl Başkanlığı, katılımları arttırmak için il genelinde kampanya ve propaganda faaliyetlerine hız verdi. Bu esnada İnkılâp Gazetesi de CHP ve Hürriyet Partisi'nin birleşeceğini öne sürmüş ve bu birleşme neticesinde Çanakkale'de CHP'nin hayli güçleneceğini şu şekilde haber yapmıştı:

<sup>24</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1.

<sup>25</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/2.

<sup>26</sup> *Demokrat Köylü*, 27 Ekim 1958.

<sup>27</sup> BCA, Fon Kodu:010.09, Yer No:214.664.3/14.

<sup>28</sup> *Demokrat Köylü*, 11 Kasım 1958.



*“Siyasi çevrelerde günün en mühim konusu olan CHP ile Hürriyet Partisi’nin birleşmesi mevzuunda teşkilat kademeleri anlaşma içinde bulunmaktadır. Önümüzdeki ay yapılacak Hürriyet Partisi’nin büyük kongresinde kat’i karara varılarak ana muhalefet partisi olan CHP’ye iltihakın kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmektedir. Her iki parti mensupları bunu ekseriyetle kabul etmektedirler. Nitekim bazı Hürriyet Partisi kademelerinden şimdiden CHP’ye iltihaklar başlamıştır.”<sup>29</sup>*

Vatan Cephesi kurulduktan sonra DP milletvekilleri buldukları seçim bölgelerine giderek bu yeni oluşumu halka anlattılar ve destek istediler. Bu kapsamda DP Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin merkez ilçeye gelerek Halileli, Kumkale, Tefikiye, Çıplak, İntepe, Kuşköy ve Kepez köylerinde temaslarda bulunduktan sonra Lapseki’nin, Kemiklialan ve Suluca köylerine de uğrayarak vatandaşlarla görüştü. Daha sonra Biga ilçesine giden Sezgin, burada da birçok köy ve mahalleyi dolaştı. Demokrat Köylü Gazetesi’ne göre, bu gezinin olumlu sonucu olarak başta Biga ve Bayramiç’e bağlı köylerden olmak üzere muhalefet partilerine mensup vatandaşlar kitleler halinde DP’ye intisap ettiler.<sup>30</sup> Aynı tarihlerde Hürriyet Partisi İmroz Bucak Başkanı Yorgi Dimitriyadis 37 kişiyle birlikte partisinden istifa ederek DP İlçe Başkanı İstavro İstavropolos’a DP’ye avdet etmek istediklerine dair dilekçelerini sundular. Bu durum Vatan Cephesi’nin Çanakkale’de meskûn azınlıklar arasında da olumlu karşılandığını göstermektedir.<sup>31</sup>

İnkılâp Gazetesi’ne göre, CHP Çanakkale İl Başkanlığı düzenlediği toplantılarda partinin il genelinde güçlü bir durumda olduğu ve DP’nin ise sürekli güç kaybettiği yönünde propaganda yapmaktaydı. Gazete, CHP Merkez İlçe Teşkilatı’nın 3 Kasım 1958’de yapılan toplantısında Başkan Alaattin Genç’in, partisini güçlü gördüğü için Köylü Partisi’nden istifa ederek CHP’ye geçtiğini, vatandaşların partisinin icraatlarını tasvip ettiğini ve teveccüh gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca yine gazeteye göre toplantı sonunda katılımcılardan çok sayıda kişi bu teveccühün bir eseri olarak

<sup>29</sup> *İnkılâp*, 27 Ekim 1958.

<sup>30</sup> *Demokrat Köylü*, 28 Ekim 1958.

<sup>31</sup> *Demokrat Köylü*, 29 Ekim 1958.

CHP'ye üye olmuştur.<sup>32</sup> İnkılâp Gazetesi, bu tür yayınlarla Vatan Cephesi'nin Çanakkale'de istenilen etkiyi yapamadığını kanıtlama çabasındaydı. Ancak, sayısal veriler dikkate alındığında Çanakkale'de 1958 yılı Ekim ayından 1960 yılı Mayıs ayına kadar toplamda 4.325 kişinin DP'ye iltihak ettiği görülmektedir.<sup>33</sup>

1958 yılı Kasım ayında kendisini fesheden Hürriyet Partisi'nden ayrılanlar ya iktidar partisi DP'ye ya da ana muhalefet partisi CHP'ye katılmaktaydı. Çanakkaleliler açısından bakıldığında, buradakilerin genellikle DP'yi tercih ettikleri, Adnan Menderes'e gönderilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Örneğin İmroz'a bağlı Zeytinli Köyü'nden Hürriyet Partili 70 kişi bucak başkanıyla birlikte DP saflarına katılmışlardı.<sup>34</sup> Bunun gibi dönem itibarıyla Çanakkale'de ikamet eden bazı Rum vatandaşların da Vatan Cephesi'ne iltihak ettikleri görülmektedir. Hürriyet Partisi'nin İmroz Kurucu Başkanı Nikola Karasileveki, Menderes'e gönderdiği telgrafta 70 Rum kökenli vatandaşın DP'ye katıldıklarını bildirdi.<sup>35</sup> Aynı tarihlerde Biga ilçesinde Hürriyet Mahallesi DP Ocağı'na 30 ve Sakarya Mahallesi Vatan Cephesi Ocağı'na da 9 kişi katıldı.<sup>36</sup> Bu katılımlar iktidar partisinin dönem itibarıyla Çanakkale'de güçlü durumda olduğunu göstermektedir.

DP'ye bağlı Vatan Cephesi Ocakları'na sadece tek parti mensubu değil; bazen birden fazla partinin mensupları ortak hareket ederek toplu bir şekilde geçmişlerdi. Mesela Yenice kazasına bağlı Hamdibey nahiyesinden üç parti temsilcisi DP Genel Sekreterliği'ne gönderdikleri telgrafla, CHP'li Sinan Altındaş, Köylü Partisi'nden Mahmut Duran ve Hürriyet Partisi'nden Kemal Civelek 39 arkadaşıyla Vatan Cephesi'ne iltihak ettiklerini bildirmişlerdi.<sup>37</sup> Öte yandan başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinin DP'ye karşı ittifak kurmaya çalıştıkları bu dönemde, 1958 yılı Kasım ayında Çanakkale'de gerek bu partilerden ve gerekse partisiz vatandaşlardan

<sup>32</sup> *İnkılâp*, 4 Kasım 1958.

<sup>33</sup> Uyar, *a.g.e.*, s.78.

<sup>34</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/64.

<sup>35</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/281.

<sup>36</sup> *Demokrat Köylü*, 21 Kasım 1958.

<sup>37</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/195.

yüzlerce kişi DP'ye katıldı. Örneğin sadece 10 Kasım 1958'de merkez ilçeye bağlı 1 numaralı Ocak'a 34 kişi kaydoldu.<sup>38</sup>

İktidar ve muhalefet arasındaki mücadelenin şiddetlendiği bu dönemde İnkılâp Gazetesi, Kasım 1958'de Vatan Cephesi'ne ülke genelinde katılımların hayli düşük olduğu, buna karşın CHP'nin üye sayısının sürekli arttığı yönündeki haberlerle taraflı yayın çizgisini sürdürmüştür. *İnkılâp*, iddiasını ispat amacıyla sadece Çanakkale'den değil diğer illerden de örnekler vermiştir. Örneğin İzmir'de DP'nin eski kurucularından Dr. Mustafa Kentli keza Antalya'da Hürriyet Partisi'nden 180 kişi CHP saflarına katılmıştı.<sup>39</sup> DP yanlısı olarak değerlendirilen gazeteler ise *İnkılâp*'ın haberlerini yalanlayarak CHP'nin sürekli güç kaybettiğini ve partiye yeni katılımların söz konusu olmadığını iddia etmişlerdir.

Vatan Cephesi'yle ilgili olarak vatandaşlara bilgi vermek için Ekim ayında olduğu gibi Kasım ayında da DP'li milletvekilleri Emin Kalafat, Servet Sezgin, Nuri Togay, Halim Alyot, Nahit Ural ve Ahmet Hamdi Sezen Çanakkale'de temaslarda bulundular. Vekiller başta Biga ve merkez ilçe olmak üzere birçok yerde büyük kalabalıklar tarafından karşılandılar.<sup>40</sup> Bunlardan Emin Kalafat DP'nin önemli siyasi aktörlerinden birisidir. Çanakkale'den Gümrük ve Devlet Bakanlığı gibi önemli görevler üstlenen bir milletvekilinin çıkmış olması, DP tarafından bu ile önem verildiğini göstermektedir.

## II- 1959'da Çanakkale'de Vatan Cephesi

Yukarıda işaret edildiği üzere Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla muhalefet partilerinden çok sayıda kişi, farklı gerekçeler, düşünceler ve beklentilerle DP'ye geçtiler. Keza, daha önce herhangi bir partiye mensup olmayan kişiler de iktidar partisine bağlı ocaklara üye oldular. Bunlardan biri kentin önemli işadamlarından Tevfik Zengin'dir. Zengin, telgrafında Türk milletinin DP'ye olan bağlılığını yakından gördüğü için partiye katıldığını ifade etti.<sup>41</sup> Ardından 1959 yılı Ocak ayında CHP'den istifa eden

<sup>38</sup> *Kale*, 8 Kasım 1958.

<sup>39</sup> *İnkılâp*, 13 Kasım 1958.

<sup>40</sup> *Kale*, 24 Kasım 1958.

<sup>41</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1060.

yüzlerce kişi DP'ye katıldı. Bilhassa Bayramiç ilçesine bağlı Alakeçi Köyü'nden CHP'li 187 kişi Vatan Cephesi Ocağı'na iltihak etti. Bununla ilgili olarak CHP'den ayrılan Ocak Başkanı Mehmet Erol, arkadaşları adına telgrafında şu ifadelere yer vermiştir:

*“Bizler Bayramiç’in Alakeçi Köyü sakinleri olarak CHP idarecileri tarafından yıllar ve yıllarca uyutulmuş ve işgal edilmiştik. Ancak bugün yüksek icraat ve faaliyetlerinizi gördükçe geçimimizde ve yaşayışımızda düne göre fevkalade değişiklikler karşısında hala CHP’nde kalmanın memlekete ihanet etmek olacağından Ocak İdare Heyeti olarak toptan CHP’nden istifa ederek 187 arkadaşımızla birlikte DP Vatan Cephesi Ocağı’na kayıt olduğumuzu sonsuz hürmet ve saygılarımızla bildirir ellerinizden öperiz”.*<sup>42</sup>

1958 yılında Hürriyet Partisi'nin kendisini feshetmesi, yeni kurulan Vatan Cephesi için olumlu bir gelişmeydi. Zira Hürriyet partililerin büyük bir kısmı CHP'ye değil DP'ye geçmeyi tercih etti. Bu arada DP'ye geçenlerin büyük bir kısmı ailelerini de partiye kaydettirdi. Biga ilçesi Havdan köyünden Mehmet Gider ve Keçeci Hüseyin Aradan bu cümledendi. Mehmet Gider DP'ye katıldıklarını bildiren telgrafı bizzat Başbakan Adnan Menderes'e gönderdi.<sup>43</sup> Aynı şekilde Çanakkale Merkez mahallesinden Kahveci Mehmet Doğan da telgrafında beş kişiden müteşekkil ailesiyle CHP'den ayrılarak Vatan Cephesi'ne avdet ettiklerini bildirmişti.<sup>44</sup>

1950'li yıllarda siyasi partilerin vilayetleri teftiş eden bölge müfettişleri bulunmaktaydı. Müfettişler, illerde il başkanlıklarıyla ocak ve bucak teşkilatlarını denetledikten sonra raporlarını parti genel başkanlıklarına gönderirlerdi. Bilhassa, 1958'de Vatan Cephesi kurulduktan sonra DP Genel Başkanlığı teşkilat denetimlerini daha da yoğunlaştırdı, zira bu şekilde Vatan Cephesi'ne kaç kişinin katıldığı kesin olarak tespit edilebilmekteydi. Bu bağlamda DP Çanakkale Bölgesi Konya Milletvekili 1959 yılı Haziran ayında vilâyette temaslarda bulunmuş, il ve ilçe teşkilatlarında incelemeler yapmıştı.<sup>45</sup>

<sup>42</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/96.

<sup>43</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/950.

<sup>44</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/402.

<sup>45</sup> Çanakkale, 4 Haziran 1959.

Arşiv belgelerine göre, Çanakkale'de Vatan Cephesi dolayısıyla da DP'ye bağlı ocaklara katılanların önemli bir kısmı, mensubu oldukları CHP'nin politikalarından memnun olmayan kişilerdi. Ayrılanlar, CHP'nin bir ana muhalefet partisi olarak yapması gereken siyasi faaliyetleri hakkıyla ifa etmediğini düşünüyorlardı. Ayrıca partililerin bir kısmı da CHP'nin zararlı faaliyetler içinde bulunduğunu düşündüklerinden DP'yi tercih etmişlerdi. Bunlardan biri CHP Çırpılar Köyü Ocak Başkanı Ziya Uzunoglu'ydu. Uzunoglu, yukarıda ifade edilen nedenlerden ötürü 20 partili arkadaşıyla birlikte DP'ye iltihak etti ve bunu da katılanların imzalarıyla birlikte rapor olarak DP Genel Sekreterliğine gönderdi.<sup>46</sup>

DP'ye geçen vatandaşlardan bir kısmının daha önce mensup oldukları partileri çok sert bir biçimde eleştirdikleri görülmektedir. Örneğin Hürriyet Partisi'nden DP'ye geçenlerden Biga Karapınar köyünden Halil Şaşkın, Kadir Bakkal, Mustafa Kahveci, Kazım Bayram, Salih Bakkal, Aziz Ünal, Halil Çetin, Tekin Çiftçi, Yunus Çiftçi, Lütfü Konar, Ahmet Ünal, Yusuf Bayram, H. İbrahim Bayram, Hasan Tekin ve Mehmet Güngör isimli şahıslar yanlış bir tesir altında yıllarca yanlış safta yer aldıklarını, ancak DP'nin vatan yararına yaptığı işleri gördükten sonra Hürriyet Partisi Karapınar Köyü Ocağı'nı tamamen kapatarak DP'ye üye olduklarını ifade etmişlerdir.<sup>47</sup>

1959 yılı itibarıyla vilâyetin bütün kazalarında gençlik kolları teşkilatının kurulduğu ve daha alt birimlerde de il ve ilçe teşkilatlarına bağlı yeni birimlerin oluşturulduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Çanakkale'de DP'nin güçlenmesinde ve Vatan Cephesi ocaklarına yeni kayıtların yapılmasında DP Gençlik Kolları'nın önemli rolü olduğu sayısal verilerden anlaşılmaktadır. Örneğin DP Karabiga İlçesi Gençlik Kolları Başkanı Ömer Angın, partiye diğer partilerden ya da partisizlerden gençlerin katıldığını, üye sayılarının sürekli arttığını ve 1959 yılı Mart ayı itibarıyla 120 yeni üye yaparak gençlik ilçe teşkilatını ciddi bir biçimde güçlendirdiklerini aylık raporunda ifade etmişti.<sup>48</sup>

DP Çanakkale milletvekilleri Vatan Cephesi kapsamında 1958 yılında olduğu gibi 1959 yılında da belirli aralıklarla vilâyete gelerek vatandaşlarla

<sup>46</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/81.

<sup>47</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/303.

<sup>48</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/161.

görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda 1959 yılı Haziran ayında Çanakkale'ye gelen milletvekillerinden Servet Sezgin ve Nuri Togay il merkezi ve ilçeleri gezerek halkın şikâyetlerini dinlemişler, ardından bazı nahiye ve köylerde de temaslarda bulunmuşlardır. Bu geziler halk nezdinde olumlu tesir uyandırmış, Vatan Cephesi ocaklarına yeni katılımları hızlandırmıştır.<sup>49</sup>

1958 yılından itibaren DP'nin il ve bucak teşkilatlarında doğrudan doğruya Vatan Cephesi ismiyle de ocaklar kurduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bunlardan biri 15 Mart 1959'da açılan Gelibolu ilçesi Bolayır nahiyesine bağlı Süleymanpaşa Mahallesi Vatan Cephesi Ocağı'ydı. Ocağın kuruluşunu DP Genel Sekreterliği'ne rapor olarak sunan Başkan Cevdet Bey şu satırlara yer vermiştir:

*“Parti olarak felaket içerisinde yaratılan tarifi imkânsız kalkınmanın ve dolayısıyla da kansız zafer kazanan milli varlığın ikinci bânisi DP Genel Başkanı ve Başvekil Adnan Menderes’in hayranlarıyız. Her yerde olduğu gibi nihayet kansız kazanılan bir Kıbrıs zaferine Yunan muhalefetiyle hemfikir olurcasına topyekûn şuursuzca kırmızı oy kullanan, milli mukadderat bakımından nankör ve insafsız CHP'den istifa ederek daima milli tesanüdün idaresi uğrunda gayretlerinizde başarılar temennileriyle Süleymanpaşa Mahallesi Vatan Cephesi Ocağı'nı kurarak şerefli mensuplarımızın arasına iltihak ettiğimizi arz ederiz”.*<sup>50</sup>

Çanakkale'de Vatan Cephesi Ocağı'nın teşkilatlanması bununla sınırlı kalmadı, 16 Mart 1959'da Fevzi Çakmak Mahallesi teşkilatı kuruldu ve başkanlığına Mustafa Doğanay seçildi.<sup>51</sup> Keza aynı ilçede 17 Mart 1959'da Camii Kebir Mahallesi Vatan Cephesi kuruldu ve başkanlığına da Fazlı Türker getirildi.<sup>52</sup>

Adnan Menderes'e ya da DP Genel Sekreterliği'ne gönderilen telgraf ve raporlardan DP'ye ait ocakların bulunmadığı yerlerde parti teşkilatlarının kurulduğu görülmektedir. Bunlardan biri Ayvacık ilçesine bağlı

<sup>49</sup> Çanakkale, 4 Haziran 1959.

<sup>50</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/129.

<sup>51</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/126.

<sup>52</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/127.

Baharköy'de 20 Ocak 1959'da DP Ocak Başkanlığı'nın kurulmasıdır. Ocak Başkanı Cahit Sezen, 108 üyeye sahip olduklarını ve bu sayıyı arttırmak için çaba sarf edeceklerini ifade etmiştir. 1946'da kuruluş 1960 yılına kadar ara vermeden teşkilatlanmasına devam eden iktidar partisi bu yeni teşkilatlarla ve doğal olarak artan üye sayısı ile daha da güçlü hale gelmiştir.<sup>53</sup>

Cumhuriyet Arşivi belgelerinde Vatan Cephesi ocaklarına topluca avdet ettiklerine dair Başvekil Adnan Menderes'e telgraf gönderen kişiler arasında aynı soyadı taşıyan çok sayıda kişi bulunduğu görülmektedir. Örneğin 29 Nisan 1959'da Bayramiç ilçesi Köylü Köyü'nde CHP'nden ayrılarak DP'ye iltihak eden 23 kişi adına telgraf gönderen CHP Köylü Köyü Azası İsmail Birol'un listesinde aynı soyadı taşıyan birçok kişi bulunmaktadır. Bu isimlerden bazıları şunlardır: Rıza Birol, İsmail Birol, Yahya Birol, Mehmet Birol, Necati Özen, Galip Özen, Ahmet Özen, Yahya Yılmaz, Halil Yılmaz vs. Bunun dışında listede farklı soyadlarından başka kişiler de yer almaktadır.<sup>54</sup>

Bu dönemde CHP'den Vatan Cephesi dolayısıyla da DP ocaklarına katılımın sayıca çok olmasının nedenlerinden biri de parti içinde büyük rahatsızlıkların ve anlaşmazlıkların bulunmasıydı. CHP Bayramiç Çırpılar Köyü Ocak İdare Heyeti Azası Mustafa Bayram bu durumu bir telgrafta şu ifadelerle ortaya koymuştur:

*“Doğdum doğalı CHP içerisindeyim. Sabırlarımıza rağmen ıslah yoluna gitmeyen ve hükümetin icraatlarını kökten inkâr yoluna giden Kasım Gülek'in dahi iç işlerimizi yabancı devletlerde jurnal ettiğinden nefretle CHP'den istifa ederek 29 arkadaşım ile birlikte DP'ye kaydımızı yaptırarak, ellerinizden öper emirlerinizi bekleriz.”<sup>55</sup>*

DP'nin iktidara gelmesiyle güç kaybeden ve eski gücüne bir türlü kavuşamayan ana muhalefet partisinin bu durumu, yukarıda ifade edildiği üzere Vatan Cephesi ocaklarını güçlendirmiştir. Çanakkale DP il ve ilçe başkanları tarafından Vatan Cephesi'ne iltihaklarla alakalı olarak parti genel başkanlığına düzenli olarak raporlar gönderilmekteydi. Bu raporlarla bilhassa ocaklara katılım sayısı ve muhalefet partilerinin durumu detaylı

<sup>53</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/194.

<sup>54</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/268.

<sup>55</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/269.

olarak bildirilirdi. Mesela DP İlçe Başkanı Mehmet Güven 1959 yılı Mayıs ayında 110 kişinin DP'ye üye olduğunu yeni katılanların büyük bölümünü CHP'nden istifa eden kişilerin oluşturduğunu, bunun dışında Ayvacı'ya Vatan Cephesi Ocağı'nın kurulduğunu rapor etmiştir. Söz konusu rapor, iktidar partisinin bütün il ve ilçe başkanlıklarıyla koordineli bir biçimde çalıştığını ve Vatan Cephesi'yle ilgili gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir.<sup>56</sup>

1958 yılı Kasım ayından 1959 yılı Nisan ayına dek Çanakkale'den Vatan Cephesi ocaklarına yaklaşık 1.500 kişi geçti. Vatandaşlardan ve kuruluşlardan DP Genel Başkanlığı'na, DP'li milletvekili ve bakanlara gönderilen telgraflardan bu sayının sürekli arttığı ve Nisan ayından sonra sürecin daha da ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Mayıs ayında sadece Yenice ilçesinden 151 kişinin DP'ye geçmesi dikkat çekicidir. Bunda teşkilatlarda cansiperane gayret gösteren partililerin de rolü olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Mehmet Bozkurtlar telgrafında, ilçelerinden bu denli büyük grubun CHP'nden ayrılarak DP'ye geçmesinde DP İlçe Başkanı Hüseyin Tezcan'ın önemli rolü olduğunu beyan etmektedir.<sup>57</sup>

Siyasi çekişmenin hayli yoğun olduğu Çanakkale'yi milletvekilleri yanında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes de ziyaret etmişlerdir. 26 Temmuz 1959'da vuku bulan ziyarette Cumhurbaşkanı'na Vali Fahrettin Akkutlu, Çanakkale Boğazı Komutanı Amiral Fevki Gürer, Belediye Başkanı Sadi Fenercigil ile şehrin ileri gelenleri eşlik etmişlerdi.<sup>58</sup> Keza Ağustos ayında Çanakkale Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, kente gelerek çok sayıda fabrika ve tesisin açılışını yaptı. Emin Kalafat ve Fatin Rüştü Zorlu gibi iki önemli bakanın Çanakkale milletvekilleri olması, tabii olarak buraya önemli yatırımların yapılmasını sağlamış, kentte gözle görülür bir kalkınma ve gelişme yaşanmıştır. İktisadi kalkınma ve hizmetler alanındaki hamleler Çanakkale genelinde Vatan Cephesi'ne, dolayısıyla da DP ocaklarına teveccühün artmasını ve kitlesel katılımların yaşanmasını sağlamıştır.<sup>59</sup>

<sup>56</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/25.

<sup>57</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/19.

<sup>58</sup> *Çanakkale*, 31 Temmuz 1959.

<sup>59</sup> *Çanakkale*, 13 Ağustos 1959.



Çanakkale’de CHP il ve ilçe teşkilatlarından yüzlerce kişinin DP’ye avdet etmesi, iktidarla muhalefet partisi arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. 1958’den sonra daha da belirginleşen bu rekabet özellikle Vatan Cephesi’nin oluşturulmasıyla ciddi boyutlara ulaştı. Bu mücadele 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar şiddetlenerek devam edecektir.

Cumhuriyet Arşivi kayıtlarına göre, CHP partiden kitlesel kopuşları engellemek için birtakım önlemler aldı ve ayrılmak isteyen partililerin dilekçelerini işleme koymadı. Örneğin Pazarköy bucağından Vatan Cephesi ocaklarına kaydolmak isteyen 150 kişinin talepleri CHP İlçe Başkanı Hüseyin Tezcan’ın engellemelerinden dolayı altı ay kadar gecikmiş, şikâyetler üzerine DP ilçe başkanının araya girmesiyle söz konusu kişiler Vatan Cephesi Ocağı’na girebilmişti.<sup>60</sup>

Çanakkale’de Vatan Cephesi ocaklarına katılmak amacıyla DP’ye geçenlerin bir kısmı, buldukları yerlerde öncelikle ocakları kurarak başkanlarını seçer ve üyelerini belirleyerek çalışmalarına başladılar. Saf değiştirenlerin büyük bölümü CHP kökenli oldukları için, kitlesel kopuşlar nedeniyle bazı ilçe, belde ve köylerde CHP’nin siyasi varlığı büyük ölçüde bitmekteydi. 18 Temmuz 1959’da kurulan Ayvacık ilçesi Baharlarbaşı nahiyesi DP Uzunalan Köyü Teşkilatı’na katılımlar bu cümledendir. Uzunalan Köyü DP Müteşebbis Heyeti Başkanı Ahmet Can telgrafında şunları ifade etmiştir:

*“Sayın Başvekil Adnan Menderes, sizin ve partinizin memleket hizmetlerindeki sonsuz gayret ve samimiyetlerinize inanarak bugüne kadar mensubu olduğumuz CHP’nden 76 arkadaşımızla birlikte istifade ederek DP İlçe İdare Heyetinizin teşebbüsüyle DP Uzunalan Köyü Müteşebbis Ocak Heyeti İdaresini kurduk. Bizlerin bundan sonra sizinle el ele memleket davalarına seyirci kalmadan ve kıskanmadan canla başla çalışacağımıza söz veriyor, hürmet ve sevgilerimizi arz ediyoruz”.*<sup>61</sup>

Vatan Cephesi’nin kuruluş aşamasından 27 Mayıs 1960 İhtilali’ne dek DP’nin Çanakkale il başkanlığını Müjdat Bingöl yapmıştır. Bingöl, Çanakkale’de Vatan Cephesi’yle ilgili gelişmeleri haftalık ve aylık raporlar

<sup>60</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/65.

<sup>61</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/88.

halinde Parti Genel Sekreterliği'ne sunmaktaydı. Bu raporlarda hem Vatan Cephesi adıyla kurulan ocakların hem de bu ocaklara üye olanların bilgisi verilmekteydi. İl Başkanı Bingöl 19 Ağustos 1959 tarihli raporunda Merkez ilçesinde başkanlığına Ahmet Hamdi Muzur'un seçildiği yeni bir Vatan Cephesi Ocağı kurulduğunu, aynı ilçeden CHP ve Hürriyet Partisi'nden 85 kişinin yeni kurulan ocağa kayıt yaptırdığını ve bunun dışında Alikavaklar Köyü'nden CHP'den 85 ve Karaköy'den Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi'nden istifa eden 290 kişinin DP'ye katıldığını dile getirmişti. Diğer bir ifadeyle Ağustos ayı itibarıyla Çanakkale'de CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi'nden toplamda 460 kişi DP'ye katılmıştır.<sup>62</sup>

Çanakkale'den Vatan Cephesi Ocakları'na iltihak etmek isteyenlerin bir kısmı doğrudan vilayette bulunan ocaklara kaydolur, bir kısmı da ocak bulunmayan köy veya mahallelerde yeni bir teşkilat kurarak üyelik yaptırırlardı. Vilayette hiçbir ocağa girmeyi tercih etmeyenler ise doğrudan Başbakan Adnan Menderes'e telgraf göndererek DP'ye katılma taleplerini iletirlerdi. Bu şekilde müracaat edenler doğrudan genel merkez marifetiyle belirlenen Vatan Cephesi ocaklarına geçmiş olurlardı. Örneğin Geyikli Nahiyesi Üvecik Köyü ile Mahmudiye Köyü'nden 38 kişi Adnan Menderes'e telgraf çekerek eşleriyle birlikte Vatan Cephesi'ne kayıt yaptırmak istediklerini belirtmişlerdi. Söz konusu telgrafta çekenler CHP'den istifa eden Ocak İdare Heyeti Azası Mahmut Sezer ile aynı partiden Ocak Başkanı Halil Önbey'di. Adı geçen şahıslar, partilerinden istifa gerekçesi olarak CHP'nin tahrik edici hareketlerini göstermişlerdi.<sup>63</sup>

Çanakkale'de CHP'den istifa eden kişilerden bir kısmı *Geyikli Olayları*<sup>64</sup> dolayısıyla partilerinden istifa ettiklerini bildirmişlerdir. Başvekil Adnan

<sup>62</sup> BCA, Fon Kodu:010.09, Yer No:214.664.3/145.

<sup>63</sup> BCA, Fon Kodu:010.09, Yer No:214.664.3/2733.

<sup>64</sup> Geyikli Olayları: CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in üç milletvekiliyle birlikte 11 Eylül 1959'da Bozcaada ilçesinden deniz yoluyla Ezine ilçesi Geyikli nahiyesine geliş sırasında iskelede CHP heyetini karşılamaya gelenler, 500'den fazla DP'linin engelleme ve protestosuna maruz kalmışlardı. Durumun vahametini anlayan bazı kimseler Kasım Gülek'i bilgilendirmişler ve saldırıya maruz kaldıklarını bildirmişlerdir. Gülek de vali ile emniyet müdürünü arayarak durumu bildirmiş ve gerekli tedbirin alınmasını istemiş, ardından maiyetiyle birlikte Geyikli'ye inmiştir. Heyetin nahiyeye girişi sırasında DP'li olduğu bildirilen yüzlerce kişi arabaları durdurarak ziyarete karşı olduklarını dile

Menderes'e telgraf çeken Geyikli Nahiyesi Mahmudiye Köyü CHP Ocak İdaresi Heyeti'nden Yahya Toplu ve Sabri Savaş, olayla ilgili olarak şu satırları kaleme almışlardır:

*“12 Eylül 1959'da köyümüzde yapılan CHP Ocak Kongresi'nde idare heyetine seçildikten sonra Geyikli hadiseleri hakkında gazetelerde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in vaki' hilâf-ı hakikat beyanını okuyunca diğer bütün söylediklerinin de aynı şekilde yalan olduğunu düşünerek CHP'nden istifa ettik. Memleket kalkınmasında muazzam hizmetlerini gözlerimizle gördüğümüz DP'ye kaydımızın yapılmasını saygularımızla arz ederiz. Telimizin bir sureti de CHP Genel Başkanlığı'na gönderilmiştir”.*<sup>65</sup>

Aynı köyden gönderilen on dokuz imzalı telgrafta da Geyikli Olayları'ndan dolayı CHP ekibi suçlu gösterilmiş ve olay sonrası Kasım Gülek tarafından yapılan açıklamaların gerçeği saptırmaya yönelik olduğu ifade edilmiştir.<sup>66</sup>

Geyikli Olayları'ndan sonra CHP parti üyeliğinden ayrılan ve DP'ye katılanların sayısında ciddi bir artış oldu ve neticede Vatan Cephesi Ocakları'na onlarca kişi kayıt yaptırdı. Örneğin Geyikli Nahiyesi'ne bağlı Pınarbaşı Köyü'nden Muhittin Güley ve Mehmet Peker isimli şahıslar 18 Eylül 1959'da DP Genel Başkanı ve Başvekil Adnan Menderes'e gönderdikleri telgrafta, Geyikli hadiselerinin ardından CHP Genel Sekreteri

---

getirmişlerdir. Bu esnada CHP'liler ile DP'liler arasında arbede yaşanmış ve bazı gazeteciler kalabalık tarafından darp edilmiştir; Mesela Ulus Gazetesi Muhabiri Ayhan Yetkiner yüzünden ciddi bir biçimde yaralanmıştır. Bu arbede ancak jandarmanın müdahalesiyle bastırılmıştır. Geyikli'de meydana gelen olaylardan sonra Kasım Gülek parti binasına girmediği gibi açıklama yapmamış ve hemen Çanakkale'ye dönmek istemiştir. Ancak Gülek ve maiyetinin Çanakkale'ye dönüşleri sırasında da DP'liler iskele etrafında protesto gösterileri yapınca CHP heyeti İmroz'a dönmek zorunda kalmıştır. Olaydan bir gün sonra yani 12 Eylül 1959'da CHP Çanakkale İl Başkanlığı'nda açıklama yapan Gülek, maruz kaldıkları saldırının tertipli olduğunu iddia etmiş ve hiçbir şeyden yılmayarak inandıkları yolda mücadelelerine devam edeceklerini söylemiştir. Buna karşın DP'liler iddiaları yalanlayarak bilakis CHP'lilerin olay çıkardığını söylemişlerdir (*Milliyet Gazetesi*, 12 Eylül 1959; Emel Aslan, *Türkiye'nin İç Siyasetinde DP 1950-1960*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2014, s.103-104).

<sup>65</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/75.

<sup>66</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1709.

Kasım Gülek'in gazetelerdeki gerçeğe aykırı beyanatlarını hayretle ve ibretle okuduktan sonra ayrılık kararı alarak DP'ye iltihak ettiklerini bildirdiler. Keza Güley ve Peker'in çektikleri telgraftan aile bireylerinden de DP'ye geçenlerin olduğu anlaşılmaktadır.<sup>67</sup> Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği üzere Geyikli Olayları'ndan dolayı CHP'yi sorumlu tutan çok sayıda kişi DP'ye geçmeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda, Ezine'ye bağlı Araplar Köyü'nden CHP Başkanı ve Muhtarı Ömer Çakır telgrafında partisinin vaziyetini ve gerçek yüzünü Geyikli olayları münasebetiyle bir defa daha gördüğünden istifa kararı alarak DP'ye iltihak ettiğini bildirmiştir.<sup>68</sup> Yine aynı köyden Süleyman Çakır, Tahir Çakır, Ramazan Çakır, Mehmet Güler, Mustafa Koç, Durmuş Koç ve Mustafa Gençler, Ali Erol, Cevat Tuzluoğlu, Osman Ercan, Mustafa Erol, Mustafa Ateş, Kadir Özbey, Mehmet Özbey, Sami Kumral, Abdullah Güngör, Suat Sungur, Ahmet Sert ve Yahya Kuşçu da mezkûr olayı gerekçe göstererek CHP'den ayrılarak Vatan Cephesi Ocakları'na katılmışlardır.<sup>69</sup>

Dönemin arşiv belgeleri 1959 sonlarında Çanakkale'de sadece Geyikli hadisesinin değil başka olayların da CHP'den istifalara sebep olduğunu göstermektedir. Bu durum Geyikli'ye bağlı CHP Mahmudiye Ocak İdare Heyeti'nden Nail Güler ile Ahmet Demircan'ın telgraflarına şu şekilde yansımıştır:

*“12 Eylülde yapılan CHP ocak kongresinde idare heyetine seçilmiştik. Geyikli hadiseleri ve Halk Partisi'nin umumi gidişi ile Kasım Gülek ve Esat Mahmut Karakurt'un vilâyetimiz içindeki gezileri sırasında istedikleri huzursuzluğu gözlerimizle görüp memleketi nereye götürmek istediklerini anlayarak Halk Partisi'nden istifa ile DP'ye iltihaka karar verdik. Kayıtlarımızın yapılmasını hürmet ve sevgilerimizle arz ederiz”.*<sup>70</sup>

<sup>67</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1815.

<sup>68</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1804.

<sup>69</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1813.

<sup>70</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1812.

### III- 1960'da Çanakkale'de Vatan Cephesi

1960 yılı Ocak ayında DP Çanakkale İl Başkanlığı'ndan parti genel sekreterliğine gönderilen raporlardan il genelinde Vatan Cephesi Ocakları'na büyük bir ilgi olduğu anlaşılmaktadır. DP İl İdare Heyeti Sekreteri Hüseyin Oktay tarafından gönderilen raporda, Ocak ayında çok sayıda CHP'linin DP'ye geçtiği görülmektedir. Rapora göre, Geyikli Nahiyesi'nden 35 kişi, Ayvacık Kazası Misvak Köyü'nden 25 kişi ve Merkez Kazası Ortaca Köyü'nden 40 kişi olmak üzere toplamda 100 kişi siyaseten saf değiştirmiştir.<sup>71</sup> Ayrıca aynı tarihlerde CHP Bucak Başkanı Üzeyir Demirören de partisinden istifa ederek DP'ye katılmıştır.<sup>72</sup> Keza Gelibolu Kazasına bağlı Adilhan Köyü'nden başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinden istifa eden 119 kişi de DP'ye iltihak etmiştir.<sup>73</sup> Bu kitlesel katılımların hemen ardından Merkez ilçesine bağlı Şadıllı Köyü'nden 12 kişi CHP'nden ayrılarak Vatan Cephesi Merkez Ocağı'na kaydolmuştur.<sup>74</sup> Gelibolu, Geyikli, Merkez ve Ayvacık'a bağlı birimlerden yaklaşık 300 kişinin CHP'nden istifa ederek DP'ye katılmaları, CHP'nin Çanakkale'de hızla güç kaybettiğini ortaya koymaktadır.

Giriş kısmında da değinildiği üzere, 1950'li yıllarda en önemli iletişim aracı radyoydu. Bu nedenle Vatan Cephesi'ne dolayısıyla da DP ocaklarına kaydolan kişilerin isimleri her gün belirli saatlerde radyoda ilan edilmekteydi, böylece ülke genelinde her gün kaç kişinin DP'ye katıldığı somut rakamlarla ortaya konulmaktaydı. Radyo haberlerine göre, Çanakkale'de Vatan Cephesi'ne katılımlar epeyce yoğundu. Arşiv belgelerine çokça yansıyan örnekler bu tarihlerde Başvekil Adnan Menderes'e telgraf göndererek Vatan Cephesi'ne katılmak istediklerini bildiren kişilerden bir kısmının isimlerinin özellikle radyodan duyurulmasını istediklerini göstermektedir. Burada sadece bir örnekle iktifa edelim: Geyikli Nahiyesi'nden Halil Helvacı çektiği telgrafta diğer partilerin görüş ve icraatlarını onaylamadığından 7 kişilik aile efradıyla DP'ye iltihak ettiğini bildirmiş ve isimlerinin radyodan neşredilmesini özellikle talep etmişti.<sup>75</sup>

<sup>71</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1212.

<sup>72</sup> *Demokrat Çanakkale*, 8 Mart 1960.

<sup>73</sup> *Demokrat Çanakkale*, 18 Mart 1960.

<sup>74</sup> *Demokrat Çanakkale*, 25 Mart 1960.

<sup>75</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/728.

Çanakkale’de DP cenahında vaziyet böyle iken; İnkılap Gazetesi’ne göre 1960 yılı başından itibaren iktidar partisinden büyük istifalar yaşanmıştı. DP Merkez Ocağı İdare Heyeti’ndeki istifalar bu iddianın dayanağı olarak gösterilmiştir. Mustafiler arasında Fatma Biçer, Mustafa Biçer, Hanife Biçer, Ali Maytoman, Zehre Maytoman, Saniye Maytoman ve Aziz Maytoman’ın isimleri zikredilmiştir.<sup>76</sup> 8 Ocak 1960’ta da son istifalar nedeniyle DP’nin güç kaybettiği ve Vatan Cephesi oluşumundan istenilen başarının elde edilmediği vurgulanarak zafiyetin derinleştiği algısı pekiştirilmek istenmiştir.

Çanakkale’de bazı bucaklarda 1960 yılında DP’ye topluca geçişler olduğundan birtakım mahalle ve köylerde CHP ve diğer partilere ait ocaklar tamamıyla kapandı ve bunların yerine Vatan Cephesi ocakları kuruldu. Bunlardan biri Yenice Akçakoyun Bucacı’na bağlı CHP Akköy Ocağı’dır. Konuyla ilgili Ocak Başkanı Ali Yılmaz telgrafında şunları ifade etmiştir:

*“Bütün arkadaşlarımla birlikte uzun yıllardan beri faal azası olduğumuz CHP’nin köyümüzdeki ocağını, hepimiz Vatan Cephesi’ne katılmak üzere tamamen kapattık. Kabulünü diler hürmetlerimizi arz ederiz.”<sup>77</sup>*

Vatan Cephesi’ne sadece siyasi partilere bağlı kişiler değil; hiçbir siyasi gruba mensup olmayan bağlantısızlar/bağımsızlardan katılanlar da mevcuttu. Bunlar DP Genel Sekreterliği’ne ya da Başvekil Adnan Menderes’e hitaben gönderdikleri telgraflarında hiçbir partiye üye olmadıklarını özellikle vurgulayarak DP’ye geçmek istediklerini bildirmişlerdir. Örneğin Ayvacık kazası Bademli Köyü’nden Halil Rıza Yılmaz isimli şahıs telgrafında CHP’nin menfi faaliyetlerine karşı 70 bağımsız arkadaşıyla birlikte DP’ye katıldığını bildirmiştir.<sup>78</sup>

Çanakkale’de Vatan Cephesi’ne gösterilen teveccühün bir tezahürü olarak 1960 yılında DP Kadınlar Kolu Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlığına Şadiye Erdölen’in seçildiği teşkilatın yönetiminde şu kişiler yer almıştır: Seniha Tunçöyük (ikinci başkan), Hatice Çayırılı (üye), Selime Birşek (üye), Nuriye Çandarlı (üye), Hanife Yıldız (üye), Sabahat Burak

<sup>76</sup> *İnkılâp*, 2 Ocak 1960.

<sup>77</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/231.

<sup>78</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/4044.

(üye), Hatice Turşucu (üye), Behice Kartal (üye) ve Tijen Turan (kâtip). Şadiye Erdölen, kadınlar kolunun kurulduğuna dair Başvekil Menderes'e gönderdiği telgrafta şunları ifade etmiştir:

*“Yurdumuzu baştanbaşa yepyeni eserlerle donatan ve yurdumuzu zenginleştiren DP'ye kayıtlarımızı yaptık ve bu partide kadınlar olarak daha faal görevler almak için yeni bir teşekkül oluşturduk. Bu yüzden aşağıda isimleri yazılı bizler DP Çanakkale İl Kadınlar Kolunu kurmak suretiyle fikir birliği yapmış bulunmaktayız. Henüz birkaç günlük mesaimizde adedi 700 kişiyi aşan üyelerimiz pek kısa zamanda bizlerin yükseleceğini, biz Çanakkaleli kadınların Demokrasiye ve sizlere olan inanışlarından ilham alarak daha da büyüyeceğimizi göstermektedir. Bu vesileyle kadınlar kolumuzun kurulduğunu bildirir ve üstün saygılarımızı arz ederiz”.*<sup>79</sup>

DP Kadınlar Kolu Başkanlığı kurulduktan sonra vilâyette başka yerlerde de başkanlığa bağlı ocaklar kuruldu. Bunlardan biri Hastane Bayırı Kadınlar Ocağı'dır. Ocak başkanlığına Çanakkale valiliği hukuk işleri eski müdürünün eşi Sabahat Burak seçilmiştir. Devrin yerel ve ulusal basınının verdiği bilgilere göre Başvekil Menderes sık sık Çanakkale'yi ziyaret ederek vatandaşlarla bir araya gelmiştir. Menderes 10 Mayıs 1960'ta başladığı Ege gezileri kapsamında 15 Mayıs 1960'ta Çanakkale'yi ziyaret etmiş binlerce kişiden oluşan bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Menderes'in hem gelişi hem de gidişi vilâyette büyük bir ilgi görmüştür. Halkın teveccühü, Çanakkale'de devrin başbakanına ve iktidar partisine verilen değer in önemli göstergelerinden biri olmuştur.<sup>80</sup>

## SONUÇ

1957 seçimlerinden zaferle çıkan DP'ye karşı CHP liderliğinde muhalefet partilerinin katılımıyla kurulan “Güç Birliği” oluşumuna Başvekil Adnan Menderes'in cevabı kısa sürede ülkenin her tarafında “Vatan Cephesi Ocakları'nın kurulması olmuştur. Menderes, 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa il kongresinde yaptığı konuşmada vatandaşlardan, “*Politika ve ihtirastan*

<sup>79</sup> BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1570.

<sup>80</sup> *Demokrat Çanakkale*, 16 Mayıs 1960.

*vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi'ne katılmalarını*" istemiştir.<sup>81</sup> Bu oluşum, muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı kalkan vazifesi görecekti. Başbakanın çağrısı ve daveti üzerine yurdun her tarafında Vatan Cephesi Ocakları kuruldu. Çanakkalelilerin büyük bir kesimi Başbakan Menderes'in çağrısına uydu ve bu yeni oluşuma katıldı. Çanakkale'nin il merkezi ve ilçelerinde, bucaklarda, birçok mahallede ve köylerde Vatan Cephesi Ocakları kuruldu.

Tüm yurttta olduğu gibi Çanakkale'de de Vatan Cephesi'ne katılma kararı alanlar, bunu Başbakan Adnan Menderes'e veya DP Genel Merkezi'ne telgrafla, ferdi veya toplu olarak bildiriyorlardı. Bazen de katılımlar DP'nin il teşkilatı tarafından genel merkeze iletiliyordu. DP'ye katılanların isimleri radyoda, yerel basında ve ulusal basında sıklıkla yayınlandı. Keza Çanakkale'de DP'ye ve Vatan Cephesi'ne katılanların haberleri Demokrat Çanakkale, Demokrat Köylü ve Kale gazeteleri tarafından kamuoyuyla yoğun bir biçimde paylaşıldı. Çanakkale'den Başbakan Menderes'e ve DP Genel Merkezi'ne çekilen telgraflarda, siyaseten saf değiştirenler veya ilk kez bir partiye üye olanlar istifa gerekçelerini açıkladılar.

Çanakkale'de Vatan Cephesi Ocakları'nın ilgi görmesinde DP Gençlik Kolları'nın da önemli rolü olduğu belirtilmelidir. DP gençlik kolları başkanlıkları Vatan Cephesi'ne katılımı arttırmak için yoğun çaba göstermişlerdir. Bu durum DP Genel Merkezi'ne gönderilen raporlarda açık bir şekilde görülmektedir. Yine telgraflardan ve basındaki haberlerden de anlaşılacağı üzere, CHP'ye ve diğer muhalefet partilerine ait ocaklar Çanakkale'nin bazı yerlerinde tamamen kapatılmış ve bu ocaklara mensup kişiler DP'ye katılmışlardır. Muhalefetin diğer unsurlarına gelince telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla Hürriyet Partisi'nden istifaların nedeni "Güç Birliği"ni onaylayan Hürriyet Partisi idarecilerinin istişare süreçlerini işletmeden CHP'ye katılmalarıydı. Dolayısıyla bu birleşmeyi tasvip etmeyen Çanakkale'deki Hürriyet partililerin önemli bir kısmı DP'ye katılarak tepkilerini gösterdiler. Keza Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden istifa ederek DP'ye katılanların gerekçesi de genelde Başvekil Adnan Menderes liderliğindeki iktidar partisinin ülkeye yaptığı hizmetler ve sağlanan sükûnet ortamı

---

<sup>81</sup> Ayşe Elif Emre Kaya-Zakir Avşar, "DP'nin Sivil Toplum Üzerinden Bir Siyasal İletişim Denemesi: Vatan Cephesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/2 (February 2013), 402.



olmuştur. Belirtilen gerekçeler nedeniyle 25 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla Çanakkale’de toplamda 4.332 kişi Vatan Cephesi’ne bağlı ocaklara, dolayısıyla da DP’ye katılmıştır.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

- BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/2.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/14.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/64.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/281.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/195.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1060.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/96.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/950.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/402.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/81.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/303  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/161.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/129.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/126.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/127.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/194.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/268.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/269.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/25.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/19.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/65.  
BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/88.

- BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/145.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/2733.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/75.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1709.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1815.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1804.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1813.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1812.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1212.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/728.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/231.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/4044.  
 BCA, Fon Kodu: 010.09, Yer No:214.664.3/1570.

### Gazeteler

- İnkılâp Gazetesi*  
*Çanakkale Gazetesi*  
*Demokrat Çanakkale Gazetesi*  
*Demokrat Köylü Gazetesi*  
*Kale Gazetesi*

### Araştırma ve İnceleme Eserleri

- ARSLAN, Zehra, “Trabzon’da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 -27 Mayıs 1960)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36 (Kış 2013), s.129-148.  
 ———, “Vatan Cephesi Davası: Kararname, Savunmalar ve Karar”, *History Studies: International Journal of History*, IV/2 (July 2012), s.1-27.  
 ASLAN, Emel, Türkiye’nin İç Siyasetinde DP 1950-1960, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2014.  
 BENHÜR, Çağatay, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17 (2007), s.61-75.

- BURÇAK, Rıfıkı Salim, *On Yıln Anıları (1950-1960)*, Ankara 1998.
- DEMİR, Şerif, “Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954)”, *Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd., Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.3-46.
- DOĞANER, Yasemin, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitapevi Yayınları, Ankara 2013.
- KAYA, Ayşe- Elif Emre - Zakir Aşar, “DP’nin Sivil Toplum Üzerinden Bir Siyasal İletişim Denemesi: Vatan Cephesi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/2 (February 2013), s.397-416.
- KESKİN, Yusuf Ziya, “DP İktidarı Ve Günümüze Yansımaları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1 (2012), s.107-130.
- NASKALİ, Gürsoy Emine, *Yassıada Zabıtları VI, Vatan Cephesi Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖZÇELİK, Özer - Hüseyin Önder - Yavuz Odabaşı, “Atatürk’ten Menderes’e Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1923-1960)”, *Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd., Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.47-111.
- TEPEKAYA, Muzaffer, “Türk Basınında DP Genel Seçimleri”, *Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, ed. Talip Kabadayı vd., Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.289-350.
- TUNCER, Erol, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler*, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- TUNÇ, Bilal, “Kocaeli’nde Vatan Cephesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII/2 (2005), s.733-750.
- UYAR, Hakkı, *Vatan Cephesi-Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek-*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2001.

“HOMELAND FRONT PRACTICE IN TURKISH POLITICAL LIFE:  
DARDANELLES (ÇANAKKALE) EXAMPLE”

*Abstract*

*The ruling Democratic Party in 1950 elections also won the 1954 and 1957 elections. But after the 1957 elections, serious crises arose between the Democratic Party and the opposition parties. The opposition parties, in particular the People's Republican Party, which started the struggle against the Democratic Party, formed a political structure called the Power Union. While these are happening in the opposition bloc, Prime Minister Adnan Menderes declared in October 12, 1958 in Manisa that the establishment of a Homeland Front, where all the citizens could take part in the Power Union. Like the whole country, the Homeland Front attracted great attention in Çanakkale. Upon the call of the Prime Minister, he began to become a member of the quarries belonging to numerous Çanakkale Homeland Fronts. This also meant that the politics of the ruling party were liked in Çanakkale. The Çanakkale local press reported that there were great affiliations from the provinces to the Homeland Front and therefore to the Democratic Party quarters. Apart from this, there were also those who joined the People's Republican Party from the Democratic Party. This study was prepared by taking documents of the Prime Minister's Republican Archives in Çanakkale, the local press in the period, examination and research works related to the subject.*

*Keywords*

*Çanakkale, Dardanelles, Democratic Party, Homeland Front, People's Republican Party.*

## TÜRKİYE - MAKEDONYA İLİŞKİLERİNİN YİRMİ YILI (1991-2011)\*

*Süleyman BEYOĞLU\*\**

### ÖZET

*Türkiye, 1990'ların başından itibaren Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip etmiş, Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazandığı tarihten bu yana Makedonya Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Makedonya'nın uluslararası düzeyde tanınmasını, Batı dünyası ile entegrasyonunu, AB ve NATO üyeliğini destekleyen Türkiye, Makedonya'yı ulus olarak tanıyan ve Üsküp'e büyükelçi gönderen ilk devletlerden biridir. Üsküp'te açılan Yunus Emre Kültür ve Sanat Derneği, Makedonya ile Türkiye arasında karşılıklı kültürel ilişkileri geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır.*

### *Anahtar Kelimeler*

*Türkiye Cumhuriyeti, Makedonya Cumhuriyeti, Yugoslavya'nın dağılması, Balkan Yarımadası, Birleşmiş Milletler, NATO.*

### Giriş

Makedonya Balkan Yarımadası ülkelerindedir. Bugünkü Makedonya Cumhuriyeti Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'la komşudur. Yüzölçümü 25.333 km<sup>2</sup> nüfusu 2.100.000 civarındadır. 1389'da Kosova Savaşı'ndan sonra Sırp ve müttefik kuvvetlerin yenilmesiyle Osmanlı hâkimiyetine giren bölge, "elviye-i selâse" yani Selanik, Manastır, Kosova Rumeli eyaletine bağlandı. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak XIX. yüzyıl başlarından itibaren Makedonya ismi tekrar kullanılmaya başlandı. Geçmişte olduğu gibi bugün Makedonya'da Müslümanlar, Arnavutlar, Sırlar, Türkler, Ulahlar, Bulgarlar, Rumlar, Slavlar, Yahudiler, çingeneler gibi birçok etnik ve dini grup yaşamaktadır. Uzun Osmanlı asırları boyunca Makedonya coğrafyasında yaşayan halklar

---

\* Makalenin geliş tarihi: 10 Şubat 2017 / Kabul tarihi: 28 Mart 2017.

\*\* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sbeyoglu@marmara.edu.tr

huzur ve güven içinde yaşadılar. Ancak 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında yapılan Ayastefanos Antlaşması ile Makedonya topraklarının büyük bir kısmı yeni kurulan Bulgaristan'a verildi. Son dönem tarihimiz açısından bir diğer önemli muahede olan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan üç bölündü. Tuna vilayetini içeren Bulgaristan Prenslığı, Doğu Rumeli özerk eyaleti ve reformlar yapmak koşuluyla Makedonya bölgesi Osmanlı Devleti idaresinde kaldı. Bulgaristan Prenslığı 1885'te Doğu Rumeli vilayetini ilhak etti. Bundan sonra Osmanlı Makedonyası Bulgar, Yunan ve Sırp nüfus mücadelelerine sahne oldu. 1893 yılında Sofya'da bir grup Makedonyalı öğrenci özerklik elde etmek amacıyla Makedonya İhtilal Örgütü'nü kurdu. İki yıl sonra Bulgar hükümetinin desteği ile Yüksek Makedonya Komitesi oluşturuldu. Aynı yıl Avrupa ve Rusya kamuoyunun dikkatini çekmek için Melnik İsyanı çıkarıldı. Girit'in özerklik elde etmesinden cesaret alan ihtilalci örgüt 1898 tarihinden itibaren silahlı çetecilik faaliyetlerine başladı. Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak amacıyla 1902'de Cuma-i Bâlâ'da bir isyan daha başlatıldı. Bu isyan da daha önceki gibi Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Beklendiği gibi Avrupa devletlerinin talebi üzerine Osmanlı Devleti üç vilayette reform yapılmasını kabul etti. Rusya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının baskısı üzerine reformlar hemen hayata geçirildi. Ancak reform paketi İç Makedon İhtilal Örgütü tarafından yeterli bulunmayarak, İlinden İsyanı başlatıldı. Yeni bir reform paketi hazırlandı. Bölgeye Avrupa'dan asker ve sivil gözlemciler gönderildi. Bu arada Bulgar, Sırp, Makedon ve Yunan çeteleri Müslümanlara saldırılarını arttırdı. İsyanı bastırmak ve reformları gerçekleştirmek üzere bölgeye atanan Umum Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa 1904'de Elviye-i Selâse'de (Selanik, Manastır, Kosova) bir nüfus sayımı yaptırdı. Üç vilayette 1.508.507 Müslüman, 896.497 gayrimüslim yaşıyordu. 1906 yılında Selanik'te Jöntürkler Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurduklarında Makedonya'da etnik çatışmalar ve çete savaşları devam ediyordu. 1908'de İngiliz-Rus hükümdarlarının Reval'de görüşmeleri Jön Türklere, Osmanlı Makedonyası'nın kaybedileceğini düşündürdü. Bu konuda yetersiz gördükleri II. Abdülhamid rejimine karşı isyan ettiler. Makedonya'da Enver Bey ve Niyazi Bey gibi subayların öncülüğünde giderek büyüyen isyan 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile neticelendi. Genel seçimler yapılarak Makedonya bölgesinden mebuslar Meclis-i Mebusân'a girdiler. Nihayet Rusya'nın

desteği ile Balkan devletleri 1912’de ittifak yaparak Osmanlı Devleti’ne savaş açtılar. Birinci Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti Makedonya’yı tamamen kaybetti. Makedonyalı Müslümanlar Anadolu’ya göç etmeye başladı. Makedonya; Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşıldı. İkinci Dünya Savaşı sonunda SSCB, Bulgaristan’ı işgal etti. 2 Ağustos 1944’de ilk defa toplanan Makedonya Halk Kurtuluş Antifaşist Kurulu Makedonya Devleti’nin kurulduğunu ilan etti. Soğuk Savaş dönemi sonuna kadar Makedonya’nın bir kısmı Yugoslavya’yı oluşturan altı cumhuriyetten biri oldu.<sup>1</sup>

### I- Siyasi İlişkiler

Yugoslavya’nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte Makedonya’da siyasi olaylar şöyle gelişmiştir. 25 Ocak 1991’de Makedonya Parlamentosu Egemenlik Bildirisi’ni kabul etmiş, 27 Ocak’ta da Kiro Gligorov’u cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Buna paralel olarak da 5 Mayıs 1991’de Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov, Slovenya ve Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılması durumunda Makedonya’nın bağımsızlık ilan edeceğini duyurdu.<sup>2</sup>

3 Haziran 1991’de Gligorov ve İzzetbegoviç “Gelecekteki Yugoslavya Topluluğu İçin Platform” başlığı altında yayımladıkları ortak deklarasyonda Yugoslavya için bir “ Egemen Cumhuriyetler Topluluğu” modeli önermişlerdir. Makedon, Hırvat, Sloven bağımsızlıkları ve etnik huzursuzluklarla bölünmenin eşğine gelen Yugoslavya’nın durumu karşısında Erdal İnönü dağılma tehlikesi yaşayan Yugoslavya’yı kaygı ile izlediklerini belirterek “Yugoslavya’nın bütünlüğünü koruyarak demokrasiyi geliştirmesi bizim arzumuz” şeklinde görüşünü beyan etmiştir.<sup>3</sup> Cumhurbaşkanı Gligorov 9-11 Temmuz 1991’de Ankara’yı ziyaret ederek bağımsızlık için Türkiye’den

<sup>1</sup> Fikret Adanır, Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001; Mehmet Hacı Salihoglu, “Makedonya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII ( 2003), 437-444.

<sup>2</sup> Feyzullah Sarı, “Türkiye’nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2007, s. 124

<sup>3</sup> *Milliyet*, 29.06.1991, s.8.

destek talebinde bulunmuştur. Ankara'nın olaya sıcak bakması üzerine Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloseviç bu durumu engellemeye çalışmıştır. Yugoslavya'da Makedonya'nın bağımsızlık hususundaki çalışmaları ve referandum yapma kararı Atina'da huzursuzluğa yol açmış ve doğudan tehdit iddiaları, yerini kuzeyden tehdit tartışmalarına bırakmıştır.<sup>4</sup>

Makedonlar, 8 Eylül 1991'de yapılan referandumda %95,4'lük bir oranla bağımsızlıktan yana oy kullanılmışlardır. Böylece Balkan yarımadasında merkezi bir konumda olan Makedonya, Yugoslavya'dan kopuş sürecini sancısız ve sorunsuz olarak tamamlayan tek ülke olmuştur. Bu gelişmeler Makedonların Türkiye'ye karşı ilgisini arttırırken Yunanistan'ı endişelendirmiştir.

Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten dördünün bağımsızlığını ilan etmesi; Almanya, İtalya, Bulgaristan, Türkiye ve kısmen Avrupa Topluluğu ülkelerinin Makedonya'ya olumlu bakması sonucunda Makedonya Parlamentosu bağımsızlık ilanını esas alan anayasayı kabul ederek 17 Eylül 1991'de Balkanlarda yeni bir devletin kurulduğunu dünyaya ilan etmiştir. Makedonya'nın bağımsızlığına en büyük tepki Yunanistan'dan gelmiştir. Yunanistan Makedonya'nın ismini, bayrağını, ulusal armasını kullanmaya hakkı olmadığını ifade ederek Makedonya'yı "Üsküp Cumhuriyeti" şeklinde isimlendirmiştir. Makedon Parlamentosu AT'nin telkiniyle Yunanistan'a karşı Makedonya Cumhuriyeti devletinin mevcut sınırlarına saygı göstereceğini ve hiçbir komşusunun toprağında gözü olmadığını açıklamıştır. Öte yandan Bulgaristan Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur.<sup>5</sup> 7 Ekim 1991'de Ankara'yı ziyaret eden Makedonya Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Makedonya'yı tanımasını istemiştir.

Bağımsızlıklarını kazanan birçok Balkan ülkesi için Türkiye yalnız dış politikada değil, iç politikada da öncelikli ve tercih edilen bir ülke haline gelmiştir. Nitekim Balkan ülkeleri o günlerde Türkiye'yi üç konuda model almıştır:

- Serbest piyasa kurallarıyla işleyen ekonomik sistem,
- Çoğulcu siyasi sistem,

<sup>4</sup> *Milliyet*, 14.08.1991, s.4.

<sup>5</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.125-126.



- Müslüman toplumlar için laiklik ilkesini kapsayan modern anayasal devlet.<sup>6</sup>

Makedonya Dışişleri Bakanı Makedonya'nın bağımsızlığını yakın bir zamanda AT ülkesi olan Almanya, İtalya, Türkiye ve Avusturya'nın tanıyacağını açıklamıştır. Başbakan Demirel de 16 Ocak 1992'de bir açıklama ile Ocak ayı sonunda Makedonya'yı tanıyacağını bildirmiştir. Bir gün sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti tanıyacağını deklare etmiş, ardından 6 Şubat 1992'de Türkiye Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyetin tamamını tanıdığını ilan etmiştir. Sırbistan ve Yunanistan hükümetleri Türkiye'nin bu kararına tepki göstermişlerdir. Bağımsızlıklarının Türkiye tarafından tanınması Makedonlar için elbette büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Makedonya'yı tanıyan ilk devletlerden birisi olan Türkiye siyasi ve diplomatik düzeyde de Makedonya'ya destekte bulunarak ülkeye ilk büyükelçilik açan devlet olmuştur. Cumhurbaşkanı Gligorov Türkiye-Makedonya arasındaki dostluğu Osmanlıların bölgede uyguladığı din, ırk ve dil hoşgörüsünden kaynaklandığını belirtmiştir. Gligorov ayrıca "Türkiye'nin Balkanlarda önemli bir yeri vardır. Türkiye ile Makedonya'yı ayıran hiç bir sorun yoktur. Makedonya'da yaşamakta olan Türkler bizleri daha da birleştirmektedir. Makedonların bünyesinde geçmişte Türklerle bir arada yaşamının izleri çoktur. Dolayısıyla kültürümüz üzerinde Makedonya'da hâlâ yaşamakta olan Türklerin katkısı da küçümsenemez. Makedonya ile Türkiye'nin Balkanlarda hedefi aynıdır: Barışı sağlayarak işbirliğini geliştirmek. Türkiye'yi ben şahsen bölgede ve daha geniş alanda önemli bir etken olarak algılıyorum" demiştir.<sup>7</sup> Yıllar boyunca Makedonya'nın en samimi destekçisi Türkiye olmuştur. 1967 yılında yaşanan Üsküp depreminden sonra bir Suudi heyet bölgeye gelerek camilerinizi tamir edelim demiş, "laik diye burun kıvrığınız Türkiye camilerimizi, tarihi eserlerimizi ihya etti bile, teşekkürler" cevabını almıştır.<sup>8</sup>

Makedonya'nın güvenlik kaygılarının üst düzeyde olduğu 1992 yılında Türkiye yardım elini uzatarak 18 Mayıs 1992'de Makedonya ile Ankara'da

<sup>6</sup> Sami Kohen, "Dış Politikada Balkan Boyutu", *Milliyet*, 16.10.1991, s.4.

<sup>7</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.127-130.

<sup>8</sup> Taha Akyol, "Etnik Makedonya", *Milliyet*, 21.04.1994, s. 11.

bir Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Türkiye AB'nin Makedonya'yı tanımak için ismini değiştirmesi gerektiği şeklindeki kararına tepki göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin izlediği Balkan siyaseti doğrultusunda 26 Ağustos 1992'de Londra Konferansı sırasında Bosna-Hersek, Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya arasında diplomatik ilişki kurulmasına dair bir protokol imzalanmıştır.

18 Kasım 1992'de Brüksel'deki NATO toplantısında Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş NATO Askeri Komite toplantısında "çatışmaların Kosova ve Makedonya'ya sıçraması halinde yeni bir Balkan savaşının çıkacağı" uyarısında bulunmuştur. Türkiye'nin çağrısı üzerine 25 Kasım 1992'de İstanbul'da Balkan Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa Bosna-Hersek, Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya'nın yanı sıra eski Yugoslavya'ya komşu diğer bölge ülkeleri olan Arnavutluk, Bulgaristan, Avusturya, İtalya, Macaristan ve Romanya katılmıştır. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Yunanistan davet edildikleri halde konferansa katılmamışlardır. Konferansta bunalımın Kosova, Voyvodina, Sancak ve Makedonya üzerinden eski Yugoslavya dışına yayılma ihtimalinden duyulan endişeler dile getirilirken somut bir gelişme kaydedilememiştir.

11 Aralık 1992'de BM Güvenlik Konseyi Makedonya'ya (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü) kapsamında 700 asker, 35 askerî gözlemci ve 26 polisten oluşan bir barış gücünün gönderilmesini onaylayan 795 sayılı kararı almıştır. Bu kararla BM, tarihinde ilk kez savaş olmayan bir bölgeye barış gücü göndermiştir. 15 Ocak 1993'te Türkiye'nin başkanlığındaki İslam Konferansı Örgütü Temas Grubu, UNPROFOR'un görev tanımının yeniden gözden geçirilmesi, uçuş yasağı kararının uygulanması, eski Yugoslavya topraklarındaki insan hakları ihlalleriyle ilgili kanıtları toplamakla görevlendirilmiş komisyonun çalışmalarını hızlandırması ve Makedonya'nın BM'ye üyelik başvurusunun zaman yitirmeden işleme konulması talebiyle BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur. 15 Şubat 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan ve Makedonya'yı kapsayan Balkan turuna çıkmıştır. Özal, Üsküp'te yaptığı görüşmelerde Makedonya'nın güvenlik kaygılarını anladığını ve Türkiye'nin her konuda destek vereceğinden emin olabileceğini söylemiştir. Bu ziyaretlerde Türkiye, Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk arasında bir telekomünikasyon sistemi ve Adriyatik'le Karadeniz'i birleştirecek olan

Doğu-Batı Otoyolu Projesi ilk defa gündeme getirilmiş, daha sonra uzmanların hazırladıkları ön çalışma raporu kabul edilmiştir. 7 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi Makedonya'nın BM'ye üyeliğini öngören 817 sayılı kararı almıştır.<sup>9</sup> 1993 yılında iyice gelişen Türkiye-Makedonya ilişkilerinde Özal, Ohri'de yaptığı görüşmede Gligorov'a ülkeyi siyasal yalnızlık, ekonomik çöküntü ve askeri zaafiyetten kurtarmak için aktif destek sağlamak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Türkiye o dönemde sadece on ülke tarafından tanınan Makedonya'nın uluslararası camiada hakettiği yeri almasına yardım edeceğini bildirerek diğer Balkan ülkelerinin de Makedonya'yı tanıması için çaba harcayacağını belirtmiştir. Ayrıca askeri alanda da Türkiye-Makedonya arasında işbirliği kararı alınmış ve Türkiye'nin Makedon subaylarını eğitmesi ve bir miktar askeri malzeme yardımı yapması konusunda mutabık kalınmıştır. Ayrıca ekonomik alanda da Türkiye Makedonya'nın telekomünikasyon, karayolu gibi altyapı ihtiyaçlarını karşılamaya gayret göstermiştir.<sup>10</sup> Bunlar haricinde Makedonya ve Türkiye arasında 1993 yılında işbirliği protokolü imzalanarak eğitim, bilim, kültür ve askerî eğitim alanlarında ve özel sektörler arasında işbirliğinin gelişmesine yönelik kararlar alınarak uygulanmaya başlanmıştır.<sup>11</sup>

Bu yıllarda Yunanistan Makedonya'ya karşı sert tutumunu devam ettirmiş, 24 Ekim 1993'te Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu parlamentoda yaptığı konuşmada "ülkesine karşı yayılcı emellerle hareket eden Makedonya'nın Yunanistan'ın ulusal sembollerini çalmasına izin vermeyeceğini" ifade etmiştir. 16 Şubat 1994'te Papandreu "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" bayrağını ve ismini değiştirmemekte ısrar ettiği için Yunanistan'ın kuzey komşusuna iktisadi ambargo uygulamaya kararlı olduğunu belirterek Selanik Limanı'nı Makedonya'ya kapattığını, Üsküp'teki Yunanistan konsolosluğunun da kapatıldığını açıklamıştır. 22 Şubat 1994'te AB Yunanistan'ın Makedonya'ya uygulamaya başladığı ambargoya derhal son vermesi yönündeki talebiyle Yunanistan'ı Makedonya konusunda sıkıştırmaya başlamıştır. Makedonya'nın komşu ülkelerin işlerine karışmayacağını, topraklarında gözü olmadığı ve yayılcı bir

<sup>9</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.130-132.

<sup>10</sup> *Milliyet*, 19.12.1993, s.14

<sup>11</sup> [Http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html](http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html)

anlayışla hareket etmediğini beyan etmesi ve anayasasına konuyla ilgili maddeleri eklemesi de yeterli görülmemiştir.<sup>12</sup>

Makedonya ile artan ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler sonrasında 9 Aralık 1994'te Üsküp'te "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hava Taşımacılığı Antlaşması" imzalanmıştır. 23 Nisan 1995'te Türkiye ile Makedonya arasında daha sonraki askeri işbirliği sürecinin önünü açan Teknik ve Askerî İşbirliği Antlaşması iki ülkenin savunma bakanları tarafından Üsküp'te imzalanmıştır. Bu antlaşma yeni kurulmakta olan Makedonya ordusu için elbette önemli bir gelişme ve kazanım olmuştur. Bu askeri işbirliği çerçevesinde 1996-2000 yılları arasında altmış dört Makedon askerî personele Türkiye'de eğitim-öğretim verilmiştir. Bu kapsamda bir eğitim timi de Makedonya'ya gönderilmiştir. Bu yardımları Makedonya Savunma Bakanı "Yeni ordumuzu kurmada yardımları olan ABD, Hollanda, Almanya, Türkiye, İtalya ve Fransa'ya şükran borçluyuz. Bu ülkelerden gelen yardımlar için minnettarız" ifadeleriyle anlatmıştır.

13 Eylül 1995'te Makedonya ve Yunanistan Dışişleri bakanları Çrvenkovski ve Papulyas iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla New York'ta bir "Geçici Uzlaş" imzalamışlardır. Antlaşmanın hükümleri gereği Yunanistan Şubat 1994'ten itibaren Makedonya'ya kapalı tuttuğu Selanik Limanı'nı açmış, Makedonya ise bayrağını değiştirmiş, akabinde iki ülke birbirini tanımıştır. Bir diğer sorun olan Makedonya Cumhuriyeti'nin ismi meselesinin ise görüşmeler yoluyla bir çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. 5 Ekim 1995'te Makedonya Parlamentosu Yunanistan'la varılan 13 Eylül Uzlaşısı gereği ülkenin kırmızı zemin üzerine 16 sarı ışıklı "Vergina Güneşi"nin yer aldığı bayrağı değiştirerek kırmızı üzerine 8 ışıklı bir güneşin yer aldığı yeni Makedonya bayrağını kabul etmiştir.

Türkiye'nin bölgedeki üstünlüğü Makedonya üzerinde toprak emelleri olan ve ülkenin her türlü siyasal girişimlerini baltalayan Yunanistan'ın Türkiye'yi hedef almasına neden olmuştur. Yunan parlamenterlerin terör örgütü PKK lideri Öcalan ile yaptığı görüşmeler neticesinde iyice gerginleşen Türk-Yunan ilişkilerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel

<sup>12</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.133-134.

Makedonya'ya siyasi ve ekonomik konularda tam destek vereceklerini vurgulayarak cevap vermiştir.<sup>13</sup> 14 Temmuz 1995'te ilişkilerinin ulaştığı düzeyden duyulan memnuniyet göz önünde bulundurularak iki ülke arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar BM Yasası ve AGİT amaç ve ilkelerine bağlılıklarını yineleyerek ve Avrupa kıtasında barış, özgürlük, insan haklarına saygı, demokrasi, güven ve işbirliğinin sürdürülmesi gereğine inanarak; muhtemel anlaşmazlıkları dostane bir şekilde çözümlenmeyi, topraklarının yekdiğerine yönelik saldırgan-bölücü faaliyetler amacıyla kullanımına izin vermeyeceklerini, üçüncü devletlere saldırı halinde askerî yardımda bulunulmayacağı ve Balkanlarda daha geniş çapta güvenlik düzenlemelerinin yapılmasını kararlaştırmışlardır.<sup>14</sup>

28 Haziran 1996'da Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov, Demirel'in resmi konuğu olarak Türkiye'ye gelmiş ziyareti sırasında kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktora verilmiştir. 1997 yılının sonlarına doğru canlanma gösteren Makedonya-Türkiye ilişkileri bir dizi resmî ziyaretlere yol açmıştır. Öncelikle 27 Ekim'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem Üsküp'ü ziyaret etmiş akabinde Mesut Yılmaz ve Süleyman Demirel ziyaretlerde bulunmuşlardır.

1998 yılında ortaya çıkan Kosova Sorunu Makedonya'yı iki yönden etkilemiştir; ilk olarak bağımsız Kosova'nın Makedonya'daki Arnavutları etkilemesi, ikinci olarak da Kosova'dan Makedonya'ya sığınan mülteciler sorunu. Kosova harekâtının ardından Makedonya'ya gelen mülteciler nedeniyle NATO meydana gelen krizin çözümü için bir kuvvet oluşturmuş (AFOR), Türk askeri de bu birliğe bir bölük ile katılarak 18 Mayıs-7 Eylül 1999 tarihleri arasında bölgede görev yapmıştır. Harekât süresince Türkiye'de 18.000'i aşkın mülteci barınmıştır. Çok uluslu Barış Gücü, Türkiye'nin insiyatifiyle Balkanlardaki barış ve istikrara katkıda bulunulması, Balkan ülkelerinin NATO ve batı ile güvenlik ilişkilerinin geliştirilmesi ve Balkan ülkeleri arasındaki işbirliği ve diyalogun arttırılması amacıyla bölgedeki yedi ülke; Arnavutluk, Bulgaristan, İtalya, Makedonya, Romanya, Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla oluşturulmuştur. Çok uluslu Barış Gücü'nün kurulmasına dair antlaşma 28 Eylül 1998'de imzalanmıştır.

---

<sup>13</sup> *Milliyet*, 12.07.1995, s.17

<sup>14</sup> [Http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html](http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html)

Antlaşmada ABD ve Slovenya gözlemci olarak yer almıştır. Barış Gücü, bölgede çatışmasızlığı sağlamak, BM ve AGİT'in düzenleyeceği operasyonlara katılmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca komutanlığı ve karargâhı bir rotasyona tabi olup yönlendirme komitesi siyasi koordinasyon görevini üstlenmiştir. Tugay, çekirdek kadro ile birlikte Eylül 1999'da Bulgaristan'da faaliyetine başlamıştır. Tugay karargâhının yeri Bulgaristan, Romanya, Türkiye ve Yunanistan arasında sırasıyla rotasyona tabi tutulmuştur. İlk Tugay Komutanı Türkiye'den görevlendirilmiştir. Bu gelişmeler ilk görünüşte mütevazı sayılsa da geçmişle kıyaslandığında Balkanlarda değişen havayı göstermesi bakımından önemli bir siyasi anlam taşımaktadır.<sup>15</sup>

2000'li yıllarda Türk-Makedon ilişkilerindeki gelişmeler devam etmiştir. 2006 yılında kurulan Makedon hükümetinde Türk Hareket Partisi Lideri Adnan Kahil devlet bakanı olmuştur. Eski Yugoslavya ülkeleri içerisinde en çok Türk'ü barındıran ve televizyonunda Türkçe yayın yapan bir ülke olarak Makedonya'da yaşanan bu gelişmeler iki ülke adına sevindirici olmuştur.<sup>16</sup>

Makedonya'nın kendi anayasal ismiyle NATO'ya üyeliği hususunda Ankara'yı ziyaret eden Başbakan Nikola Gruevski çeşitli resmî temaslarda bulunarak Türkiye'nin desteğini kazanmış; "Makedonya'nın egemenliğine ve anayasal ismine sahip çıkan bir ülke olarak Türkiye'nin bu hususta gösterdiği jesti unutmayacağız" demiştir.<sup>17</sup>

Türkiye'nin Makedon ordusuna desteği ilerleyen yıllarda da devam etmiş 2008 yılında gerçekleştirilen maddi destek kapsamında Makedonya'ya motorlu araç, jeneratör ve askerî çadır yardımıyla bulunmuştur. Türkiye'den yapılan yardımların teslimi sırasında; Savunma Bakanı Konyanovski, Makedonya'nın bağımsızlığını ilanından bu yana ordusuna farklı alanlarda yardımlar yapan Türkiye'ye teşekkür etmiştir. Makedonya Büyükelçisi Hakan Arslan Okçal ise Türkiye'nin Makedonya ordusuna yaptığı yardımların gelenek halini aldığını ve bunun gelecekte de süreceğini beyan etmiştir.<sup>18</sup> 2009'da Genelkurmay Başkanı Miroslav Stoyanovski'nin davetlisi olarak Makedonya'ya ziyarette bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral

<sup>15</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.134-139.yy

<sup>16</sup> *HaberX*, 30.08.2006y.

<sup>17</sup> *TRT*, 18.12.20y07.

<sup>18</sup> [www.tmeturk.com](http://www.tmeturk.com), 16.10.2008.

İlker Başbuğ başkent Üsküp'te, en yüksek düzeyde askerî törenle karşılanmıştır. Başbuğ ile yapılan bir dizi görüşmenin ardından Konyanovski Türkiye'nin Makedonya'ya verdiği olağanüstü destek için tekrar teşekkür etmiş ve TSK'nın Makedon ordusunun geliştirilmesi yolunda ve NATO'ya üyelik konusunda vereceği desteğin tarihsel önem taşıdığını belirtmiştir.<sup>19</sup> Makedonya'ya NATO konusunda oldukça güçlü bir destek veren Türkiye bu husustaki kararlılığını sürdürmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Abdullah Gül "Türkiye Makedonya'nın hakkını savundu, savunmaya devam edecek" şeklinde beyanda bulunmuştur.<sup>20</sup>

## II- Ekonomik İlişkiler

Makedonya'nın ekonomisinin zayıf olması, Yunanistan'ın uyguladığı çeşitli ambargolar, sosyalist ekonomiden pazar ekonomisine geçiş, uzun süre ülkenin tanınmaması, uluslararası yardım ve kredilerden mahrum kalması gibi sorunlar nedeniyle uzun yıllar Türkiye-Makedonya ekonomik ilişkileri istenen seviyede olamamıştır. Bu durumda Türkiye'nin bölgeye gönderdiği petrol ve insanî yardımlar Makedonya için büyük önem arz etmiştir.

Ekonomik ilişkilerini geliştirmek isteyen iki ülke, imzaladıkları çeşitli antlaşmalarla iktisadi ilişkilerini yoğunlaştırmışlardır.<sup>21</sup> Dostane ilişkiler kapsamında iki ülke halkı arasındaki bağların daha fazla kuvvetlendirilmesi ve ekonomiye bulunacağı katkı da göz önünde bulundurularak turizm sektörü canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda taraflar arasında 27 Ekim 1993'te turizm alanında işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre iki ülke de üçüncü ülkelere turist çekmek maksadıyla kamu ya da özel tüm turistik işletmelerin faaliyetlerini destekleyecek; uluslararası konferans, broşür ve festivallerle birbirlerine yardımcı olacaklardı.<sup>22</sup> 1993'te çeşitli ülkelere toplam 76 milyon dolar insanî yardım sağlamış olan Türkiye, Makedonya'ya da sembolik bir yardımda bulunmuştur.

Bunun dışında ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın Selanik Limanı'nı kapatması ve uyguladığı ambargo ile zor duruma düşen Makedonya, mallarını

<sup>19</sup> *HaberX*, 17.06.2009.

<sup>20</sup> *Zaman*, 17.10.2009.

<sup>21</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.139.

<sup>22</sup> [Http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html](http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html)

ihraç edebilmek için Türk limanlarını kullanma talebinde bulunmuştur. Mayıs 1994'te imzalanan Çifte Vergiyi Önleme Antlaşması, Temmuz 1995'te imzalanan Yatırımların karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması gibi yaklaşımlar bu amaca hizmet etmiştir.<sup>23</sup> Bu antlaşmalar ile taraflar arasında sermaye ve teknoloji paylaşımı teşvik edilirken, istikrarlı bir yatırım ortamı meydana getirmek amacıyla taraflar arasında ekonomik kaynakların en etkin biçimde kullanımı kararlaştırılmıştır.<sup>24</sup> Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Üsküp'te bir şube açmış Türkiye resmî finans sektörü ile de Makedonya'daki yerini almıştır.

Makedonya ile ayrıca 7 Eylül 1999'da Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmış, bunun dışında Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Türkiye'nin yer aldığı Doğu-Batı Otoyolu Projesi, Yunanistan ve Sırbistan'dan geçen E-5 karayoluna bir alternatif olarak geliştirilmiş, bu proje denize çıkışı olmayan Makedonya'ya Adriyatik'e, Karadeniz'e ve Boğazlar vasıtasıyla Akdeniz'e açılma imkânı sağlamıştır.<sup>25</sup>

2003 yılında MİGROS Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Bulgaristan'dan sonra Makedonya Cumhuriyeti'ne yatırımda bulunmuştur. Makedonya Başbakanı Çrvenkovski Koç Holding ve Migros Yönetim Kurulu Başkanı Rahmi Koç Ramstore Yatırımı için Üsküp'te mutabakat mektubu imzalamıştır. 30 milyon dolara mâl olan Ramstore Makedonya'ya yapılan en büyük Türk yatırımı olmuştur.<sup>26</sup>

Makedonya'yı anayasal ismiyle tanıyıp ilk elçilik açmış olan Türkiye Makedonya'nın AB ve NATO üyeliğini de desteklemiştir. İlerleyen yıllarda iki ülke arasında hiçbir siyasi problem bulunmadığına dikkat çeken Makedonya Dışişleri Bakanı Mitreva, yabancı yatırımlarda on birinci sırada bulunan Türkiye'yi Makedonya'ya daha fazla yatırım yapmaya davet etmiştir.<sup>27</sup>

2008 yılında İzmir Ticaret Odası Başkanı Ekrem Demirtaş Makedonya'nın son dönemlerde gösterdiği ekonomik gelişmeyi, reformları, vergi

<sup>23</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.140.

<sup>24</sup> [Http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html](http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmalar/3049.html)

<sup>25</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.139-140.

<sup>26</sup> *Milliyet*, 13.12.2003, s.9.

<sup>27</sup> *Türkiye Gazetesi*, 22.07.2005.



oranlarını indirmesi ve yabancı sermaye çekmek için harcadıkları çabayı takip ettiğini belirterek gıda, enerji, tekstil, şarapçılık, kimya, inşaat gibi alanlarda önemli imkânı bulunan ülkeyi bir yatırım cenneti olarak nitelendirmiştir.<sup>28</sup>

2009'da Makedonya'yı ziyaret eden Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım iki ülkenin ulaştırma bakanlıkları arasında işbirliğinin en üst seviyede olduğunu belirterek 2010 yılından itibaren üçüncü ülkelere taşımacılık yapan Makedon tırlarının Türkiye'deki kontenjanının arttırılacağını beyan etmiştir.<sup>29</sup> Gelişen ilişkiler akabinde Makedonya Başbakanı Nikola Gruevski Türk şirketlerine özel olarak arazi tahsis edilebileceğini açıklamıştır. Makedonya'da zaten 99 yıllığına yapılmakta olan arazi kiralama işinin bazı bürokratik ve yasal düzenlemeler neticesinde sınırlandırmalarının azaltılarak Türk şirketleri için daha basit ve kolay hale getirileceğini vurgulamıştır.<sup>30</sup>

### III- Kültürel İlişkiler

Yugoslavya ile Türkiye arasındaki olumlu kültürel ilişkiler çerçevesinde 4 Ekim 1990'da imzalanan Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı çerçevesinde; Makedonya'da Türkçe, Sırpça, Makedonca kürsüleri kurulmuş; tiyatro, opera, folklor gibi kültürel etkinliklere, keza davet ve kutlamalara yer verilmiştir. Makedonya Senfoni Orkestrası 1991'de Ankara Müzik Festivali çerçevesinde konserler vermiştir. Sinema alanındaki çalışmalar devam etmiş ve 1990 yılı Ekim ayı içinde Ankara ve İstanbul'da Makedon film haftası düzenlenmiş, Makedonya Kültür Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiş, iki ülke yetkilileri arasında kültürel ilişkiler mutabakat protokolü imzalamıştır. Buna karşılık Aralık 1990'da Makedonya'da Türk filmleri haftası düzenlenmiştir.

Bu cümleden olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Makedonya Arşivleri Müdürlüğü arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu protokol tüm Yugoslavya arşivlerini de kapsamaktadır. Bunlara ilaveten Kosova ve Motohiya Türk Demokratik Birliği, Vrapçiş'de

<sup>28</sup> *Türkiye Gazetesi*, 26.02.2008.

<sup>29</sup> *Star*, 04.09.2009.

<sup>30</sup> *HaberX*, 05.12.2009.

Yunus Emre Kültür ve Sanat Derneği ile Üsküp Radyo ve Televizyonu Türkçe Yayınlar Bölüm Şefliği'ne Türkiye'den kitap, ansiklopedi vb. neşriyat gönderilmiştir. Üsküp Halklar Tiyatrosu ile karşılıklı rejisör, eser, oyun ve oyuncu değişimi sürmektedir. Bu tiyatro T.C. Kültür Bakanlığı tarafından da desteklenmektedir.<sup>31</sup>

Makedonya'da, 21 Aralık "Türkçe Eğitim Günü Milli Bayramı" kutlamaları çerçevesinde başkent Üsküp'te "Balkanların Dünü, Bugünü ve Yarını" konulu uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Makedon Türk Devlet Bakanı Hadi Nezir ve Türk Demokratik Partisi Genel Başkanı Dr. Kenan Hasip'in kısa konuşmalarıyla başlayan konferansta çok sayıda akademisyen bildiri sunmuştur.<sup>32</sup>

2009 yılında Doğu Makedonya'nın Radoviş kasabasına bağlı Toplonisa Türk köyünde III. Yörük Türk Festivali düzenlenmiştir. Festivalde açılış konuşması yapan TBMM Başkan Vekili Nevzat Pakdil Türkiye'nin Makedonya'ya desteğinin süreceğini belirtmiş ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dan selam getirdiğini bildirmiştir.<sup>33</sup>

Son olarak 2010 yılında Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) ve İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) işbirliği ile Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov'un himayesinde Üsküp'te "IV. Uluslararası Balkanlar'da İslam Medeniyeti Kongresi" düzenlenmiştir. Kongrede Balkanlardaki İslam medeniyeti ve mirasının geçmiş ve günümüzdeki görünümü ele alınmıştır. Kongrenin medeniyetlerin kesiştiği Üsküp'te yapılmasından duyduğu sevinci dile getiren İvanov, Balkanların birçok medeniyetin kesiştiği kavşak olduğunu ve bu medeniyetlerin miras olarak çok sayıda kültürel değer bıraktıklarını ifade etmiştir. İvanov ayrıca Balkan coğrafyasının Osmanlı zamanında gerçek huzuru yakaladığını da ifade etmiştir.<sup>34</sup>

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 29-30 Eylül 2011 tarihinde Makedonya'yı ziyaret etmiş, Makedonya Başbakanı Nikola Gurevski ile Üsküp'te yaptığı görüşmeden sonra düzenlediği basın toplantısında; Türkiye'nin Makedonya'nın AB üyeliğine desteği konusunda sorulan

<sup>31</sup> Sarı, a.g.t, s.141.

<sup>32</sup> Zaman, 20.12.2008.

<sup>33</sup> HaberX, 17.08.2009.

<sup>34</sup> Kentselhaber, 16.10.2010.

bir soruya, Makedonya'nın Türkiye'den önce AB'ye gireceğini ifade etmiştir. Yunanistan ve Makedonya arasında yaşanan isim anlaşmazlığı konusunda sorulan bir soruya ise Yunanistan'ın tavrının anlaşılmasız olduğunu ve doğru bulmadığını, Türkiye'nin bu konuda tavrının belli olduğunu dile getirmiştir. Makedonya'nın bu ismi kullanmasının en doğal ve anayasal hakkı olduğunu, bağımsızlığını bu isim altında ilan ettiğini ve buna saygı duyulması gerektiğini vurgulamıştır. Erdoğan iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin mükemmel olduğunu, ticari ve kültürel ilişkilerin de bu seviyeye çıkması gerektiğine işaret etmiş, keza 2010 yılı itibariyle karşılıklı ticaret hacminin 310 milyon dolara ulaştığını, hedeflerinin bunu 1.000.000 dolara çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Başbakan Erdoğan, yenilenmesi TAV tarafından yapılan Üsküp Havalimanı'nın açılışında, kendisini ülkesinde açılış yapar gibi hissettiğini ifade ettikten sonra, yüz kadar Türk girişimcinin Makedonya'da yatırımlarının olduğunu hatırlatmıştır. Makedonya'da yaşayan Türk gençlerinin kendi kültürel değerlerini kaybetmeden, tam donanımlı, iyi yetişmiş bireyler olarak yaşadıkları toplumda hak ettikleri yeri almalarını ve Makedonya'ya katkıda bulunmalarını istemiştir. Erdoğan, iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirirken de ortak coğrafya üzerinde tüm konularda iki ülkenin görüşlerinin örtüşüğünü vurgulamıştır. Ayrıca iki ülke arasında ortak payda sayılan Osmanlı döneminden kalan kültürel mirasın korunması ve bunun fizikî-mimarî unsurlarının restorasyonunun turizm açısından birçok kazanımı beraberinde getireceğine dikkat çekmiştir.<sup>35</sup>

#### IV - M a k e d o n y a ' d a T ü r k l e r

Yukarıda ana hatlarıyla değinildiği üzere, iki ülke arasındaki iyi ilişkilere rağmen Makedonya'da yaşayan Türklerin özellikle son zamanlarda içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve iktisadî durumu arzu edilen düzeyde değildir. 1974 tarihli Yugoslavya Anayasası'nda "Makedonya, Makedonların, Türklerin, Arnavutların ve diğerlerinin yaşadığı cumhuriyet" şeklinde tanımlamıştı. 1991'de bağımsızlığın kazanılmasının ardından kabul edilen yeni anayasa, Makedonya'yı Makedonların millî devleti, Arnavutlar, Türkler, Ulahlar, Çingeneler ve diğer azınlıkları ise Makedonlarla eşit haklara sahip azınlıklar olarak nitelemektedir. Böylece Makedonlar birinci sınıf vatandaş, Türkler ve diğer unsurlar ikinci sınıf azınlık olarak kabul edilmiştir. Bugün Makedonya'da yaşanan karmaşanın temelinde bu anlayış

<sup>35</sup> <http://kosovaport.com/30092011t12862/> Erişim tarihi 17 Ekim 2011.

yatmaktadır. Bölgedeki nüfus sayımları incelendiğinde, Türkler genellikle merkezi yönetimin baskısı olmasa da yerel baskı ve etkilerden ötürü milliyetlerinin inkarı cihetine gidilmiştir. Mesela 1985 seçimlerinde Yugoslavya'da Boşnaklar Müslüman Milleti olarak adlandırılmıştır.<sup>36</sup> 1991 yılında yapılan seçimlerde de Arnavutlar Türk vatandaşların Arnavut olduklarını belirtmeleri yönünde propaganda yapmışlardır. Söz konusu tarihte Arnavut yayın organlarında Atatürk'ün Arnavut asıllı olduğuna dair propaganda yapılmış ve Kosova Savaşı'nda bir Sırp milliyetçisi tarafından hançerlenen Osmanlı Padişahı Sultan I. Murad'ın türbesindeki sandukada bulunan sarığın yerine, sanki Sultan Murad da bir Arnavutmuş gibi yeşil kaplı beyaz keçeden Arnavut takkesi geçirilmiştir. Öteden beri Yugoslavya'nın Arnavut asıllı tarihçilerinden Dr. Esat Haluka ve Dr. Enver Dugacani gibi isimler "Makedonya ve Kosova'da Türk olmadığını, Türkçe öğrenmiş Arnavutlar bulunduğunu" ileri sürmüşlerdir. Nitekim 1961-71 yılları arasındaki seçimlerde Türk olduğunu belirtenlere iş bulmakta ve okumakta zorluk çıkarmışlardır.<sup>37</sup>

Makedonya'da 1994'te yapılan nüfus sayımına göre; Makedonya'nın 1.925.000 olan toplam nüfusu içinde Makedonların %66.9, Arnavutların %22.5, Türklerin 3.84, Çingenerin %2.04, Sırpınların %0.4 ve diğer milletlerin oranının % 1.81 olduğu açıklanmıştır.

Makedon Parlamentosu'nda nüfuslarına oranla Türkler yeterince temsil edilememektedir. 1997 ve 2000 yılı istatistiklerine bakıldığında kamuda çalışan Makedon ve Arnavut sayısı arttığı halde Türklerin sayısında azalma görülmektedir. Makedon ve Arnavut partileri kamu kuruluşlarına yalnızca Makedon ve Arnavut yandaşlarını almaktadırlar. İşe alınmayan Türklerin savunma, içişleri, dışişleri gibi bazı kritik bakanlıklarda oranları % 1'in altındadır. Genel mahkemelerin yargıç kadrolarında, ordunun subay ve astsubay kadrolarında da Türklerin oranı aynı oranda düşüktür. Makedonya Anayasa Mahkemesi'nde ise hiç Türk bulunmamaktadır.<sup>38</sup>

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Makedonya'da doğması ve askerî eğitimini Manastır'da alması hasebiyle Makedonya açısından özel önem taşıdığı görülmektedir. Bu hususun sıkça

<sup>36</sup> Ahmet Baydar, "Ecevit; Hedef Balkanlar", *Milliyet*, 27.07.1990, s.11.

<sup>37</sup> İlhami Soysal, "Pide Yenmiş Ama", *Milliyet*, 11.07.1990, s.11.

<sup>38</sup> Sarı, *a.g.t.*, s.141-142.

vurgulandığı ülkede “Mustafa Kemal ile biz de en az sizin kadar gurur duyuyoruz” şeklinde açıklamalar yapılmaktadır.<sup>39</sup> Ölümünün 70. yılında Manastır’da eğitim gördüğü Osmanlı Askeri İdadisi binası önünde özel bir tören gerçekleştirilmiş ve Türk dilinde eğitim veren tüm okullarda, Atatürk çeşitli etkinliklerle anılmıştır.<sup>40</sup> Atatürk’e hürmeti ihmal etmeyen ve bu hususta oldukça hassas davranan Makedonya’nın 2009 yılında Atatürk’ün Kocacık köyünde bulunan dedesinin evini de onardığı bilinmektedir.<sup>41</sup>

Sonuç olarak Türkiye-Makedonya ilişkileri ortak tarihi geçmiş, ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkiler bağlamında gelişerek devam edecektir. Makedonya’daki Türk varlığı ve Müslümanlar bu ilişkilerin artmasında önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Makedonya’ya en çok turist Türkiye’den gitmektedir. Makedonya’daki birçok tarihî ve kültürel yapı Türkiye Cumhuriyeti tarafından restore edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Bu bile tarihî ve kültürel bağların ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir. Son olarak Üsküp’te şubesi açılan Yunus Emre Kültür ve Sanat Derneği’nin, iki ülke arasında dil, kültür ve sanat alanındaki bağların güçlendirilmesi yönünde önemli bir misyon üstlendiğini belirtmek gerekir.

## KAYNAKÇA

### *I- Araştırma ve İnceleme Eserleri*

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

BAYDAR, Ahmet, “Ecevit; Hedef Balkanlar”, *Milliyet*, 27.07.1990.

SARI, Feyzullah, Türkiye’nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

SOYSAL, İlhami, “Pide Yenmiş Ama”, *Milliyet*, 11.07.1990.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII (2003), s.437-444.

KOHEN, Sami, “Dış Politikada Balkan Boyutu”, *Milliyet*, 16.10.1991.

<sup>39</sup> *Yeniçağ*, 19.01.2009.

<sup>40</sup> *HaberX*, 10.11.2008.

<sup>41</sup> [www.kosovahaber.net](http://www.kosovahaber.net), 18.08.2009.

AKYOL, Taha, “Etnik Makedonya”, *Milliyet*, 21.04.1994.

## *II- Yazılı ve Görsel Basın Kaynakları*

*Kentselhaber*, 16.10.2010.

*Milliyet*, 29.06.1991; 14.08.1991;19.12.1993; *Milliyet*, 12.07.1995; 13.12.2003.

*HaberX*, 30.08.2006; 10.11.2008;17.06.2009; 17.08.2009; 05.12.2009.

*TRT*, 18.12.2007.

*Türkiye Gazetesi*, 22.07.2005; 26.02.2008.

*Star*, 04.09.2009.

*Yeniçağ*, 19.01.2009.

*Zaman*, 20.12.2008;17.10.2009.

[Http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmlar/3049.html](http://matto.com.mk/index.php/Makedonya-turkiye-ikili-anlasmlar/3049.html).

[www.tmeturk.com](http://www.tmeturk.com), 16.10.2008.

<http://kosovaport.com/30092011t12862/> Erişim tarihi 17 Ekim 2011.

[www.kosovahaber.net](http://www.kosovahaber.net), 18.08.2009.

### “TWENTY YEARS OF TURKEY-MACEDONIA RELATIONS”

#### *Abstract*

*Turkey has closely followed the developments in the Balkans since the early 1990's, also has been in good relationship with the Republic of Macedonia since the day it left Yugoslavia and won it's independence. Turkey, which supports Macedonia's international recognition, its integration with the Western world, and the EU and NATO membership, is one of the first states to recognize Macedonia as a nation and to sent an ambassador to Skopje. Yunus Emre Culture and Art Association, opened in Skopje, is working to develop mutual cultural relations between Macedonia and Turkey.*

#### *Keywords*

*Republic of Turkey, Republic of Macedonia, disintegration of Yugoslavia, Balkan Peninsula, United Nations, NATO.*

## TÜRK EDEBİYATINDA SECİ VE KULLANIMLARI\*

FİLİZ KILIÇ\*\*

Volkan KARAGÖZLÜ\*\*\*

### ÖZET

Kısaca nesirdeki kafiye olarak tanımlanacak seci, kafiye ve redif üzerine yapılan çalışmalara oranla, hakkında daha az çalışma yapılmış bir konudur. Bu sebeple seçiyle ilgili bilgiler de kafiye ve redife göre çok daha azdır. Belâgat kitaplarında seci hakkındaki bilgilerin bir kısmının tutarsız olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden bir kısmı da belâgat kitaplarında birbirinden farklı biçimlerde ele alınmaktadır.

Secinin ilk olarak Arap edebiyatında kullanıldığı daha sonra İran edebiyatı vasıtasıyla edebiyatımızda kullanılmaya başlandığı görüşü hakimdir. Edebiyatımıza çeviri eserler vasıtasıyla da girdiği söylenmektedir. İlk yazılı örneklerden itibaren, hatta ondan önce sözlü edebiyatta da secinin örneklerine rastlanır. Bu yüzden diğer dillerde olduğu gibi şiir ve nesrin birbirinden ayrıldığı devirden itibaren Türk edebiyatında secinin olduğunu fakat adlandırma noktasında başka bir dilin teriminin kullanıldığını düşünmekteyiz.

Her dil kendi ifade olanakları içerisinde dış dünyayı tanımladığı gibi, aynı imkanlar içinde söz sanatlarını kullanır. Bir dilde kullanılan sanatlar o dilin kurallarıyla sınırlanmıştır. Bu bakımdan Türk edebiyatında kullanılan seci hakkında her ne kadar Arap edebiyatının belâgat kurallarına göre adlandırma yapılsa da incelenen örnekler doğrultusunda, Türk edebiyatına ait seci kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu kullanımlar Arap belâgat kurallarının dışında Türk edebiyatına özgü seci tasarrufları olabileceği izlenimini vermektedir.

### Anahtar Kelimeler

*Klasik Türk Edebiyatı, seci, fasıla, fikra, belâgat.*

Seci, sözlükte güvercin, kumru vb. kuşların nağmeli bir şekilde ötmesi,<sup>1</sup> dişi devenin tekdüze ve uzun sesler çıkararak inlemesi,<sup>2</sup> bir şeyi kastetmek,

\* Makalenin geliş tarihi: 22 Mart 2017 / Kabul tarihi: 23 Mayıs 2017.

\*\* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [filizkili@nevsehir.edu.tr](mailto:filizkili@nevsehir.edu.tr)

\*\*\* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. [volkankaragozlu@nevsehir.edu.tr](mailto:volkankaragozlu@nevsehir.edu.tr)

<sup>1</sup> İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 2704.

<sup>2</sup> Muallim Nâcî, *Istlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 206-208.

bir yola gitmek,<sup>3</sup> madeni para veya mühür üzerindeki yazı<sup>4</sup> vb. anlamlara gelmektedir. Arapça *secaa* (سجع) fiilinden türeyen *seci* kelimesinin kök anlamında arı vızıltısı, şeytan sesini taklit eden keskin bir ses, cinlerin keskin sesi anlamları da bulunmaktadır.<sup>5</sup> *Okyanus* sözlüğünde,<sup>6</sup> “(es-sec’) *rec’ vezninde mukaffa olan kelâma dinür ki murâd hem kâfiye olan fıkradır. ‘Alâ-kavî revî-i vâhid üzere kelâmın müvâlâtından ya’nî fıkra-i âtiyenin âhiri fıkra-i ûlânın âhirinde olan revî harfine muvâfakâtından ibâretdir ki ism-i masdar olur. Cem’i escâdır ve üscû’a dahu bu ma’nâyadır. Cem’i esâcî’ gelir ve bunlar kelâm-ı mensûra mahsûsdur ve ma’nâ-yı âtiden me’hûzdur ve sec’ masdar olur fevâsılı mütezammin ya’nî kâfiyelü fıkralar ile tekellüm eylemek manasınadır”* açıklamalarından secinin nesirde kullanılan fasılların sonundaki ses benzerliğine dayanan bir edebî sanat olduğunu anlıyoruz. Edebiyat terimi olarak *seci* iki ya da daha fazla ibarenin (fıkra) fasıla sonlarının aynı olmasıdır. “*Seci bir harfte meydana gelebileceği gibi birden fazla harfte, bir kelime veya birden fazla kelimedede meydana gelebilir*”.<sup>7</sup> Secinin tarifinde geçen fâsıla<sup>8</sup> sonları ifadesinden onun nesre ait bir sanat olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü “fasıla” nesirdeki ifade sonları için kullanılan bir terimdir. Şiirde karşılığı ise arûz ve darb terimleridir. Ancak zamanla secinin alanı genişleyerek nesrin yanında nazımda da kullanılmaya başlanmıştır.<sup>9</sup>

Belagat kitapları<sup>10</sup> incelendiğinde *seci* ve onunla ilgili kavram ve tanımların birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Bazı belagat

<sup>3</sup> Mustafa İsen, “Seci”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2006, 236.

<sup>4</sup> Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, 3, 137.

<sup>5</sup> Fischer, “Kâhin”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1955, C. 6, 72.

<sup>6</sup> Mütercim Âsım, *El-Okyanusü'l-Basit Fî Tercümeti'l-Kâmüsü'l-Muhîr*, İstanbul 1304, s. 282.

<sup>7</sup> Ali Bulut, *Belâgat, Meâni-Beyân-Bedî*, İstanbul 2013, s. 313.

<sup>8</sup> Fasıla, fıkra terimleri ve *seci* hakkında geniş bilgi için Bkz. Ayşe Yıldız, *Eski Türk Edebiyatında Seci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

<sup>9</sup> Ali Bulut, *a.g.e.*, s. 313.

<sup>10</sup> Bu yazı için incelenen belâgat kitapları şunlardır: Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, İstanbul 1303, s.400-405.; Abdurrahman Süreyyâ, *Sefine-i Belâgat*, İstanbul 1305.; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s.116-117.; Ahmed Reşid Rey, *Nazarıyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, s. 123-126.; Ali Nazif, *Zinetü'l-Kelâm*, İstanbul 1306, s.5-10-17.; Saliha Aydoğan, *Sa’id Paşa, Mizânü'l-Edeb, İnceleme-Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 453-456.; Murat Aytekin, *Vak’anüvis Halil Nürî’nin “Matla’u’n-Nür” Adlı Telhis Tercümesi*, Yayınlanmamış



kitaplarında ise tanım yapılan kavram yeterince açıklanmamıştır. Bu çalışmada belagat kitaplarındaki farklılıkların ne olduğunu incelemek yerine fasıla, fıkra gibi tam açıklanmayan terimlerin ne olduğu ve secinin Türkçedeki kullanım farkları ve seci hakkında öteden beri söylenen bilgilerin doğruluğu ve tutarlılığı tartışılacaktır.

## I. Seci ile İlgili Kavramlar.

Secinin tarifinde iki kavram göz önündedir. Bunlardan birincisi fasıla, diğeri fıkra'dır. Belagat kitapları, secinin anlatıldığı ansiklopedi maddeleri ve edebiyat terimleri sözlüklerinde, fasıla ve fıkra kavramlarıyla ilgili doğrudan bilgi verilmez. Verilen bilgiler veya yapılan tanımlar da bu kavramların özelliklerini göstermesi bakımından yeterli değildir. Bu kaynaklarda fasıla kavramının açık olmadığı, bu kavram yerine, cümle,<sup>11</sup> cümlecik,<sup>12</sup> ibare<sup>13</sup> ve hatta fıkra<sup>14</sup> kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. İsmail

---

Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 216-217.; Gülşah Çalık, *Yeni Bir Edebiyat Nazariyesi Getirme Çabası, Tedrisât-ı Edebiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.; Abdülkadir Dağlar, "Hacı İbrahim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ı (Metin), *Turkish Studies; International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.2(4), 2007, 321-370.; Hatib El-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi*, (çev. Çögenli vd.), İstanbul tarihsiz, s. 156-158. Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, İstanbul 1312, s. 138-146.; İsmail Ankaravî, *Miftâhü'l-Belâgâ*, İstanbul 1284, s. 126-130.; Mücahit Kaçar, "Türkçe Telif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı, Şerifi'nin Hadikatü'l-Fünûn İsimli Eseri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, Güz, 211-234.; M. Fuad Köprülü, Şehâbeddin Süleymân, *Malûmât-ı Edebiyye*, İstanbul 1330, s. 302-307.; Mehmed Nüzhet, *Mugni'l-Küttâb*, İstanbul 1286, s. 107.; Mehmed Rifat, *Mecâmü'l-Edeb*, İstanbul 1308, s. 325-337.; Muhammed Mihrî, *Fenn-i Bedî*, İstanbul tarihsiz, s. 5-28-30.; Menemenlizâde Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul 1314, s. 134-142.; Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s.206-208.; Kadriye Yılmaz Orak, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, İstanbul 2013, s. 330-333.; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Talîm-i Edebiyat*, İstanbul 1299, s. 350-355.; Selim Sâbit, *Miyârü'l-Kelâm*, İstanbul 1287, s.23-25.; Süleymân Fehmi, *Edebiyat*, İstanbul 1325, s. 353-360.; Süleymân Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*, C. I-II, İstanbul 1288-1289, s. 170-208.Şehâbeddin Süleymân, *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*, İstanbul 1329, s. 373-379.; Mustafa Tekdemir, *Mehmet Abdurrahmân'ın Belâgat-ı Osmâniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012, s. 69-70.

<sup>11</sup> M. F. Köprülü, Ş. Süleymân, *a.g.e.*, s. 303.

<sup>12</sup> Attila Özkırımlı, "Seci", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 346-347.

<sup>13</sup> Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul 2009, s. 73.

<sup>14</sup> Mustafa Kutlu, "Seci", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1990, C.7, s.479-480.

Ankaravî seciyi anlatırken: “*Kelâm-ı mensûrda iki fâsılanun âhirde harf-i vâhid üzere muvâfakat eylemesine dîrler.*”<sup>15</sup> dedikten sonra seci çeşitlerini anlattığı yerde şu örneği vermiştir: “*Fîhâ sururun merfû’ah / Ve ekvâbun mevdûah*”<sup>16</sup> Ahmet Cevdet Paşa ise<sup>17</sup> *Belâgât-ı Osmâniyye* adlı eserinde “*fâsıla nesirde fıkraların ve nazmda mısra’ların son kelimeleridir*” tanımını yaparken fasıla kavramını açıkladığında seci ile ilgili başka bir kavramı -fıkra- kullanmış fakat bu kelimenin ne olduğu ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Ancak bu tanımlardan fasılanın ses birliği taşıyan kelimeler olduğu ve sonda bulunduğu çıkarılır. Bunu Paşa’nın<sup>18</sup> aynı eserde murassa seciyi tarif ederken verdiği açıklamada da görebiliriz: “*...ve eğer fâsılalarda olduğu gibi mâ-kabllerindeki eczânın ekseri secâ vü veznen mukâbilleri olursa sec’-i murassa’ denir*” demiştir. Mâ-kablleri sözü de secinin fasılaların sonundaki kelimedeki kullanıldığını açıklamaktadır. Bu tanımlardan fasıla kavramının mensur bir eserde seci yapmak için bir araya getirilen kelimeler olduğu eğer söz grubunda ses birliği bulunuyorsa gruptaki son kelimenin seciyi oluşturduğunu anlıyoruz. Aşağıda *Tazarru’-nâme*’den alıntılanan örneklerle tek kelime ve söz grubundaki fasılalar gösterilmiştir:

Tek kelimedden oluşan fasılalar

*Bu bir evdür ki imâretleri harâb ve emelleri nâ-yâb*<sup>19</sup>

Birden fazla kelime ile oluşturulan fasılalar

Bunlar çeşitli söz gruplarıyla kurulmuştur:

*Bir Hâhku’l-halksın ki kün didün, âdem safî oldı*

*bir Mâlikü’l-mülksin ki git didün, İblîs şakî oldı*<sup>20</sup> Arapça isim tamlaması biçimde kurulmuş fasıla.

*Settârdur kullarımın günâhını*

<sup>15</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, s. 126.

<sup>16</sup> Gaşiye Suresi (88), 13-14. “Orada yüksek tahtlar /konuşmuş kadehler” Kuran mealleri Diyanet İşleri Başkanlığının <http://kuran.diyanet.gov.tr> sitesinden alınmıştır.

<sup>17</sup> A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 174.

<sup>18</sup> A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 176.

<sup>19</sup> Mertol Tulum, *Tazarru’-nâme*, Ankara 2001, s. 85.

<sup>20</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 116.

*Mücîbdür mazlûmlarun âhım*<sup>21</sup> Türkçe isim tamlaması

*Husûsâ şol aşere-i mübeşşere ve ervâh-ı mutahhere*<sup>22</sup> Farsça sıfat tamlaması,

*Sen ol Hakîmsin ki nergesün gözlerini...*

*ve sen ol Kerîmsin ki sûsenün zübâmmı...*<sup>23</sup> Türkçe sıfat tamlaması,

dilese merkeb-i bâd üzerine zîn-i temkîn urup âheste etrâfı **seyrân** iderdi

ve istese bir sâatte yile süvâr olup yidi iklimi **cevlân** iderdi<sup>24</sup> Türkçe birleşik fiil fasılayı oluşturmuştur. Bu örnek secili kelimelerin fasılların sonunda olması kuralına uymamaktadır. Birleşik fiil biçiminde oluşturulan söz grubunda son kelimededen önceki kelime secilidir.

Fıkranın tanımıyla ilgili Ankaravî'de<sup>25</sup> doğrudan bir açıklama yoktur, fakat iyi bir secinin özelliklerinin anlatıldığı bölümde şu bilgilere yer verilir: “...ve ehl-i inşâ katlarında kasr fıkra matlûbdur ve gâyet kasr-ı fıkra oldur ki anun fıkrası ancak iki kelime ola mislü kavlihi te'alâ yâ eyyühe'l-**müddessir** kum **fe-enzir** ve rabbeke **fe-kebbir** ve siyâbeke **fe-tahhir**”<sup>26</sup> Verilen örnekte fıkra kavramının fasılların bulunduğu cümle ve söz grupları olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalar doğrultusunda fasıla, nesirde ses birliği bulunan kelimedir. Fasıla bir kelimededen oluşabildiği gibi birden fazla kelimededen meydana gelebilir. Birden fazla kelimededen oluşan fasıllar, Türk edebiyatında Arapça, Türkçe ve Farsça kurallarla yapılan söz gruplarında kullanılmıştır. Söz grubunun sonundaki ses birliği olan kelime seciyi oluşturur. Fıkra ise fasılayı taşıyan cümle veya söz grubuna denilmektedir. Seci yapabilmek için ses benzerliği olan en az iki kelimenin bir arada bulunması gerekir.

<sup>21</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>22</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 266.

<sup>23</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>24</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 216.

<sup>25</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>26</sup> Müddessir Suresi (56), 1-4. “Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) {1 }Kalk da uyar. {2 } Rabbini yücelt. {3 }Nefsini arındır. {4 }”

## II. Seci ve Çeşitleri:

Türk edebiyatında genel olarak secinin iki türlü tasnifi yapılmıştır. Bunlardan birincisi klasik belagat kitaplarının tasnifi diğeri ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in tasnifidir.<sup>27</sup> Klasik belagat kitaplarına göre seci 3 çeşittir.

### *Mütevâzî seci (sec'-i mütevâzî)*

Fasılaların sonundaki ses benzerliği ile birlikte fasılayı oluşturan kelimelerin vezinlerinin ve harf sayılarının da aynı olduğu seci çeşididir.

“*Hamd-ı nâ-mahdûd ve senâ-yı nâ-ma'dûd Cenâb-ı Hakk'a mahsûdur*”,<sup>28</sup> örneğinde *mahdûd* ve *ma'dûd* kelimeleri Arapça ve mef'ûl vezninde olduklarından mütevâzî seci olarak kullanılmışlardır.

### *Mutarraf seci (sec'-i mutarraf)*

Fasılalarda kelimelerin revî harflerinin aynı olduğu seci çeşididir. Bu secide vezin ve harf sayısı eşitliği aranmaz.

“*Andelîb-i hoş-âvâz negamâtıyla sâmia-nevâzdir.*” (Mehmed Rifat, 1309: 328), örneğinde Farsça *âvâz* ve *nevâz* kelimeleri ile mutarraf seci yapılmıştır.

### *Murassa seci (sec-i murassa)*

Fıkraları oluşturan fasılaların birbirleriyle harf sayısı, vezin ve ses bakımından denk olmasıyla yapılan secidir.

*Ma'lûm-ı erbâb-ı 'ulûm ve meczûm-ı ashâb-ı fuhûm*”, “*Huzûr u sa'âdet-i hâl ve surûr u ferâgat-i bâl*”,<sup>29</sup> fıkralarında Arapça kelimelerin hepsi aynı vezinde kullanılmıştır. Örneğe göre murassa secide, secinin tanımında görülen fasıla sonlarındaki ses benzerliği kuralı yoktur. Söz grubunu oluşturan kelimelerin hepsi secili olup olmadıklarına göre değerlendirilmiştir.

<sup>27</sup> Daha geniş bilgi için Bkz. Ayşe Yıldız, “Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studie, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2007, 2(4), 1055-1065.

<sup>28</sup> Saliha Aydoğan, *a.g.t.*, s. 454.

<sup>29</sup> Selim Sâbit, *a.g.e.*, 23-24.

Bu tasnifin dışında Fars edebiyatının etkisi ile mütevâzin seci de belagat kitaplarında tanımlanmıştır. Fasilalarda ses birliği olmadan sadece vezin birliğine dayanan seci çeşididir. İsmail Ankaravî<sup>30</sup> bunu seci olarak görmez, çünkü seci şiirde kafiye gibidir. Bunlar şiirde kullanılsa, ses birliği olmadığı için kafiyeyi oluşturmazlar.<sup>31</sup>

Miralay Süleyman'ın *Mebânî'l-İnşâ*<sup>32</sup> adlı eserinden mütevâzîn seci için *Münşeat-ı Nâbî*'den şu örnek verilmiştir: “*Mahzen-i bedayi-i mehâmid-i evsâf ve masdar-ı yenâbî-i mekârim-i ahlâk olan...*” Alıntılanan yerde, evsâf ve ahlâk kelimeleri e'âl vezninde olmalarına rağmen, kelimelerde ses benzerliği yoktur. Örnekte koyu yazılan yerlerin dışındaki kelimelerde de vezin birliği vardır.

Seci çeşitlerinin tanımlanırken ve verilen örneklerde “veznin” ne olduğu ile ilgili bir belirsizlik bulunmaktadır. Günümüzde secili kelimelerdeki vezinle ilgili Yekta Saraç bilgi verir.<sup>33</sup> Saraç, farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerindeki ses birliğini mutarraf seci olarak tanımlarken, “elmas” ve “iltimas” kelimelerinin fıkra sonlarında bulunsaydı bunların mutarraf seci olacağını söyler. Kelimelerin vezin uyumu hakkında ise bunların Arapçada kelime türetmek için kullanılan bablar olmadığını aruz veznindeki gibi hecelerin açıklık ve kapalılığı ile ilgili olduğunu ifade eder. Daha önce Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*'nde<sup>34</sup> bu görüş ile karşılaşırız. Tahirü'l-Mevlevî mümâsele maddesini açıklarken örnekten sonra: “...beytinin mısralarındaki dörder kelimenin birbirine vezin, yâni hece itibâriyle uygunluğu gibi.” Araştırmacının müvâzene maddesini tanımlarken yaptığı açıklama şu şekildedir:

*“Âleme câm-ı safâ sunduğu dem bana felek  
Bir kadeh sunmadı kim vermeye bin türlü kesel*

<sup>30</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>31</sup> “Ve âteynâ humel kitâbe'l-**mustebîn**, ve hedeynâ hume's-sırâta'l **mustekîm** müstebîn ve müstakîm bir vezn üzeredürler. Ammâ harf-i revide biri birilerine muhâliflerdür. ... Tahkîk-i kelâm oldur ki bu nev' kelâm sec'den hâricdür. Zîrâ kelâm-ı mensûrda sec' nazmda kâfiye hükmündedir ve bu kısım eger kelâm-ı mevzûnda vâkı' olduysa kâfiye dimezler. Pes bu sec'den hâric olur.”

<sup>32</sup> Süleymân Paşa, *a.g.e.*, s. 174.

<sup>33</sup> Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2013, s. 225.

<sup>34</sup> Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1975, s. 106.

*beytindeki “felek” ve “kesel” kelimeleri vezni, yani hece itibariyle uygunluğu gibi.”* Alıntılanan örnekte Arapça fa’al vezninde iki kelime kullanılmış, bu yüzden açıklamada hecelerın açıklık ve kapalılığı mı yoksa hecelerın sayısının mı eşit olduğu tam olarak anlaşılammaktadır.

Tanzimat sonrasında yazılan belagat kitaplarında secili kelimedede vezinle ilgili doğrudan bilgi verilmez. Sadece Ahmet Cevdet Paşa’nın mütevâzi seci konusunda verdiği örnekten bir hükme varabiliriz. Cevdet Paşa’nın mütevâzi seci için yaptığı açıklama şu şekildedir:

*“Eger fâsılalar veznen dahı mütevâfık olurlar ise sec’-i mütevâzî denilir.”* Nitekim Kıyas-ı Enbiyâ’nın: *“Andan sonra sâ’ir nâs anlardan üredi ve nice kavmler ve sınıf sınıf insânlar türedi.”* ibâresindeki *üredi ve türedi* kelimeleri gibi. Yine Kıyas-ı Enbiyâ’nın *“Gürûh-ı müşrikîn bir hamlede ehl-i İslâm’ı bitürmek üzere Medîne-i münevvere üzerine yürüdi halkı havf u dehşet bürüdi”* ibâresindeki *yürüdi ve bürüdi* kelimeleri dahı bu kabûldendir.”<sup>35</sup> der. Bu açıklamadan örneklerdeki Türkçe kelimelerin vezinle ilişkilendirildiği görülmektedir.

İsmail Ankaravî<sup>36</sup> ise seci ve çeşitlerini anlatırken Kazvinî’nin<sup>37</sup> örneklerini kullanır. Mutarraf seciyi açıklarken Arapça kelimelerin vezinlerini belirtir: *“Sec’-i mutarraf nesrden revîde iki fâsılanun tevâfukına dîrler. Ke-mâ-fi kavlihi te’alâ ‘mâ lekum lâ-tercûne li’llâhi vekârâ / ve kad halakakum etvârâ”<sup>38</sup> “vekâr” ve “etvâr” lafızları harf-i revîde muvâfakat iderler... ammâ vezni ve adedde muhâlefet iderler ki vekâr fa’al vezninde ve etvâr ef’âl veznindedir.”* Açıklamadan veznin Arapça kelimeleri türetmek için kullanılan çekimler olduğu anlaşılmmaktadır. Örneklerden secili kelimelerdeki veznin, Tanzimat ve sonrası yazılan bazı kitaplarda farklı bir biçimde algılandığı sonucuna varabiliriz.

Secinin tarifindeki veznin karşılığının, Arapça kelimeleri türetmek için kullanılan bablar mı yoksa aruz veznindeki gibi hecelerın açıklığı ve kapalılığı ile ilgili olduğunu belirlemek için mütevâzin seci yardımcı olabilir. Mütevâzin seci (müvazene) fasılalarda ses birliği olmadan vezin birliğinin sağlamasıydı. Buna göre Tahirü’l-Mevlevî’nin örneğindeki **felek**

<sup>35</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 175.

<sup>36</sup> Ankaravî, *a.g.e.*, s. 27.

<sup>37</sup> Hatîb el-Kazvinî, *a.g.e.*, s. 156-157.

<sup>38</sup> Nûh Suresi (71), 13-14. “Size ne oluyor Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) umu-yorsunuz ?/ Halbûki o, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.)

ve **kesel** kelimeleri Arapça olduğu için fa'al vezindedir. Vezinle çekimlenen Arapça kelimelerde hece sayıları eşit olduğu gibi hecelerin açık ve kapalı olması da denktir. Seci tanımlarında geçen vezni, hecelerin açık ve kapalılığını kabul ettiğimiz zaman, fasıla oluşturan tüm kelimeleri müteväzin seci kapsamında değerlendirmek zorunluluğu ortaya çıkar. Çünkü vezni bu şekilde kabul ettiğimizde, aynı hece sayısına ve niteliğine sahip olan Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler fasılalarda müteväzin seciyi oluştururlar. Örneğin *Tazarru'-nâme*'den alınan aşağıdaki örnekte **âlem** ve **mevcûd** kelimeleri fasıla tanımına uygundur. Kelimeler kapalı heceye sahiptir:

*Bir sultândur ki cemî-i âlem sultân-ı kâyim*

*Bir subhândur ki her mevcûd kavî vü dâyim*<sup>39</sup> altı çizili kelimelerin dışında *sultân*, *subhân* / **kâyim** ve **dâyim** kelimelerinde vezin ve ses birliği olduğu için müteväzi seci vardır. Fakat fasıla tanımına uyan âlem ve mevcûd kelimelerini eğer açıklık ve kapalılığa göre değerlendirecek olursak bu iki kelimeyi müteväzin seci olarak kabul etmek gerekir. Fakat Arapçanın dilbilgisi kuralına göre türetilen âlem kelimesi fa'al, mevcûd kelimesi ise mef'ûl vezindedir. Hecelerin açık ve kapalılığı esas alındığında Arapça dilbilgisi kuralını yok saymış oluyoruz. Ayrıca vezni bu şekilde değerlendirmek, hecelerin aruz ölçüsündeki gibi kullanımlarına uygun tüm kelimeleri, müteväzin seci kapsamına sokmak olacaktır.

Yekta Saraç,<sup>40</sup> mutarraf seciyi açıklarken örnek aldığı kelimeleri metin içinde vermez. Temas ve iltimas sözcüklerini mutarraf seci olarak kabul eden araştırmacı, burada vezin ile ilgili görüşlerini açıklar. Yalnız bu örnekte kelimelerin heceleri eşit sayıda olmadığı için alıntılanan örnek Arapça kelimelerdeki vezin bakımından da değerlendirilse zaten mutarraf secidir. İsmail Ankaravî müteväzî seciyi tanımlarken<sup>41</sup> kelimelerin aynı vezinde olması, fasılalarda ses birliği bulunması ve kelimelerin harf sayılarının eşit olması şartlarını ileri sürer. Tanzimat'tan sonra yazılan belagat kitaplarına bakıldığında kelimelerin harflerinin sayısına vurgu yapılmadığı görülür. Zaten Arapça kelimelerde vezin ve ses birliği varsa kelimelerin harf sayısı da eşit olur. Türkçe ve Farsça kelimeleri Ankaravî'nin tanımına göre

<sup>39</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, 31.

<sup>40</sup> Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 225.

<sup>41</sup> Sec-i müteväzî kelâm-ı mensûrdan iki fâsılanun vezinde ve **aded-i hurûfda** ve harf-i revide muvâfik ve müsâvî olmasıdır."

değerlendirdiğimizde vezinden kasdın hecelerin açık ve kapalılığı olmadığı kanaati hasıl olmaktadır.

*Şâirân-ı bülehd-âvâz ve sâhirân-ı suhân-perdâz*<sup>42</sup> örneğinde âvâz ve **perdâz** kelimeleri Farsça ve kapalı hecelerden oluşmaktadır. Yalnız Arap harfli yazımlarında harf sayıları birbirine eşit değildir.

*Gâh bir âlûde siyâh-rûyı ... yüzün ağardırsın*

*Gâh bir tâhir-i pâk-rûyı ... yüzün karardırsın*<sup>43</sup> Arap harfli yazımlarında harf sayıları farklı. Bununla birlikte, Ankaravî'nin "aded-i huruf" olarak açıkladığı kural, Türkçe kelimelerin tek hecelerinin yazımında fazla harflerin kullanılmasına neden olmaktadır. Türkçe kelimelerdeki tek heceler:

tek ünlü : a-rı

tek ünlü+tek ünsüz: el-ma

tek ünlü+iki ünsüz: art

tek ünsüz+tek ünlü: gör-gü

tek ünsüz+ tek ünlü + tek ünsüz: bil-gi-siz-lik

tek ünsüz + tek ünlü + iki ünsüz: yurt

altı çeşittir. Tek heceli "kat" kelimesi "yurt" ile secilendiğinde kelimelerin eski harflerle yazımında aded-i hurufla ilgili tutarsızlıklar olacaktır. Türkçe kelimelerin hece yapısından dolayı aded-i huruf kuralına uygun değildir.

Belagat kitaplarında vezin birliği olup ses birliği bulunmayan mütevâzin seci anlatılırken örneklerin hepsi de Arapça kelimelerden alınmıştır.<sup>44</sup> Alıntılanan örneklerden veznin hecelerin açıklık kapalılığı değil, Arapça kurallara göre kelimelerin çekimleri olduğu anlaşılır.

### III. Türk Edebiyatında Seci

Türk edebiyatında ilk sanatlı (estetik) ve secili nesrin *Tazarru'-nâme* ile başladığı veya secinin ilk örneklerinin tercüme metinlerde ve XV. yy.

<sup>42</sup> Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dibâceleri*, Ankara 1990, s. 88.

<sup>43</sup> Mertol Tulum, *a.g.e.*, s. 96.

<sup>44</sup> Bkz: 11. Dipnot.



eserlerinde görüldüğü söyleniyorsa da<sup>45</sup> bu tarihten önce, sözlü edebiyat ürünlerinde seci ve çeşitlerine rastlanmaktadır. Türkçenin yapısında bulunan seci, ilk yazılı örneklerimiz olan *Köktürk Kitabeleri*'nden *Tazarru'nâme*'ye gelinceye kadar diğer pek çok eserde de görülmektedir. Secinin kullanım alanlarını göstermek için sözlü ve yazılı ürünlerden örnekler verilecektir. Örnekler kendi içinde bir sistematik oluşturmaktadır. Alıntılanan örneklerdeki seci kullanımı klasik belagat kitaplarının kabullerinin dışındaki örnekleri içermektedir. İncelemeler sonucunda tanım dışında kalan kullanımların tespit edilmesi Türk edebiyatına özgü seci kullanımlarının olabileceği görüşünü doğurmuştur. Ayrıca örnekler secinin sadece estetik nesre özgü bir sanat olmadığını kanıtlaması bakımından da önemlidir. Türkçenin yapısında bulunan bir özellik daha sonra diğer dillerden etkilenecek sanatsal ifade yollarına dönüşmüştür.

### *Sözlü edebiyat ürünlerinde secinin kullanımı*

Atasözlerimizde diğer ses, söz ve anlam sanatlarıyla birlikte secili kullanımları görebilmekteyiz: “Olan dört bağlar, olmayan dert bağlar.”, “Yağmur yel ile, düğün el ile”, “Dertsiz baş, mezarda taş”, “Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye” *dört-dert, yel-el, baş-taş, kuruya-yürüye* sözcükleri atasözlerindeki secili kullanımı göstermektedir. Bunlara atasözlerimizin halk ağzındaki çeşitlerini de ekleyebiliriz: “Dazlayan **daz**-a düşer, kel başlı **kız**-a düşer.”<sup>46</sup> örneğinde *daz* ve *kız* kelimeleri seciyi oluşturmuştur. Ayrıca atasözünde *daz* kelimesinin tekrarı bu kelimedeki sesin secili kullanılması bir çeşit aliterasyon oluşturmuş, bu aliterasyonu seciden sonra kullanılan ve şiirdeki redifi andıran *-a düşer* kısmı desteklemiştir. Kelimelerin hece sayısının aynı olması da bir çeşit simetri meydana getirmiştir. Bu tür kullanımlara şu atasözlerinde de rastlanır: “Anası besler **hurma**-y-la, el oğlu karşılar **yarma**-y-la”, “Dırdırcı **karı**, sokucu **arı**”<sup>47</sup> atasözlerinde koyu yazılan yerlerde seci yapılmıştır. *Divanu Lugati't-Türk*'teki savlarda secinin yanında simetrik kullanımlara da

<sup>45</sup> Bkz. Tahirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 132.; Mustafa İsen, *a.g.e.*, s. 238.; Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul 1985, C. 8, s. 3451.; Mustafa Kutlu, *a.g.e.*, s. 481.; Meserret Diriöz, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1980, C. 28, s. 255.

<sup>46</sup> Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, İstanbul 1993, s. 145.

<sup>47</sup> Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 150.

rastlamak mümkündür. “Aç ne **yemes**, tok ne **demes**”, savında *yemes* ve *demes* kelimeleri seci oluşturur. Her iki fiil köküne de geniş zaman üçüncü teklik şahısta olumsuzluk eki gelmiştir. İbarede zıt anlamlı olan *aç* ve *tok* kelimeleri ve her iki fasılda kullanılmış “*ne*” soru zamiri simetri oluşturur. “Kuruğ yığaç **egilmes**, kurmuş kiriş **tögülmes**” (Kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş düğülmez) savında, *eg-* ve *tüg-* fiil kökleri +1 pasiflik fiilden fill yapan ek almış *egil-* ve *tügül-* fiil gövdeleri ise geniş zamanın olumsuzu üçüncü tekil şahıs ekini almıştır. Her iki fıkra, bünyesindeki kelime sayısı açısından eşittir”.<sup>48</sup>

Deyimlerimizde de atasözlerinde olduğu gibi secili kullanımlar vardır. Bu kullanımlar onların akılda tutulmasını kolaylaştırdığı gibi secinin sağladığı ahenk de dikkati çekmektedir: “Armutun **sapı** var, üzümün **çöpü** var demek.”, “Dağları **aşa** mı geldin, aleme **paşa** mı geldin?”<sup>49</sup>, “Yorgan **gitti**, kavga **bitti**.” deyimlerinde *sapı-çöpü*, *aşa-paşa*, *gitti-bitti* sözcükleri secili olarak kullanılmıştır. Anadolu ağızlarındaki deyim örneklerinde secinin yanında nükteli anlatım da görülür: “Benim derdim inek ile **dana**, karımın derdi sürme ile **kına**”, “Tava delik tas **delik**, bu da geldi **üstelik**”<sup>50</sup> örneklerinde koyu yazılan yerler seci ile kurulmuştur. Özellikle son deyimde dikkati çeken özellik, seciyi oluşturan kısmın Türkçe kelime kökünde değil, yapım eki alan gövde kısmında olmasıdır. Örnekte farklı iki yapım ekinin (del+ik fiilden isim yapım eki üste+lik isimden isim yapım eki) kullanılması eklerin secili kullanımları hakkında bize bir fikir vermesi bakımından önemlidir.

Alkış ve kargışlarda secili kullanım vardır: “Allah haramdan **elini**, yalandan **dilini** çeksin!”, “Haram olsun, hart olsun! Kara ciğerine **dert** olsun!”<sup>51</sup> Bunlara Anadolu ağızlarından alınan örnekler de eklenebilir: “Yazın **ak**, yüreğin **pak** olsun” “Allah akıl **şaşgını**, köşe **düşgünü** etmesin.” örneklerinde koyu yazılan yerler secilidir. Son örnekte hem kökte hem de yapım ekinde ses birliği vardır.

<sup>48</sup> Ayşe Yıldız, “Seci Kavramı ve Secinin Divân ü Lugâti’t-Türk’te İncelenmesi”, *Millî Folklor*, Ankara 2004, C. 8/64, s. 112.

<sup>49</sup> Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1988, C. 2, s. 722.

<sup>50</sup> Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 133.

<sup>51</sup> Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1988, s. 125-128.y

Sözlü edebiyat ürünlerinden masallarda, özellikle de masal tekerlemelerinde seci bulunmaktadır. Aşağıdaki metinde masalın başından alınan tekerlemedeki seciler koyu harfle gösterilmiştir.

“*Evvvel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler cirir oynarken, eski hamam içinde. Ben diyeyim şu ağaçtan, siz deyin şu yamaçtan. Uçtu uçtu bir kuş uçtu, gümüş uçmadı. Memiş uçtu. Uçar mı uçmaz mı demeye kalmadı; anam düştü eşikten, babam düştü beşikten! Biri kaptı maşayı, biri aldı kaşığı; Dolandım durdum dört köşeyi ... Az gittim uz gittim, dere tepe düz gittim. Çayır çimen geçerek, lale sümbül biçerek, soğuk sular içerek, altı ayla bir güz gittim. Bir de dönüp arkama baktım ki...*”<sup>52</sup>

Halk hikâyelerinde, hikâyenin giriş kısmında kalıp sözler vardır. Bu kalıp sözler değişiklik göstermekle birlikte, secili kullanılmıştır: “*Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzgâr şöyle hikâyet ve bu yüzden rivâyet ederler ki...*” “*Efendi, olsun deminiz, olmasın geminiz, hayıra dönsün serenceminiz. Deyiller ki...*”<sup>53</sup> Ayrıca hikâyelerdeki erkek ve kadın kahraman tanımlanırken de secili ifadeler başvurulmuştur:

“*Bunun bir kerimesi var idi. İsm-i latifine Hatice-tü’z-Zehra tabir olunur idi. Ya nasıl bir kız idi? Ravzat-ı Cennetin hurisi idi. Cemal-i Cennet, ol mah-ı talat, bir melek süret ol misl-i âfet, bağ-ı letafet, yosma kıyafet naz-ı nezaket, vermiş metanet ol yosma fidan, gonca-i handan ruy-i gülistan, gel eyile seyran, bakışı niğehban, gamzesi fettan şöyle bir zenan misli bulunmaz Züleyha-yı zaman...*”<sup>54</sup>

Bu geleneğin günümüzdeki halk hikâyecileri tarafından da devam ettirildiğini görmekteyiz. İzmirli âşıklar tarafından anlatılan *Hüseyin ile Senem* hikâyesinde koyu yazılan yerler seciyi göstermektedir:

Tabii ki halk ozanı olarak ben Nevruz Ali Çiçek burada bir hikâye dolduracağız. “*Diyoruz ki ağaçlar dalsız; insan var halsız. Zevki töhmetsiz; yeri bellisiz. Anlatsam size, demeyin niye. Bu bir hediye, kendisi de hikâye. Gidip gezmedik, gözle de görmedik. Bizlerden önce yaşayan büyüklerimizin, üstatlarımızın bizlere anlatmasına göre...*”<sup>55</sup> Örneklerinde **niye / size, gezmedik / görmedik** kelimelerinde kökte ses birliği yoktur. Eğer vezni aruz

<sup>52</sup> Eflatun Cem Güney, *Masallar*, Ankara 1997, s. 21.

<sup>53</sup> Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara 1997, s. 12.

<sup>54</sup> A. B. Alptekin, *a.g.e.*, s. 15.

<sup>55</sup> Ahmet Saçkesen, İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003, s. 117.

ölçüsündeki hecelerin açık ve kapalılığı olarak değerlendirirsek bu kelimelerin mütevâzin seci olduğunu kabul etmek gerekir.

Karagöz gölge oyununun muhavere bölümünde Karagöz'ün Hacivat'a nükteli söyleyiş biçimiyle karşılık vermesinde de secili ifadelere rastlamaktayız.

*“Hacivat :-Gel benim gönlümün hasılı!*

*Karagöz:(pencereden)-Gelemem burnumun mayası!*

*Hacivat :-Gel benim Serv-i bülendim!*

*Karagöz:-Gelemem sümüklü efendim!*

*Hacivat :-Gel benim gönlümün eğlencesi!*

*Karagöz:-Gelemem kokmuş çarşı işkembesi!*

*Hacivat :-Gel benim avare gezenim!*

*Karagöz:-Atlarsam beynini ezerim!*

*Hacivat :-Gel benim canımın cam!*

*Karagöz:-Hoş geldin sefa geldin fındık sıçanı!*

*Hacivat :-Merhaba lapa tenceresi!*

*Karagöz:-Hoş geldin hela penceresi!”<sup>56</sup>*

“Karagöz muhaverelerindeki diyaloglarda sözün mutlaka yazınsal bir tartımla işlenmesi söz konusudur. Kimi kez giderek müziğe yaklaşan, hatta bazen başlı başına ezgiyle söylenen diyaloglar görülür...Karşılıklı konuşmada giderek bir vezin oluşur ve iç uyaklara da dikkat edilerek bir nazım akıcılığı ortaya çıkar.” Alpay Ekler tarafından değerlendirilen metinde iç uyaklar olarak adlandırılan kısımlar secili kelimelerdir. Bahsedilen sözlü edebiyat ürünlerimizdeki seci kullanımları sadece bu örneklerle sınırlı değildir. Alıntılanan örnekler secinin kullanım yelpazesini ve secinin kullanım alanının yazılı edebiyata ve özellikle estetik nesre ait olmadığını göstermektedir.

<sup>56</sup> internet: <http://www.tiyatronline.com/yazarlar/53/haber/201/alpay-ekler-karagoz-metinleri-ii>: 05.05.2014 tarihinde alınmıştır.

*Yazılı edebiyat ürünlerinde secinin kullanımı*

Türk edebiyatının bilinen ilk yazılı kaynakları olan Köktürk Kitabeleri'nde secinin tarifine uygun kullanımlar vardır. "Törüsün tuta birmiş itü birmiş, dört bölük köp yağı ermiş, kopmuş kop baz kılmış; Görür gözüm görmez teg bilir biligüm bilmez teg boltı."<sup>57</sup> Koyu yazılan yerler Türkçe kelimelerle yapılmış mutarraf secilere örnektir. Anadolu sahasında XII. yy.ın ilk çeyreğinde yazılan ilk telif eser olan Behçetü'l-Hadâyık adlı eserin giriş kısmından alınan bölümde koyu renkle gösterilen kısımlarda seci kullanılmıştır: "Hamd ve senâ ol Tañrıya kim yaratdı gökleri, bezedi ayı günü yılduzlarla, döşedi [yiri], bezedi dürlü halkı dün ü gün rûzıla. Arşı yaratdı, arşı aña durak degül; tahte's-serâ hem aña irak degül. Kadîmdür hadesân aña irmez; kâdirdür ziyâdet ve noksân aña degmez. Mekân yaratdı, [mekânda durmadı]; zamân getürdi, zamân anı görmedi. Varıdı kâyim zât birle, kimse anı var kılmadı; on sekiz biñ âlemi yaratdı, kimseyi kendüzine yâr kılmadı. Zâtınuñ nihâyeti yok, sıfâtınuñ gâyeti [yok.] Mevcûddurur vâcibü'l-vücûd, ilkine ibtidâ yok; bâkîdurur dâyimü'l-vücûddur, soñına intihâ yok. Zâhir durur ammâ göze görünmez; bâtındurur ammâ gönülден gâyib olmaz. Hüve'l-evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhirü ve'l-bâtınu ve hüve alâ külli şey'in alîmün."<sup>58</sup>

*Behçetü'l-Hadâyık*'tan alınan bu parçada dikkati çeken bir özellik *durak* ve *irak* kelimelerinde hem kök hem de yapım eklerinde (*dur+ak / w+ak*) ses benzerliği olmasıdır. Alıntıdaki bir diğer özellik, Sinân Paşa'nın *Tazarru'nâme*'sindeki gibi simetrik söyleyişlerin olmasıdır.

Zâtınuñ	<b>nihâyeti</b>	yok
sıfâtınuñ	<b>gâyeti</b>	[yok.]

bâkîdurur	vâcibü'l-vücûd,	ilkine	<b>ibtidâ</b> yok
Mevcûddurur	dâyimü'l-vücûddur,	soñına	<b>intihâ</b> yok.

<sup>57</sup> Zeki Ömer Defne, Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma, Ankara 1988, s. 117.

<sup>58</sup> Mustafa Koç, "Anadolu'da İlk Türkçe Telif, Eser", *Bilgi*, 57, s. 166.

Örnekleri Sinân Paşa'dan alınan şu örneği anımsatmaktadır:

İlâhî!	Senüñ	lutfuña	<b>gâyet</b> yok
İlâhî!	Senüñ	keremüñe	<b>nihâyet</b> yok.

*Nehcü'l-Ferâdis*'ten alınan aşağıdaki parçalarda da secili kullanımın örnekleri vardır:

“*Haq te’âlanıñ fermâmı andag turur. Eger kâfırlarını qoysangız, Mekkeke bargaylar taqı öngin kâfırlarını yığıp kelip sizlerke zahmat bergeyler, tedî.*”<sup>59</sup>

Yazıya geçiriliş tarihi konusunda değişik görüşler olan Dede Korkut hikâyelerindeki seciler, hikâyedeki ahengin doğallığını bozmadan etkili anlatımın örneğini oluşturmaktadır.

Akılda kalıcılığı da sağlayan seciler, çoğunlukla Recâizâde M. Ekrem’in sec-i mefruk<sup>60</sup> dediği türdendir:

*Birisi solduran sopdur, birisi dolduran topdur*

.....*Ünüm anlan begler, sözüm dinlen begler*

.....*Yiyelim içelim, hoş geçelim.*<sup>61</sup>

Önceki yüzyıllarda örnekleri az görülen Türkçe eserler, XV. yy.da artmıştır. Seci'nin Türk edebiyatında en güzel örnekleri Sinân Paşa'nın başta *Tazarru'nâme*'si ile *Ma'ârif-nâme* ve *Tezkiretü'l-Evlîyâ* adlı eserlerinde görülmektedir.

<b>Rahîm</b> 'dür ki	dü 'âlem	rahmeti nesîminden	bir <b>nefha</b>
<b>Kerîm</b> 'dür ki	iki cihân	keremi deñizinden	bir <b>katre</b> .

Örneğinde olduğu gibi ki'li cümlenin yüklemi olan *Rahîm-Kerîm*, kelimeleri ile ana cümlenin yüklemeleri *nefha* ve *katre* kelimeleri secilidir.

<sup>59</sup> Semih Tezcan, Hamza Zülfikâr, *Nehcü'l-Ferâdis*, Ankara 2004, s. 83.

<sup>60</sup> Terâkîb ü ibârâtla fevâsıl-ı kelâmiyyeden veyâ birbirine ma'tûf ve ekseriyâ bir laft ile merbût olan cümel ü fikrâtın sonlarında vâkı' kelimâtın evâhiri hurûf ve herekât ve sekenâtca müttehid bulunmaktan ibâretidir. Evvelki sûretde olan escâ'a sec-i mutlak, ikincisine sec-i mukayyed veyâhud sec-i rabtî deriz.

<sup>61</sup> Zeki Ömer Defne, *a.g.e.*, s. 118.

Cümledeki kelimeler ve söz grupları simetriktir ve cümlelerin söz dizimi tamamen simetriktir. Böylece cümlenin öğelerini oluşturan sözcük ve söz grupları da aynı görevlerde kullanılmıştır.

XV. yy.dan sonra nesirde secili kullanım artmıştır. Hemen hemen her çeşit eserde bu kullanımları görmek mümkündür. Aşağıdaki bölümde secinin bulunduğu eserler türlere göre ayrılmıştır. Türk edebiyatında *divan ve tezkire dibaceleri* secili üslubun kullanıldığı yerlerin başında gelmektedir. Şair ve yazarlar bu bölümde, şiir ve nesir hakkındaki düşüncelerini söylemenin yanında bir çeşit poetika denemesi de yapar. Aynı zamanda bu bölüm bu poetikanın örneklediği yerdir. Aşağıda yüzyıllara göre bazı divanların dibâcelerindeki secili kısımlar gösterilmiştir. Dibâcelerin seçiminde secinin değişik özelliklerini yansıtan örnekler alınmıştır.

### *Divan dibâcelerinden örnekler*

*“Bu hamd-i mezkûr ve senâ-yi mastûrga kim köngül nâyil ve til kâyil bolıp köngülge ârâm ve tilge kâm yitişmegey tâ risâlet burcınıng münîr ahteri ve nübüvvet dürciniñ semîn gevheri ve mâ yantıkû ‘ani’l-hevâ terânesining müşârün-ileyhi in hüve illâ vahyun yûhâ hizânesining mu’temedün ‘aleyhi ene efsah sürûdınıñ müterennimi ve ene emlah vürûdının mütekellimi na’tining tuhresi anga vâsita ve vürûdınıñ hediyesi anga vesile bolmagay.”<sup>62</sup>*

Ali Şir Nevâî'nin divanından alınan bu parçada arka arkaya yapılan secilerde dikkati çeken özelliklerden bir tanesi, Kur'an'dan iktibas edilen ayetlerin de birbiriyle secili olmasıdır. “*mâ yentakû ‘ani’l-hevâ / in hüve illâ vahyun yûhâ*” ayetlerinde mutarraf seci; “*ene efsâh, ene emlâh*” ayetlerinde mütevâzî seci kullanılmıştır. Dikkati çeken bir diğer özellik ise “ene **efsah sürûdınıñ** müterennimi ve ene **emlah vürûdının** mütekellimi” fıkrasında görüldüğü üzere Türkçe isim tamlamasını oluşturan kelimelerin birbirleriyle murassa seci yapılarak kullanılmasıdır.

### *Necâtî divanı dibâcesinden*

*“Zihî sâni’-i sanâyi’ ve muhteri’-i bedâyi ki zümre-i insânı eşref-i mahlukât ve kıdve-i a’yân-ı eltâf-ı mevcûdât idüp cevâhir-i zevâhir-i âyet-i lakad halakna’l-*

<sup>62</sup> Tahir Üzgör, a.g.e., s. 56.

*insâne fi ahseni takvîm birle tekrîm ü ta'zîm kıldı. Şöyle ki şâirân-ı bülend-âvâz ve sâhirân-ı suhan-perdâz lâle-hadler ve serv-kadler vassafında hayrândururlar. İnsâf bu eltâfa vassâf olılbilmek mahzâ lâfdur.*<sup>63</sup>

Necâtî divanındaki bu secili kısım divan dibâcelerindeki secilerin daha işlenmiş ve sanatkârane yapıldığını örneklemektedir. Buraya alınan secili kelimelerde Türkçe kelime kullanılmamıştır. Bu kısımda dikkati çeken en önemli özellik ise tamlamayı oluşturan kelimelerde de ses birliği olmasıdır. “**cevâhir-i zevâhir-i âyet-i...**, **tekrîm ü ta'zîm**, **şâirân-ı bülend-âvâz ve sâhirân-ı suhan-perdâz**” söz gruplarında Farsça sıfat tamlamaları, atıf tamlaması ve Türkçe edat grubunu oluşturan son kelimeler dışındaki kelimelerde de ses birliği vardır. Klasik belagat kitaplarına göre fasıla sonları olmadığı için bunlar seci olarak kabul edilmez. Bu tür kullanımlar nesir edebiyatımızda sıklıkla görülür. Tietze bunlar için iç uyak terimini kullanmıştır.<sup>64</sup>

### *Tezkire ön sözlerinden örnekler*

#### *Mecâlisü'n-Nefâis ön sözünden*

“*Hurde-bînler hudmetide ve husrev-âyinler hazretide ma'rûz ol kim nazm-i kelâm rütbesi rifatga uşbu delîl besdür kim anıng mukâbeleside kim 'Arab fusahâsı belâgat zîverleri bile nümâyışlık ve fesâhat gevherleri bile ârâyışlık ve nazm ra'nâlarğa cilve birürler ve da'vî kûsı âvâzesin felekke yitkürürler irdi.*”<sup>65</sup>

Ali Şir Nevâyî'nin tezkiresinin ön sözünden alınan bölümde Türkçe kelime ile yapılan secide dikkati çeken özellik, *bir-* kelimesi kök hâlinde iken *yitkür-* kelimesi gövde hâlinindedir. Bu örnekte seci yapım eki ile sağlanmıştır.

#### *Heşt-Behişt ön sözünden*

“*Vasla-i salavât gül-i zîbâ gibi hûb-rû ve teslimât-ı nâmiyât sünbül-i mutarrâ gibi semen-bû ol server-i dü-cihân ve mefhar-ı ins ü cân üzerine olsun ki nübüvvet gülistânına bülbül-i nagme-serâ ve risâlet büstânına serv-i cihân-ârâ olup fazâilet mülkinün sultân-ı taht-nişîni ve fesâhat ikliminin pâdişâh-ı celâlet*

<sup>63</sup> Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s. 88.

<sup>64</sup> Andre Tietze, “Gelibolulu Âlî'nin Düzyazı Biçemi”, *Nesrin İnşası, Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, İstanbul 2010, s. 193.

<sup>65</sup> Kemal Eraslan, *Ali şîr Nevayî, Mecâlisü'n-Nefâis*, Ankara 2001, C.I, s. 3.



*âyînidür....her biri fazîlet meydânınınun çâpük-süvârı ve velâyet gülistânının bülbül-i nagme-güzârdur.*"<sup>66</sup>

Sehi Bey tezkiresinden alınan bölümde *ve* bağlama edatının iki yanında bulunan Farsça tamlamalar kuruluş, kelime sayısı ve anlam bakımından denk kullanılmıştır. Bu denklige secideki ses birlikleri dahil edilmiştir. Dikkati çeken başka nokta ise Türkçe isim tamlaması ile oluşturulan yerlerde tamlayan kelimelerin de secili kullanımınıdır. "nübüvvet **gülistânına** bülbül-i nagme-**serâ** ve risâlet **bûstânına** serv-i cihân-**ârâ** olup" örneğinde nübüvvet gülistânına / risâlet bûstânına belirtisiz isim tamlamasındaki *nübüvvet / risâlet* sözcüklerinde de ses benzerliği vardır. "*fazîlet meydânınınun çâpük-süvârı ve velâyet gülistânınınun bülbül-i nagme-güzârdur*" örneğinde ise fazîlet meydânınınun / velâyet gülistânınınun..." zincirleme isim tamlamasında tamlayan olarak kullanılan fazîlet ve velâyet sözcükleri secili kullanılmıştır. Bu kelimelerden sonra gelen meydân/gülistân kelimeleri de secilidir. Bu kullanımlar, Türkçe isim tamlamaları ile kurulan secili yapılarda fasılaların kullanımının esnetildiğini göstermektedir.

*Latîfi Tezkiresi ön sözünden*

"*Matla*'-ı mevzûn-ı kelâm-ı **kadîm** ve mehâmid-i manzûme-i fesâhat-**nizâm** ve medâyihi mensûre-i belâgat-**intizâm** ol müfzi-i feyz ü **ilhâm** ve mülhim-i hayru'l-**kelâma** ki lisân-ı insâna elfâz-ı **rengîn** ile nuk-ı **fasih** ve 'ibârât-ı 'ibret-**karîn** ile beyân-ı **melih** virüp letâyif-i esmâ-i **zâtında** ve ma'ârif-i kibriyâ-i sîfâtında nükte-gûy u rumûz-**âmûz** ve sözlerin âbdâr u pür-**sûz** idüp tab'-ı letâfet-**meşhûnunun** mevzûn ve kelâm-ı manzûm-ı selâset-**nümûnünü** reşk-i dürr-i **meknûn** kıldı."<sup>67</sup>

*Meşâirü'ş-Şu'arâ önsözünden*

"*Ve bülbül-i zebân lâne-i dehândan gülistân-ı cihânda mecmû'a-ı evrâk-ı gülde kad verede fi'l verdi ennehu hulika min 'araki resuli'llâh nakş-ı nigârın görüp ol gül şarâbınınun neşve-i evânî-i ma'ânîsiyle 'arakanâk ve nagme-i egânî-i gavânîsiyle mest ü bî-bâk oldukça enâşid-i tekellümâtı ol münzelün 'aleyh ve mâ yentuku 'ani'l-hevâ in huva illâ vahyun yûhâ hazretiniün medh-i cemâl-i cemîli olsa ve egârîd-i terennümâtı ol müşârün-ileyh-i ve mâ 'allemnâhü'-şi'ra ve mâ*

<sup>66</sup> Günay Kut, Heşt-Behişt, The Tezkire By Sehî Beg, America 1978, s. 4.

<sup>67</sup> Rıdvan Canım, Latîfi Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), Ankara 2000, s. 73.

*yenbagî leh sâhib-i fazâletiniün na't-ı cezîli olsa ille'llezîne âmenû ve 'amilu's-sâlihât mûcibince kelimâtı beyne's-şu'arâ muttasılun lâ-yenkatı' müstesnâ olur. e anun gibi şî'r şâ'ir 'inde şe'ri's-şî'r dünyâda mûcib-i medh ü senâ ve 'ukbâda müstevcib-i behcet ü senâ olur.'*<sup>68</sup>

Latîfi ve Âşık Çelebi tezkirelerinden alınan yerlerde Farsça tamlamlarla kurulan seciler görülmektedir. Tezkirelerin sadece ön söz bölümlerinde değil, şairlerin hayatlarının verildiği bölümlerde de secili kullanımlara rastlanmaktadır. Tezkire ön sözleri, tezkire yazarının nesirdeki ustalıklarını göstermek istemelerinden dolayı Arapça ve Farsça sözcük ve terkiplerle dolu, sanatkârâne bir üslup ile yazılmış bölümlerdir. Bu yüzden bu kısımda kullanılan kelimeler, söz grupları ve secilerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça kelimelerle oluşturulmuştur.

Latîfi Tezkiresi mukaddemesinde secili 934 kelimedenden 622'si Arapça, 161'i Farsça, 128'i Türkçe kökenli iken; 8'i Farsça-Arapça, 7'si Arapça-Farsça, 6'sı Arapça-Türkçe ve 2'si de Farsça-Türkçe bileşik isimdir. Âşık Çelebi Tezkiresi mukaddemesinde secili 926 sözcük yer almaktadır. Bu sözcüklerden 532'si Arapça, 134'ü Türkçe, 248'i Farsça; 9'u Arapça-Farsça, 2'si Farsç-Arapça, 1'i Türkçe-Farsça bileşik sözcüktür.<sup>69</sup> Bu verilere göre Latîfi Tezkiresinde Arapça kelimelerin oranı % 67, Farsça kelimelerin oranı %17 ve Türkçe kelimelerin oranı ise %14'tür. Âşık Çelebi Tezkiresi'nde ise Arapça kelimeler % 57, Farsça kelimeler % 27, Türkçe kelimeler ise % 15 oranında kullanılmıştır.

Verilerden tezkirlerin giriş bölümünde Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan secilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Tezkirelerin giriş bölümünün dışında şairlerin hayatının anlatıldığı yerlerde de secili kullanımlara rastlanmaktadır. Aşağıda *Meşâirü's-Şu'arâ*'nın mukaddimesinin dışındaki bölümlerde Türkçe ile yapılan secilerden örnekler verilmiştir: “Bâdehu akribâsı sıhhatin ve mekânın tuyarlar bulup yine ser ü sâ mân şekline koyarlar.” “Sultân Bâyezîd ile nat'-ı felekde şatranc-ı tâli' oynadılar. Bir zemân ki tennûr-ı kârzârda kaynadılar.” “Âhir çün yükü yitdi ve işi bitdi.”

<sup>68</sup> Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâirü's-Şu'arâ*, İstanbul 2010, s. 111-112.

<sup>69</sup> Filiz Kılıç, Ayşe Yıldız, *V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslup Özellikleri*, Ankara 2004, s. 1826.

“Lebi vü çeşmi hayâli ile rindler karma bâdâmî halvâyâ düşmüşlerdi. Öli halvâmız bunun halvâsından olsun diyü öli dirili halk dükkânına kırılmış gibi üşmüşlerdi.” “Nâ-puhtelik idüp Paşanun dîk-i cûflân-ı lutfına bârid sözler ile sovuk su katup sovdur. Ol sâhib-i nazar bunun hâline iki göz ile bakmak isterken efsâne-i pür-füsûn ile hâb-ı gafletde uyudur.”

“Üç dört kerre at eyerlen didi eyerlediler ve seyis-hâne semerlediler.”<sup>70</sup> Alıntılanan örneklerde seciler cümlelerin yüklemelerinde kullanılmışlardır. Yüklemelerin hepsi de fiildir. Örneklerde dikkati çeken noktalardan birisi *tuy-/koy-, yit-/bit-, düş-/üş-*fiillerinin kökünde ses birliği varken, *uyu-/sovu-, eyer/semer* kelimelerinde hem kökte hem de yapım eklerinde ses birliğinin olmasıdır.

### *Şakâyık tercümelerinden örnekler*

*Şakâyık Tercüme*leri de secili üslubun kullanıldığı eserler arasındadır. Mecdî Mehmed Efendi'nin *Şakâyık* tercümesinin sebep-i telif bölümünden alınan parçada koyu renkle belirlenen kısımlar secili olan yerleri göstermektedir:

“*Bu esnâda bazı bülbülân-ı sühân-serâyân gülzâr-ı ma'arif ile gülbin-i gülşen-i dekâyık ve nev-bâve-i bâkyûre-i hadâyık-ı hakâyık yanî şakâyık nâm kitâb-ı müstetâbî mutâla'a idüp sâhât-ı bâ-hât-ı elfâz ü ma'ânisinde olan efnân-ı fûnûn-ı zâhire-i letâfeti ve ezhâr-ı zâhire-i bâhire-i zarâfeti temâşâ eyledüm. Etbâk u evrâkının her varak-ı rengininde büy-ı ilhâm iştîmâm idüp serv-i bustân-ı belâgat ve nahl-i gülîstân-ı fesâhat olan devhâ-i satr-ı fesâhat şatırının her güşesinde tâir-i hâtırum nişîmen-sâz oldu. Safîr-i sâpâs u âferin ile etrâf oldu.*”<sup>71</sup>

Mecdî Mehmed Efendi'nin *Şakâyık* tercümesinde dikkati çeken nokta bu bölümdeki başlıkların da secili kullanılmasıdır. Bu bölümün başlığı şu şekildedir:

“*esnâ-yı iştigâlümde Şakâyık-nâm kitâb-ı berâ'at-nisâb enzâr-ı im'ânla manzûrum olup hüsn-i kabülle maktûlüm olduğudur.*”<sup>72</sup>

Kitabın diğer başlıklarında da secili kullanım görülmektedir:

<sup>70</sup> Filiz Kılıç, *a.g.e.*, s. 488, 490, 626, 640, 772.

<sup>71</sup> Mecdî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şakâyık-ı Nûmâniyye*, İstanbul 1299, s. 10.

<sup>72</sup> Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 10.

“*Türkî lisânla mütercem bazı kitâb-ı hümayûn-ı berâat-nümûndan benim kitâbumun rüchânını ve kemâl-i mertebede ulüv-i şânını isbât ü izhârdur*” “*Şakâyık-ı Nu’mâniye ile Hadâyıku’s-Şakâyıkın münâsebetini tebyîn ü ta’yindir*” “*Kitâb-ı merkûm-ı mersûm semt-i iltifâtle mevsûm olmak ricâsına cenâb-ı saltanat nisâbına terfî olduğu beyândur*”.<sup>73</sup> Secili kullanımlar, kişilerin biyografilerinin anlatıldığı yerlerde de devam etmektedir. Hakîm Kutbeddîn’in biyografisindeki seciler şu şekildedir: “*Mülûk-ı Acemden bazısının vezîri idi. Mutavattın olduğu diyârda fetret peydâ olmagın terk-i diyâr idüp bûm-ı Rûmun kurûmundan merhûm Sultân Mehmed Hân Gâzî hazretlerinin hizmetlerine ittisâl eyledi. Pâdişâh-ı müşârün ileyh kemâl mertebede ikrâm u i’zâm ve iclâl ü ihtirâm eyleyüp hal’-i ‘âliye-i gâliye ve in’âmât-ı kesîre-i ‘azîze bezl eyledükden gayrı yevmiye tarîkıyla beş yüz akça ve mesâhire tarîkıyla yigirmi bin akça tayîn eyledi. Pâdişâh-ı mekremet-nişân u merhamet-ünvânun hümay-ı himâyet ve havme-i havze-i inâyetinde ayş-ı ergad ve tîb ü a’zab ile taayyuş eyledi. Reşahât-ı ‘aynü’l-hayât-ı iltifâtle şecere-i semere-i ayş-ı ma’âşî muhaddere ve müzenner e olup tenessüm-i nesim-i eltâf-ı pâdişâhî ile şukûfe-i âmâl ü emânisi şukûfete ve mîve-i makâsıdı sîrâb u şadâb oldı.*”

Yukarıdaki secilerde klasik fasıla tanımına uymayan kullanımlar vardır. Seci fasıla sonlarında bulunan kelimelerin ses veya vezin bakımından ortaklığı ile elde edilir. Alıntılanan örnekte, fasılayı oluşturan tamlamaların kelimeleri arasında da seci yapıldığını görüyoruz. “*bûm-ı Rûmun kurûmundan merhûm*” örneğinde Farsça isim tamlamasının tamlayan görevinde kullanıldığı Türkçe belirtili isim tamlaması, kendisinden sonraki tek kelime ile seci yapılmıştır. Belirtili isim tamlamasının tamlayanı olan *bûm-ı Rûmun* söz grubu da kendi içinde secilidir. Tamlanan görevindeki kurûm sözcüğü de bu tamlamadaki ikinci secili kelime olarak kullanılmıştır. Klasik belagat kitaplarındaki fasıla ve seci tarifinin dışında bir kullanım söz konusudur. “*hazretlerinin hizmetlerine*” kullanımında da tamlayan ve tamlanan arasındaki ses benzerlikleri görülmektedir. Farsça atıf tamlaması ile kurulan “*ikrâm u i’zâm ve iclâl ü ihtirâm*” yapısında da tamlamayı oluşturan kelimelerde ses benzerlikleri vardır.

<sup>73</sup> Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 12-14.

### *Tarih kitaplarına örnek*

Hoca Sadeddîn Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih* adlı kitabının mukaddimesinden “*Nevek-i kalem-i sa'âdet-rakam hamd-ı hamîd-i ekrem-i zînetde ol seyyid-i sâdât ve sened-i sa'âdât şefî'ü'l-'usât fi'l-'arasât hazretlerinin hulî neşr-i sıfât ve zîver-i ni'met ü salavâtı birle tezyînine sezâvârdur ki vücûd-ı pür-cûdî dürr-i simîn ve vürûd-ı bâhirü's-su'ûdı rahmeten li'l-âlemîndür. Lütf u keremi amîm ve ilm-i ta'zîm ü tekrîmi inneke le-'alâ hulukin azîmdür. Şâh-ı esrâr-ı kudem mâh-ı envâr-ı hikem çerâğ-ı âlem-efrûz-ı hândân-ı nübüvvet mihr-i âsumân-ı fütüvvetdür. Mânend-i kân-ı millet ma'ziret-hâh-ı 'acize-i ümmet dîn-penâh-ı âlî-himmet şehsüvâr-ı meydân-ı hidâyet şeh-r-yâr-ı eyvân-ı inâyet.*”<sup>74</sup>

*Tâcü't-Tevârih*'in mukaddimesinin dışında da eserde seciye rastlanmaktadır.

Ergene Köprüsü'nün yapılışını anlatan bölümdeki seciler şu şekildedir:

“*Hikâyet olunur ki Ergene Köprüsinün zemîni mukaddemen çengel-sitân olup ekser mevâzi'î batak ve ormanlığı harâmilere durak idi. Ol bîşede pinhân olan düzd-pişeler hemîşe âyende vü revende rehğüzârına devende olup niçe bî-günâhı matrûh-ı varta-i tebâhî iderler idi. Hiç bir zamân olmaz idi ki ol cây-ı hatîr-i hevî-nâkde bir niçe biçâre helâk ve tîğ-i bî-dâd ile ceyb-i hayâtları çâk olmaya.*”<sup>75</sup>

Alınan bölümde dikkati çeken özellik, Türkçe kelimelerin secili kullanımlarında (bat+ak / dur+ak) kökte ses benzerliği olmaması kelimelerin gövde biçimlerinin secili olarak kullanılmasıdır.

### *Takrizlerden örnek*

Takrizler de secili üslubun kullanıldığı metinlerdir. Aşağıya *Safâyî Tezkîresi*'ne yazılmış takrizlerden bölümler alınmıştır. Takrizlerin metin kısımlarından başka başlıkları da secili olarak kaleme alınmıştır:

“*Fâzıl-ı cihân nihrîr-i zamân Şeyhü'l-İslâm müftî'l-enâm Mirzâ Mustafâ Efendi hazretlerinin mahdûm-ı mükerrerleri olup hâlâ İstânbûl kazâsı pâyesi i'tibârıyla mu'teber ü mükerrer olan Sâlim Mehmed Efendi hazretlerinin tahrîr buyurdukları takrîz-i dil-nişîndir. Sâbıkan İzmir kâzîsi olan 'allâme-i zamân*

<sup>74</sup> Hoca Sadeddîn, *Tacü't-Tevârih*, İstanbul 1876, s. 6.

<sup>75</sup> Hoca Sadeddîn, *a.g.e.*, s. 339.

*Mirzâ-cân-ı devrân Mirzâ-zâde Neylî Ahmed Efendi hazretlerinin tahrîr eylediği takrîz-i latîfdır ki kalem-i nûr ile çehre-i hûra yazılmağa şâyândır, el-Hak bu kitâb-ı bedâyi'-zurûfun sevâd-ı hurûfu bir bender-i lâhûr-pesend-i ma'ârifdir ki her târendâz-ı destgâh-ı berâ'anın nesîc-i minvâl-i yerâ'ası olan akmişe-i reng-â-rengden birer rengi havî nüh-bender belki kut'a-i behîşt-i ra'nâ bir ravza-i gannâ-yı ma'nâdır ki...*<sup>76</sup>

Alıntılanan son bölümde dikkati çeken bir nokta, Farsça tamlamaların Türkçe isim tamlamasında tamlayan ve tamlanan görevinde kullanılmalarıdır. Tamlayan görevindeki kısım (kitâb-ı bedâyi'-zurûf) tamlanan görevindeki (sevâd-ı hurûfu) kısım ile secilenmiştir. Aynı kullanım “destgâh-ı berâ'anın nesîc-i minvâl-i yerâ'ası” fıkralarında da görülmektedir. Burada Farsça tamlamaların son kelimeleri ses benzerlikleri ile seci yapılmış ve bunlar Türkçe isim tamlaması ile bir araya getirilmiştir. Bu durumda Farsça tamlamalar klasik fasıla tanımına uygun olarak kullanılırken, Türkçe isim tamlaması bu tanıma uymamaktadır. Bu örnekte olduğu gibi, araştırmalarımız sırasında Türkçe isim tamlamalarının, belagat kitaplarındaki “fasılların sonundaki ses benzerliklerinin seci olması” tanımına uygun olmadıkları görülmektedir. Türkçe isim tamlamalarında, özellikle uzun tamlamalarda, secili kısmı oluşturan bölümlerde fasıla kavramının esnek bir biçimde kullanıldığını gösteren pek çok örnek vardır.

### *Mektuplardan örnekler*

Klasik edebiyatımızda secinin kullanıldığı yerlerden biri de mektuplardır. Münşeât mecmualarında pek çok örnek ve türünün bulunduğu mektuplar<sup>77</sup>, resmî ve hususî mektup başlıklarında toplanabilir. Hususî mektup çeşitlerinden bir tanesi de muhabbetnâmelerdir. Muhabbetnâmeler “Dostlar arasında sevgi, özlem ve kardeşlik duygularının dile getirilmesi ve hâl hatır sorma amacıyla yazılan mektuplardır. Bu tür mektuplar, mevki ve makama uygun hitap zorunluluğu bulunmayan yalnızca dostluğun getirdiği saygı ve sevginin uygun bir dille ortaya konulduğu, muhabatın hâl ve

<sup>76</sup> Pervin Çapan, *Tezkire-i Safâyî*, Ankara 2005, 39, 48, 51.

<sup>77</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Gültekin, *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

durumunun sorulduğu mektuplardır.<sup>78</sup> Aşağıda secileri gösterilen muhabbetnâme Lâmi'nin *Münşeât*'ından alınmıştır.

*Ba'zı Ahâliye Gönderilen Muhabbet-nâme Sûretidür.*

*“El-ehu'l-e'azzi'l-ekrem, makbûlü'l-hasâyil, mahmûdü'ş-şiyem a'la'lâhu şe'nehû ve sânehü 'ammâ şânehü sahâyif-i da'vât-ı icâbet-beyyinât ki vasf-ı kemâl-i ihlâs-ı pâki vird-i melâ'ik-i eflâk ola ve şerâyif-i midehât-ı sâmi-derecât ki künh-i cemâl-i hüsn-i tâbnâki hâric-i hutta-i idrâk ve mücâviz-i 'akl-ı derrâk ola... Hemân murâd-ı küllî ve ümmîd-i cümelî oldur ki, sa'âdet-i idrâk ve kurbet-i iksîr-rütbet ki 'unvan-ı merâsîd-ı âmânî ve tuğrâ-yı menâşîr-i makâsîd-ı kâmrânîdür. Fî akrebi'l-evkât 'alâ-ahseni'l-hâlât müyesser ola.”<sup>79</sup>*

Resmî mektupların başında ise padişah fermanları gelmektedir. Aşağıda Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'ya yazdığı fermanın secili olan kısımlar gösterilmiştir:

*“Misâl-i bî-misâl neffezehu'llâhu Meliku'l-Mute'al buyurduğu oldur ki çün muhâfazat u mürâkabet-i hudûd-ı İslâm ve muvâzabet ü muzâheret-i mesâlih-i enâm ve ri'âyet-i hukûk-ı re'âyâ ve himâyet-i umûr-ı berâyâ ki 'imâd-ı mülk-i serverî ve evtâd-ı salatanat u 'adâlet-güsterî onların du'âsıyla kâ'im ü müstahkem.”<sup>80</sup>* Fermandaki koyu olarak gösterilen kelimelerde vezin ve ses bakımından uyum olduğu için murassa seci vardır.

Tanzimat'tan sonra secinin resmi yazışmalarda gereksiz kullanımını önlemek amacıyla Akif, Reşid, Rifat ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âli'de resmi bazı teşebbüsleri olduğu bilinmektedir.<sup>81</sup> 1846 yılında Meclis-i Vâlâ'nın bir kararıyla resmi yazışmalarda seci kullanımının önüne geçilmeye çalışıldığı kaydedilmektedir.<sup>82</sup> Bu dönem sanatçıları her ne kadar secili kullanımı eleştirmişlerse de seci kullanımına devam edilmiştir. Recaizâde Mahmut Ekrem, *Tâlim-i Edebiyat*'ta seci bölümünde Namık Kemal'den 6 örnek vermiştir.<sup>83</sup> Tarsiyi açıklamak için verilen örnek şudur:

<sup>78</sup> Hasan Gültekin, *a.g.t.*, s. 244.

<sup>79</sup> Hasan Gültekin, *a.g.t.*, s. 245.

<sup>80</sup> Abdulkadir Dağlar, *a.g.m.*, s. 362.

<sup>81</sup> Tahirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 133. “Bir de alelumûm muharrerât-i resmîyenin münakkah ve sâde ibârât ile muvazzah sûrette yazılması ve husûsiyle bunlarda kat'â seci' iltizâm olunmaması 1262 (m.1846) târihinde Meclis-i Vâlâca taht-i karâra alınmıştır ki ...”

<sup>82</sup> Mustafa Uzun, “Seci”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, s. 276.

<sup>83</sup> Recâizâde Mahmud Ekrem, *a.g.e.*, s. 350-355.

*“Beşerde dâim olan kemâldir; cemâl mütehavvil olur. Eserde kâmil olan me’âldir makâl müntakil olur”.*<sup>84</sup>

Türk edebiyatında kültür yönü değiştikten sonra bile seci kullanılmaya devam etmiş, bu dönem sanatçılarınin eserlerinde seciye rastlandığı gibi Yakup Kadri Karaosmanođlu da *Erenlerin Bağından* adlı eserinde secili bir nesir kullanmıştır.<sup>85</sup> *“Aziz dost! Bana sorma ki niçin uzletteyim. Uzlet kuvvetlilere vatan, zayıflara gurbettir.”*, *“Kalbin korkusuzsa ve düşmanların azsa”*, *“En güzel sözler sizin ağızımızdan çıktı ve en çoşkun seller sizin bağrımızdan aktı.”*<sup>86</sup> *“Secili ifade tarzı radyo konuşmalarında da sürdürülmüştür. İstanbul Radyosu'nda "Kahramanlar Geçiyor" başlıklı programlar hazırlayan Feridun Fazıl Tülbentçi'nin aynı adla kitap haline getirilen konuşmaları (İstanbul 1960- 1964) bu özelliktedir. Kemal Edip Kürkçüođlu da Ankara Radyosu'nda sunduğu dini konuşmalarında yeni bir din dili geliştirme yolunda başarılı adımlar atarken secili ve ahenkli ifadenin günümüz insanının gönlüne ve kulağına hitap edecek güzel örneklerini ortaya koymuştur (Radyoda Dini ve Ahlaki Konuşmalar, I-V. Ankara 1956).”*<sup>87</sup> Örneklerde görüldüğü üzere seci sadece belli bir dönemde kullanılmış ve unutulmuş bir sanat değildir. Değişik alanlarda günümüzde de seci kullanımı devam etmektedir. Secinin kullanıldığı alanlardan bir tanesi post-modern romandır. İhsan Oktay Anar'ın kitaplarında secili örneklere rastlamak mümkündür.

*“Ulema, cühela ve ehli dubara ehli işret ve erbabi livata hikâyet ve beyan etmişlerdir ki...”*,<sup>88</sup> örneğinde *ulema cühela*, Arapça kelimelerinde vezin ve ses birlikteliğı olduğu için sec-i mütevâzî, *livata* kelimesi ile mutarraf seci oluşturmuştur.

Secinin kullanıldığı bir diğer alan ise reklam dilidir:

*“Can dostun öncüsü, teknolojinin sözcüsü”* (Sabah Gazetesi 19 Aralık 2007)<sup>89</sup> örneğinde koyu yazılan yerlerde ses birliğı vardır. Bu örnekte Türkçe

<sup>84</sup> Ahmed Reşid Rey, *a.g.e.*, s. 123; Mehmed Rifat, *a.g.e.*, s. 334; Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 138.

<sup>85</sup> Ahmet Ateş, “Seci” *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, C.10. s. 307-311.

<sup>86</sup> Yakup Kadri Karaosmanođlu, *Erenlerin Bağından*, İstanbul 1970, s. 24, 26, 44.

<sup>87</sup> Mustafa Uzun, *a.g.m.*, s. 276.

<sup>88</sup> İhsan Oktay Anar, *Puslu Kıtalar Atlası*, İstanbul 2008, s. 11.

<sup>89</sup> B. Çınar, L. Karahan, “Reklam Dilinde Kullanılan Edebî Sanatlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2(4) Fall, 2007, s. 913.



kelimeler kök hâlinde ses birliği yokken, isimden isim yapım eki +cı ile ses birliği sağlanması dikkat çekicidir.

“*Susuzluğunu hissettiğin an SÜTAŞ ayran*”<sup>90</sup> örneğinde secili kelimelerde kök hâlindeyken ses birliği sağlanmıştır. Ayrıca secili kelimeler cinas sanatı oluşturmuştur.

### S o n u ç :

Seci tanımları verilirken belagat kitaplarında vezin konusu ile ilgili doğrudan bilgi verilmediği görülmektedir. Veznin aruz ölçüsündeki gibi kelimelerin açıklığı ve kapalılığıyla ilgili olduğu Cumhuriyet dönemi ve günümüz kitaplarında bahsedilmektedir. Bu düşüncenin kaynağı ise Tanzimat'ta yazılan belagat kitaplarıdır. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe belagat kitabı *Miftâhü'l-Belaga*'da ise secili kelimelerdeki veznin, Arapça kurallara göre kelime türetimindeki çekimler oldukları görülmektedir. Ayrıca mütevâzin seci alıntılarında kullanılan örneklerin hepsinin Arapça kelimelerle verilmesi de veznin Arapça kelime türetme kalıpları olduğuna işaret etmektedir. Vezni hecelerinin açıklığı ve kapalılığı olarak kabul etmek fasıla oluşturan fakat ses birliği bulunmayan tüm kelimelerin mütevâzin seci olması demektir. Ankaravî seci tanımında vezin, revî harfi birlikteliği ile kelimelerin harflerinin (aded-i hurûf) de eşit olması şartını koyar. Vezinli olarak kullanılan Arapça kelimelerde aded-i hurûf şartı sağlanabilir; fakat Türkçe kelimelerin hece yapısından dolayı yazımda harf denkleğinin sağlanmadığı görülmektedir. Tanzimat sonrasında pek çok kitapta seci konusunda aded-i hurûf belirtilmez. Bu bilgiler ışığında seci konusuna Tanzimat sonrasında farklı yaklaşıldığını söyleyebiliriz.

Türkçenin yapısında bulunan seci, ilk yazılı eserlerimizden daha önce sözlü edebiyatta kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Yazılı edebiyat ürünlerinden alınan örneklerde, Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan secilerin fazla olduğu görülmektedir. Türkçe kelimelerle yapılan seciler değişik biçimlerde oluşturulmuştur. Kök hâlindeki Türkçe kelimelerdeki ses benzerliklerinin yanında, eklerin de secili olarak kullanıldığı örnekler vardır. Ayrıca klasik belagat kitaplarındaki fasıla tanımının dışına çıkıldığı, fasılların son kelimesinin dışında da ses birliği

<sup>90</sup> Bu reklam 2014 yılında belli bir süre ulusal kanallarda yayımlanmıştır.

olan kullanımlara rastlanmaktadır. Secinin günümüzdeki örnekleri bize onun, unutulmuş bir belagat kuralı olmadığını, kendini koruyarak değişik alanlarda kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bize göre, dilin doğasında ve yapısında bulunan secili kullanımlar, Arap ve Fars edebiyatındaki örneklerinden etkilenerek, XV. yy.da estetik düzeyde edebî eserlerde kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme* adlı eserinde secilerin simetrik ve estetik bir biçimde kullanımı sonucunda şiirsel ifadeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca belagat kitaplarındaki bilgi ve örnekler ile alıntılanan seci kullanımları arasında, kitapların bahsetmedikleri özellikler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkçe yapım ekleriyle secideki ses uyumunun sağlanmasıdır. Yapım ekleriyle ses birliklerinin oluşturulması farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Hem kelime kökünde hem de yapım ekiyle aynı sesin karşılanması, kelimelerin bir tanesinin kökünde olan sesin yapım ekleriyle karşılanması, kelime kökünde herhangi bir ses uyumu yokken sadece yapım ekleriyle ses uyumunun oluşturulması biçiminde üç farklı şekilde ses uyumu sağlanmıştır.

Seci kullanımlarının farklılıklarından biri de fasıla kavramında görülmektedir. Belagat kitaplarındaki fasıla sonlarında ses birliği olması kuralı Türkçe isim tamlamalarında esnetilmiştir. Bunun yanında Türkçe, Farsça, Arapça söz gruplarında grubu oluşturan kelimelerin kendi içlerinde de ses birliği sağladığı örnekler rastlanmıştır. Bu tespitler belagat kitaplarında bahsedilmeyen fakat kullanımda ortaya çıkan tasarrufların Türk edebiyatına özgü seci kullanımları olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Bütün bu tespitlerden hareketle Türk edebiyatına has yeni bir sec'i tanımının yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

#### KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN SÜREYYÂ, *Sefîne-i Belâgat*, Matbaa-i Ebuzyiyâ, İstanbul 1305.

AHMED CEVDET PAŞA, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1299, s. 116-117.

AHMED REŞİD REY, *Nazariyyât-ı Edebiyye*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul 1328, s. 123-126.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 145.

- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt: II, İnkılâpYayınevi, İstanbul 1988, s. 722.
- ALİ NAZİF, *Zinetü'l-Kelâm*, Mahmûd Beğ Matbaası, İstanbul 1306, s. 5-10-17.
- ALPTEKİN, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.12.
- ANAR, İhsan Oktay, *Puslu Kıtalar Atlası*, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 11.
- ATEŞ, Ahmet, “Seci” *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: X, MEB Yay., İstanbul 1964, s. 307-311.
- AYDOĞAN, Saliha, *Sa’id Paşa, Mizânü’l-Edeb, İnceleme-Metin-Dizin*, YYLT., Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2006, 514 s.
- AYTEKİN, Murat, *Vak’anüvis Halîl Nûrî’nin “Matla’u’n-Nûr” Adlı Telhis Tercümesi*, YYLT., Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2006, 285 s.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2010, s. 2704.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 125-128.
- BULUT, Ali, *Belâgat, Meânî-Beyân-Bedî*, İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 313.
- CANIM, Rıdvan, *Latîfî Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, AKM. Yay., Ankara 2000, s. 73.
- ÇALIK, Gülşah, *Yeni Bir Edebiyat Nazariyesi Getirme Çabası, Tedrisât-ı Edebiyye*, YYLT., Trakya Üniversitesi SBE., Edirne 2008, 265 s.
- ÇAPAN, Pervin, *Tezkire-i Safâyî*, AKM. Yay., Ankara 2005, s. 39, 48, 51.
- ÇINAR, B.; L. Karahan, “Reklam Dilinde Kullanılan Edebî Sanatlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2(4) Fall, 2007, s. 913.
- DAĞLAR, Abdülkadir, “Hacı İbrahim Efendi’nin Şerh-i Belâgat’ı (Metin)”, *Turkish Studies; International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 2 (4) 2007, 321-370.
- DEFNE, Zeki Ömer, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Edebî Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, TDK Yay., Ankara 1988, s. 117.
- DİRİÖZ, Meserret, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: XXVIII, MEB Yay., Ankara 1980, s. 255.
- EKLER, Alpay, <http://www.tiyatronline.com/yazarlar/53/haber/201/alpay-ekler-karagoz-metinleri-ii>: Erişim Tarihi: 05.05.2014 .

- ERASLAN, Kemal, *Ali şîr Nevayî, Mecâlisü'n-Nefâis*, Cilt I. TDK Yay., Ankara 2001, s. 3.
- FISCHER, "Kâhin", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:6, MEB Yay., İstanbul 1955, s. 72.
- GÜLTEKİN, Hasan, *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2007.
- GÜNEY, Eflatun Cem, *Masallar*, Külter Yay., Ankara 1997, s.21.
- HATİB EL-KAZVİNÎ, *Telhîs ve Tercümesi*, (çev. Çögenli vd.), Huzur Yayınevi, İstanbul tarihsiz, s.15.
- HOCA SADEDDİN, *Tâcü'l-Tevârih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1876, s. 6.
- İSEN, Mustafa, "Seci", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, AKM Yay., Ankara 2006.
- İSMAİL ANKARAVÎ, *Miftâhü'l-Belâgâ*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284, s. 126-130.
- KAÇAR, Mücahit, "Türkçe Telif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı, Şerifi'nin Hadîkatü'l-Fünûn İsimli Eseri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XXI, Güz 2011, s. 211-234.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Erenlerin Bağından*, MEB Yay., İstanbul 1970, s. 24, 26, 44.
- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-Şu'arâ*, İstanbul Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul 2010, s. 111-112.
- KILIÇ, Filiz; Ayşe Yıldız, *V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslup Özellikleri*, TDK Yay., Ankara 2004, s. 1826.
- KOÇ, Mustafa, "Anadolu'da İlk Türkçe Telif, Eser", *Bilig*, 57, s. 166.
- KÖPRÜLÜZÂDE, M. Fuad, ŞEHÂBEDDİN SÜLEYMÂN, *Malûmât-ı Edebiyye*, Kanaât Matbaası, İstanbul 1330, s. 302-307.
- KUT, Günay, *Heşt-Behişt, The Tezkire By Sehî Beg*, The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University 1978, s. 4.
- KUTLU, Mustafa, "Seci", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt: VII, Dergâh Yay., İstanbul 1990, s. 479-480.
- MECDÎ MEHMED EFENDİ, *Tercüme-i Şakâynk-ı Nûmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1299, 10.
- MEHMED CELÂL, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Matbaa-i Safâ ve Enver, İstanbul 1312, s. 138-146.

- MEHMED NÜZHET, *Mugni'l-Küttâb*, Şâhâne Matbaası, İstanbul 1286, s. 107.
- MEHMED RİFAT, *Mecâmiü'l-Edeb*, Kasbâr Matbaası, İstanbul 1308, s. 325-337.
- MENEMENLİZÂDE TÂHİR, *Osmanlı Edebiyatı*, Kasbâr Matbaası, İstanbul 1314, s. 134-142.
- MUALLİM NÂCÎ, *Istılâhât-ı Edebiyye*, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1307, s. 206-208.
- MUHAMMED MİHRÎ, *Fenn-i Bedi*, İstanbul tarihsiz, s. 5-28-30.
- MÜTERCİM ÂSİM, *El-Okyanusu'l-Basit Fî Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul 1304, s. 282.
- ORAK, Kadriye Yılmaz, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, Kitabevi Yay., İstanbul 2013, s. 330-333.
- ÖZKIRIMLI, Attila, "Seci", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1991. s. 346-347.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 73.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 137.
- RECÂİZÂDE MAHMUD EKREM, *Talîm-i Edebiyat*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1299, s. 350-355.
- SAÇKESEN, Ahmet, *İzmir'de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2003, s. 117.
- SARAÇ, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2013, s. 225.
- SELİM SÂBÎT, *Miyârü'l-Kelâm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1287, s. 23-25.
- SÜLEYMAN FEHMÎ, *Edebiyat*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1325, s. 353-360.
- SÜLEYMÂN PAŞA, *Mebâni'l-İnşâ*, Cilt: I-II, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1288-1289, s. 170-208.
- ŞEHÂBEDDİN SÜLEYMÂN, *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*, Arakas Matbaası, İstanbul 1329, s. 373-379.
- TEKDİMİR, Mustafa, *Mehmet Abdurrahmân'ın Belâgat-ı Osmâniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2012, s. 69-70.
- TEZCAN, Semih; Hamza Zülfikar, *Nehcü'l-Ferâdis*, TDK Yay., Ankara 2004, s. 83.

- TIETZE, Andre, “Gelibolulu Âlî’nin Düzyazı Biçemi”, *Nesrin İnşası, Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*, Turkuaz Yay., İstanbul 2010, s. 193.
- TULUM, Mertol, *Tazarru’-nâme*, Ankara 2001, s. 85, 116, 33, 266, 42, 216, 31, 96.
- UZUN, Mustafa, “Seci”, *DİA*, Cilt XXXVI, İstanbul 2009, s. 276.
- ÜZGÖR, Tahir, *Türkçe Divân Dibâceleri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s.56, 88.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Seci”, Cilt: VIII, Ötüken Yay., İstanbul 1985, s.3451.
- YILDIZ, Ayşe, “Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studie, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2007, 2(4), 1055-1065.
- YILDIZ, Ayşe, “Seci Kavramı ve Secinin Divân ü Lugâti’-Türk’te İncelenmesi”, *Millî Folklor*, Cilt: VIII/64, Ankara 2004, s. 112.
- YILDIZ, Ayşe, *Eski Türk Edebiyatında Seci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2002. 238 s.

“SECI AND ITS USES IN TURKISH LITERATURE”

*Abstract*

*We can briefly define sadhji as the rhythm of the prose. Less research has been done about sadhji, compared with the rate of studies done on rhyme and word after the rhyme. For this reason, the knowledge about the sadhji is much less than the rhyme and word after the rhyme. It seems that some of the information about sadhji in the rhetorical books is inconsistent. Some of this information is also handled in different ways in the rhetorical books.*

*It is widely believed that sadhji was first used in Arabic literature and then started to be used in our literature through Iranian literature. It is said that it has also entered Turkish literature through the translation studies. From the first written examples, or even before, there are examples of the sadhji in oral literature. So we think that, as in other languages of poetry and prose sparated from each other, sadhji is used in Turkish literature but we use the term another language at the point of naming.*

*As each language defines the outside world within its own possibilities of expression, it uses the rhetoric within the same possibilities. Rhetoric used on the language are limited by the rules of their own language. In this respect, the use of sadhji in Turkish literature in the direction of the examined samples is found. These uses give the impression that there may be sadhji savings specific to Turkish literature other than Arabic eloquent rules.*

*Keywords*

*Classical Turkish Literature, sadhji, fasıla, phare, rhetoric.*

## HEKİMBAŞI MECMUASI ÖRNEĞİNDE KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN GÜFTE MECMUALARI\*

*Erdem SARIKAYA\*\**

### ÖZET

*Güfte mecmuaları; bestekâr, makam ve usûl gibi konularda müzikoloji araştırmaları için birtakım teorik bilgiler içermeleri nedeniyle geleneksel Türk müzik tarihi araştırmalarında olduğu kadar bu müziğin metodolojik eğitiminin de temel kaynakları arasındadır. Özellikleri bakımından disiplinler arası incelemelere olanak sağlayan güfte mecmuaları, cönkler ve diğer şiir mecmualarında olduğu gibi bir araya getirilmiş malzemenin şiir yönü açısından toplayıcı ya da derleyicinin edebî eğilimlerini ve estetik kabullerini yansıtır. Bu nedenle, güfte mecmuaları Türk müzik tarihinin yanı sıra içerdikleri manzum metin ve metin parçalarının taşıdıkları edebî ve estetik unsurlar nedeniyle de özellikle klâsik Türk edebiyatı sahası için değerli bir araştırma alanıdır. Bu çalışmada, XVIII. asırda Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin derlediği ve Hekimbaşı Mecmuası olarak da bilinen eser tanıtılarak, güfte mecmualarının klâsik Türk edebiyatı araştırmalarındaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılacaktır.*

### *Anahtar Kelimeler*

*XVIII. asır, Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi, Hekimbaşı Mecmuası, klâsik Türk edebiyatı, müzikoloji.*

## Giriş

Müzik; doğa ve sosyal yaşamdan aldığı unsurları düşünce ve duyguyla besleyip, zihinsel değerlendirmelerin ardından belirli estetik kalıplarla anlatan, kendisini oluşturan ses ve ritim gibi unsurların bütün özellikleriyle muhatabını etkileyen soyut bir ifade sanatıdır. Seslerle düşünme, sesler aracılığıyla yaşama dokunma, hissetme ve insan gerçeğini seslerle araştırıp

---

\* Makalenin geliş tarihi: 15 Mart 2017 / Kabul tarihi: 28 Nisan 2017.

\*\* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [dr.erdemsarikaya@gmail.com](mailto:dr.erdemsarikaya@gmail.com)

aktarma olarak da tanımlayabileceğimiz müzik<sup>1</sup>, malzemesini doğadan alır ve insandaki ritim duygusuyla birleşerek gelişir. Müzik, aynı zamanda bir bilim olarak seslerin insanın yaratılışına ve duygularına uygun şekilde bir araya getirilme kurallarıyla da ilgilenir.<sup>2</sup> Bu açıdan müzik; mimarî, heykel, resim ve edebiyat gibi estetiğin konusu olan güzel sanatlardandır.<sup>3</sup>

Kaynak dil itibariyle Yunanca, peri dili anlamındaki *musica* kelimesinden gelen ve Latince yoluyla geçtiği Arapçada *mûsikât*, Farsçada ise *mûsikî* kelimeleriyle karşılanan müzik<sup>4</sup>, kavramsal açıdan dünya tarihinin en eski devirlerine kadar inen ortak kültür öğelerindedir. Doğanın sonsuz bir sesli malzeme kaynağı olması ve ilk insanların gök gürültüsü, fırtına uğultusu ya da vahşi hayvan seslerini Tanrısal güçle ilişkilendirmeleri, dinsel ayinlerle müziğin iç içe geçmesine neden olmuş; daha sonra bu duruma insandaki ritim duygusunun doğadaki ritim mekanizmasıyla olan etkileşimi de eşlik etmeye başlamıştır. Bu nedenle, müzik insanlığın ilk dönemlerinde danstan olduğu kadar teolojik kabullerden de ayrı düşünülemez. Müzik geleneklerini kulaktan kulağa aktaran pagan dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlık gibi tek Tanrılı dinlere kadar pek çok teolojik zümrenin kendine özgü sistematik dinî müzik geleneklerinin varlığı müziğin insanlık tarihindeki yeri ve eskiliği hakkında bizlere fikir verir.<sup>5</sup>

Pisagor'dan başlayarak Batıda Platon, Hermes, Pythagoras, Plotinus, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rousseau, Wagner, Napolyon; Doğu ve İslâm coğrafyasında ise Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İmâm Gazâlî, İhvân-ı Safâ, İbni Sînâ, Abdülkâdir Merâgî, Ziryâb, El-Kindî, Ebû Tâlib el-Mufaddal İbni Seleme, Farâbî, Nasîruddîn-i Tûsî, Safiyüddîn-i Urmevî, Kutbeddîn-i Şîrâzî, Emir Husrev, Ahmed el-Müsellem el-Mevsîlî ve Ahmed Emin Efendi gibi farklı entelektüel zümreler içerisinde yer alan âlimlerce tanımlanıp kuramsal boyutta ele alınan müzik<sup>6</sup>; Mısır, Hint, Roma, Grek, Hitit, Çin,

<sup>1</sup> Cavidan Selanik, *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni (Müziğin Görkemli Yolculuğu)*, Ankara 1996, s. 2.

<sup>2</sup> A. Selim Teymur, *Türk Müsikişi*, İstanbul 2010, s. 17.

<sup>3</sup> Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1998, s. 15.

<sup>4</sup> Çinuçen Tanrıkorur, *Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1998, s. 13-15.

<sup>5</sup> Selanik, *a.g.e.*, s. 3-5.

<sup>6</sup> Bazı görüşler için bkz.: Mehmet Kaygısız, *Müzik Tarihi (Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi)*, İstanbul 1999, s. 33-52; Fazlı Arslan, *İslâm Medeniyetinde Müsiki*,



Japon ve Tibet gibi dünyanın kadim kültürlerinde işlenerek bir sanat hâline gelmiş, buna ek olarak evrenin oluşum temellerinin açıklanmasında da bir araç olarak kullanılmıştır.<sup>7</sup> Bu milletlerin pek çoğunda müziğin sağaltım gücüne sahip olduğu kabul edilerek çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülür.<sup>8</sup> Ayrıca müziğin yazıyla kayıt altına alınmaya başlamasından önce, isimlerini saydığımız dünyanın kadim kültür ve medeniyetlerinin kendilerine ait müzik aletlerine sahip olduğu bilinmektedir.

İlk Türk boylarından itibaren müziğin sosyal hayatta önemli bir yeri vardır.<sup>9</sup> Müzik, Türklüğün ilk zamanlarında ozanların kopuz eşliğinde dinî törenlerde çaldıkları ve kesinlikle danstan ayrılmayan örneklerinde en eski şeklini gösterir. Ayrıca bu dönemde ozan-şairlerin boylar arasında dolaşıp, toplantı ve şöenlerde dinî ritüel ve muhtevadan uzaklaşmış bir hâlde eski kahramanların menkıbelerini yine kopuzla çaldıkları melodiler eşliğinde şiir olarak söyledikleri bilinmektedir.<sup>10</sup> Hunlardan başlayarak Göktürk ve Uygurlarda müziğin dinî, askerî, destanî, günlük hayata ait eğlence ve ağıt gibi başlıklarda sınıflandırabileceğimiz örneklerinin görülmesi bu kültür ögesinin Türk boyları arasındaki önemine dikkat çeker. Bu dönemde, bazı vurmaları ve nefesli çalgıların Türk müziğinde kullanıldığı da bilinmektedir.<sup>11</sup> Bununla beraber ilk dönem Türk müzik kültüründe bestenin icra edilmiş şekline göre *gök*, *ır*, *düle* gibi farklı isimler aldığı da görülür.<sup>12</sup> İslâmî kültüre geçiş dönemi eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nın da yine ait olduğu dönem müziğiyle iç içe olduğu kabul edilir.<sup>13</sup>

İstanbul 2015, s. 13-237; Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995.

<sup>7</sup> İlhan Mimaroglu, *Mûsikî Tarihi*, İstanbul 1961, s. 11-19; Sedat Alp, *Hittitlerde Şarkı, Müzik, Dans-Hittit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara 1999, s. 1-58; Selanik, *a.g.e.*, s. 7-32.

<sup>8</sup> Ahmet Şahin Ak, *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi, Tarihî Gelişimi ve Uygulamaları*, Konya 1997, s. 5-167.

<sup>9</sup> Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Ankara 1984, s. 1, 120, 348, 397.

<sup>10</sup> Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999, s. 109-115.

<sup>11</sup> Feyzan Göher Vural, *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik (Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri)*, Konya 2011, s. 54-237; Çinuçen Tanrıkorur, "Türk Sazlarının ve Saz Müsikisinin Tarih İçindeki Gelişmesi", *Türk Gençliğinin Müzik Eğitimi Sempozyumu*, Ankara 1985, s. 134.

<sup>12</sup> R. Selçuk Uysal, *Mûsikî Edebiyatı*, İstanbul 2010, s. 26.

<sup>13</sup> E. Ruhi Üngör, "1300 Yılında Dede Korkut", *Mûsikî Mecmûası*, C. 52, S. 467, s. 3.

Türk boyları arasında tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olan müzik kültürü İslâmlaşma sürecinin ardından gündelik hayattaki önemini korumaya devam eder. Müziği; danstan ayrılmayan yapısı, ilk çağların pagan kültürlerine ait bağdaşıklıkları ve Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirlenmemiş mahiyeti nedeniyle her zaman temkinli değerlendiren İslâm dinini kabul eden Türk boylarında, özellikle tasavvufî yaşam ve düşünce tarzını benimsemiş gruplar arasında çalgılara dayalı, ayinlerin daha etkili geçmesini sağlayan mistik bir müziğin yapıldığı bilinmektedir.<sup>14</sup> İslâmî Türk kültüründe *din mûsikîsi* olarak isimlendirilen bu gelenek kendine özgü formları ile geniş bir repertuvara sahiptir.<sup>15</sup>

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren müzik, sosyal hayatta varlığını ve önemini sürdürür. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Alâeddin Keykubat'ın Osman Gazi'ye nevbet takımı gönderdiği bilinmektedir. Bu dönemden itibaren özellikle sarayda yapılan düğün gibi eğlenceler için gerekli eğitimi almış kişilerin yetiştirilmeye başlandığı düşünülebilir.

İslâmlaşmanın ardından Türkler arasında müziğin teorisine ait fikirlerin ortaya atıldığı ve eserler yazıldığı görülür. Bu açıdan bakıldığında özellikle Osmanlı Devleti'nde güfte ve beste üzerine yapılan ilk teorik çalışmalar önce Arapça ve Farsça daha sonra ise Türkçe olarak kaleme alınan risaleler şeklindedir.<sup>16</sup> Osmanlı tarihinde müzik ile ilgili bilinen ilk eser, bugün elimizde bulunmayan Kırşehirli Yûsuf Mevlevî'nin Farsça kaleme aldığı *Risâle-i Mûsikî*'sidir. Hızır b. Abdullah'ın *Risâle fi İlmi'l-mûsikî* isimli eseri ise II. Murad adına Türkçe kaleme alınmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren ise Osmanlı'da müzik geleneğinin tüm kurumlarıyla sistemleşmeye başladığını, özellikle saray çevresinde bir müzik muhitinin oluştuğunu söylememiz mümkündür.<sup>17</sup> Osmanlı sarayında müziğe verilen

<sup>14</sup> Ahmet Tezbaşar, *Mehter Tarihi, Teşkilatı ve Marşları*, İstanbul 1975, s. 16-27; Lois, Lamya Farukî, *İslâm'a Göre Müzik ve Müzisyenler*, Çev.: Ü. Taha Yardım, İstanbul 1985, s. 11-24; Mehmet Kaygısız, *Türklerde Müzik*, İstanbul 2000, s. 133-135; Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İstanbul 1976, s. 390-391.

<sup>15</sup> Erdoğan Ateş, *Türk Din Mûsikîsi (Cami ve Tekke Mûsikîsi Türleri Türk Din Mûsikîsi Tarihi Tanımlar ve Örnek Eserler)*, İstanbul 2015; Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Mûsikîsi (Cami ve Tekke Mûsikîsi)*, Ankara 2009.

<sup>16</sup> Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, *Mûsikî, DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 257-261.

<sup>17</sup> Recep Uslu, *Fâtih Sultan Mehmed Döneminde Mûsikî ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Güftesi*, İstanbul 2007, s. 1-135.

önem daha sonraki yıllarda da giderek artmıştır.<sup>18</sup> Bununla beraber, İstanbul'dan uzakta, Anadolu'da halk arasında yaşayan bir müzik geleneği de devam etmektedir. XVII. asır verimlerinden Evliya Çelebi'nin *Seyahat-nâme* isimli eserinde geçen müzik ve müzik ile ilgili anlatılar bu açıdan değerli bir malzemedir.<sup>19</sup>

XIX. asrın başlarına kadar Osmanlı'da, müziğin icra edildiği yere göre saray, konak, cami-mescit, tekke-tarikat, askerî, meslek teşkilatı, medrese, Enderun ve kent-eğlence gibi türlerinin olduğu bilinir. Bu müzik türleri, İslâm kültüründen olduğu kadar Bizans kültür ve sanatıyla birlikte Batı sanatı ve tekniğinden de yararlanılarak bir araya getirilmiş bir terkiptir. Bu terkiye, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında Anadolu Selçuklu Devleti'nden ayrılan beyliklerin müzik kültürleri de katkıda bulunmuştur.

Çinuçen Tanrıkorur, Osmanlı müziğini *zümre müziği* olarak isimlendirerek klâsik Türk şiirinin yanında anılması gerektiğini ifade eder.<sup>20</sup> Bu müzik geleneğinde, güftelerin daha çok Bâkî, Fuzûlî, Nefî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib gibi klâsik Türk edebiyatı geleneği içerisinde yer alan şairlere ait olduğu görülür.<sup>21</sup>

Müzik, esas itibariyle güfte (söz) ve beste (melodi) olmak üzere ikiye ayrılır. Güfte, “*sözlü bir eserin bestelenmiş manzum sözleri, bestelenmiş şiirin aldığı ad*”dır.<sup>22</sup> Beste olarak isimlendirilen nota formunun yanında bestekârın duygu ve düşüncelerini en iyi anlatan unsur olarak güfte, başlangıçta usta-çırak ilişkisine dayalı meşk sistemiyle icracıların ezberlediği bir müzik ögesidir. Zaman içerisinde güftenin akılda kalıcılığını arttırmak adına icracıların aldıkları notlar kişisel güfte külliyatlarının oluşmasına neden olur. Kaynağını bu kişisel derlemelerden alan güfte mecmuaları, meşk yoluyla gelen pek çok Türk müziği bestesinin tarihî açıdan doğrulanabilmelerini sağlar. İlk güfte mecmuasının XV. asırda II. Murad döneminde derlendiği, ilk matbu güfte mecmuasının ise 1830'lu yıllarda basıldığı

<sup>18</sup> Hikmet Toker, *Elhân-ı Azîz (Sultan Abdülazîz Devrinde Sarayda Mûsikî)*, İstanbul 2016.

<sup>19</sup> Ayşe Altundağ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Türk Mûsikîsi İle Alakalı Bilgiler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

<sup>20</sup> Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 50-51.

<sup>21</sup> Kaygısız, *Türklerde Müzik*, s. 138-143.

<sup>22</sup> Yılmaz Öztuna, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara 2000, s. 137.

düşünüldüğünde bu eserlerin müzik tarihine olan katkısının ana izlekleri daha da belirginleşir.

Güfte mecmuaları, notasyon açısından olmasa da bestelenen eserleri doğru sözlerle gösterir. Bununla beraber içerdikleri notlar, bestekârlarla ilgili bilgiler ve usûllerle güfte mecmuaları Türk müzik tarihine önemli katkılarda bulunur. Eğer güfte mecmuasını tertip eden kişi besteciye kendi eserlerinin yayını ve tanıtılması görevini de yine bu mecmualar üstlenir. Bununla beraber mecmualar; derleyeninin kişiliği, eğitimi, güftelerin hangi yöre insanınca söylendiği gibi bazı konularda da fikir verir.<sup>23</sup>

İçerdikleri malzemenin çeşitliliği, güfte mecmualarından yararlanma nedenlerini de farklılaştırır. Yazıldıkları dönemin müzik tarihine, bestekârlarına popüler güfte, şarkı ve makamlarına, sanat adamlarının ve dinleyici kitlesinin beğenilerine ışık tutması bakımından tarihsel ve sistematik müzikolojinin ortak kaynağı olarak karşımıza çıkan güfte mecmuaları, güfte olarak seçilen manzum şiir ya da şiir parçalarının taşıdıkları estetik değerler bakımından da klâsik Türk edebiyatı araştırmaları için kaynak olarak değerlendirilebilir. Judetz, müzik kuramıyla ilgili yazıların doğrudan edebiyatla ilgili olduğunu ve bunların bir bütün olarak ele alınması hâlinde yazılı sözlerle meydana gelen bir *mûsikî edebiyatı* alanı oluşturacağını ifade eder.<sup>24</sup> Bu açıdan güfte olarak seçilen şiir ya da şiir parçalarının taşıdıkları estetik değerler bizim de *mûsikî edebiyatı* olarak nitelendireceğimiz bu sahanın diğer bir yönünü oluşturur. Mecmuanın tertip ve takdim şekliyle, kâğıt ve tezhip gibi özellikleri ise diğer disiplinlerde çalışanlar için önemli veriler sağlar.<sup>25</sup>

XV. asırdan itibaren, bu gelenek içerisinde çok sayıda güfte mecmuasının kaleme alındığını görüyoruz. Bu çalışmamızda, öncelikle XVIII. asırda Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin derleyip kendi el yazısıyla kaleme aldığı ve daha çok *Hekimbaşı Mecmuası* olarak da bilinen güfte

<sup>23</sup> Hasan Tahsin Sümbüllü, "Mehmet Rifat Bey'in Hazırladığı 'Yeni Şarkı Mecmuası' Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, 2011, s. 334-336; Cem Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, İstanbul 1998, s. 39-40; Recep Uslu, *Türk Müziği Eğitim Tarihinde Güfte Mecmuaları ve İnceleme Esasları Üzerine Tespitler*, *Müzikte 2000 Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2000, s. 158-160.

<sup>24</sup> Eugenia Popescu Judetz, *Türk Müsikîsi Kültürünün Anlamları*, Çev.: Bülent Aksoy, İstanbul 2007, s. 74.

<sup>25</sup> Fikri Soysal-Mustafa Ugurlu Arslan, "1774 Tarihli Hâfız Abdülbakî 'ye Ait Güfte Mecmuasının İncelenmesi", *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, s. 70.

mecmuasını, içerdiği şiir ve şiir parçalarından hareketle tanıtmaya ve güfte mecmualarının klâsik Türk edebiyatı araştırmalarındaki önemini belirlemeye çalışacağız.

### 1. Son Dönem Bir Osmanlı Entelektüeli: Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi

Türk müziğinin ilerleme ve gelişme devri olarak nitelendirebileceğimiz XVIII. asrın ilim ve sanat adamlarından olan Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi, Sultan I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid devirlerini idrak etmiş bir musikişinas hekim-şairdir. Buhûri-zâde Mustafa İtrî Efendi, şairlik yönüyle de dikkat çeken Yahya Nazîm, Derviş Sinanî, Nâyî Osman Dede, Tosun-zâde Abdullah Efendi, Hasan Ağa, Ali Vefkî Efendi, Ebû Bekir Ağa, Tanburî Mustafa Çavuş, Şeyhülislam Es'ad Efendi, Tab'î Mustafa Efendi, Vardakosta Ahmed Ağa, Şeydâ Hâfız, Ali Nutkî Dede, Dilhayat Kalfa gibi bestekârların yetiştiği; Dimitrius Kantemiroğlu, Mustafa Kevserî, Kemanî Hızır Ağa gibi müzik teorisyenlerinin eserler verdiği<sup>26</sup>, Avrupalıların Türk müziğini yakından inceledikleri<sup>27</sup> bir dönemde yaşayan Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin biyografisine dair klâsik kaynaklarla diğer çalışmaların verdikleri bilgiler sınırlıdır.<sup>28</sup> Asıl isminin Abdülazîz, mahlasının ise Aziz olduğu konusunda kaynakların ittifak ettikleri şairin ismi sadece *Mürî't-tevârih*'te

<sup>26</sup> Ahmet Şahin Ak, *Türk Müsîkîsi Tarihi*, Ankara 2009, s. 97-138.

<sup>27</sup> Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müsîkî*, İstanbul 1994, s. 48-92.

<sup>28</sup> Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı (İnceleme-Tenkitledir Metin-İndeks-Sözlük)*, Ankara 1994, s. 225; Fatîn Dâvûd, *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul 1271, s. 296; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, İstanbul, 1311, s. 339; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânî Müellifleri*, C. 3, İstanbul 1342, s. 228; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. 2, İstanbul 1936-1945, s. 629; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, C. 2, Ankara 2001, s. 670; Ayşegül Demirhan Erdemir-Nuri Özcan, "Abdülazîz Efendi, Hekimbaşı", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 190-191; "Aziz, Subhi-zâde", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1977, s. 268; "Abdülazîz Efendi, Hekimbaşı", *Türk Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara 1968, s. 51; Ali Haydar Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara 1999, s. 116; Yılmaz Öztuna, "Abdülazîz Efendi (Hekimbaşı)", *Türk Müsîkîsi Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara 1969, s. 4; Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Müsîkîşinası Divan Şairleri*, Ankara 1999, s. 67-69.

Mehmed Abdülazîz olarak kayıtlıdır.<sup>29</sup> Şair; Dîvân-ı Hümâyûn beylikçisi Halil Fehmi Efendi'nin torunu, çeşitli devlet görevlerinde de bulunmuş I. Mahmud dönemi vakanüvislerinden Mehmed Subhi Efendi'nin oğludur.

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi, 1735-36 yılında İstanbul'da doğmuştur. Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Fransızca gibi devrin geçerli dillerini öğrenen şair, tıp eğitimi almış, müderrislik, hekimbaşılık ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Hekimbaşılık payesine yükseltilmesi sırasında pek çok tabibin kıskançlığını kazanması üzerine görevinden azledilen Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi, bir süre Üsküdar kadılığı görevinde bulunmuş, bu görevi sırasında devletin ileri gelenleriyle yaşadığı olumsuz olaylar neticesinde 1783 yılında İstanköy Adası'na sürgün edilmiştir. Burada sağlığı bozulan şair, 1783-84 yılında vefat etmiştir. Abdülhamid Efendi adında bir oğlu olduğu bilinen Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin şiirlerini topladığı dîvânı dışında<sup>30</sup>, çok yönlü entelektüel bir bilim adamı olarak müzik, tıp, astroloji, ahlâk ve tarih konularında kaleme aldığı çeşitli eserleri vardır.

## 2. Hekimbaşı Mecmuası ve Klâsik Türk Edebiyatı

*Hekimbaşı Mecmuası*'nın müellif hattı; İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 3866 numarada kayıtlıdır. Eserin şarkılar bölümü Fatma Emine Berksan tarafından günümüz alfabesine aktarılıp incelenmiştir.<sup>31</sup> Erdal Kılıç ise mecmuanın tamamını günümüz alfabesine aktardığı bir doktora çalışması yapmıştır.<sup>32</sup>

Eser, *Manzume-i Fihrist-i Sâmi Efendi* başlığını taşıyan bir bölümle başlar.<sup>33</sup> Güfte mecmuasının makam fihristi olan bu bölüm, 1734 senesinde vefat

<sup>29</sup> Şemdanî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri't-tevârih*, C. 3, Haz.: Münir Aktepe, İstanbul 1981, s. 37-38.

<sup>30</sup> Sadık Erdem, *Subhî-zâde Azîz ve Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Isparta 2001.

<sup>31</sup> Fatma Emine Berksan, *Hekimbaşı Abdülazîz Efendi'nin Güfte Mecmuası'ndaki Şarkılar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul 2010.

<sup>32</sup> Erdal Kılıç, *Mecmuâ-yı Letâif fi Sandûkati'l-Me'ârif (Metin-Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

<sup>33</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 162-165.

eden Arpaemini-zâde Sami Efendi'nin mûsikî konulu mesnevîsinden alınmıştır.<sup>34</sup> Eser, daha sonra makamlara göre ayrılmış bölümlerle devam eder. İlk bölüm / makam rast olup, bu bölüm Hatib-zâde'nin kâr fihristini de içerir.<sup>35</sup> Her makamın altında büyük formdan küçük forma doğru sıralanmış eserlerin güfteleri, usûlleri ve makamları hakkında bilgiler bulunur. Her makamın ayrıldığı bölümün başında o makamın adının geçtiği bir beyit vardır:

*İbtidâ râst ile buldu nizâm  
Elif-i evvel tertib-i makâm*<sup>36</sup>

Bazı makamlarda kâr formunun, bazılarında diğer formlara ait güftelerin verilmediği, bazı makamlarda ise kâr formundan sonra başlıksız olarak nakış veya beste güftelerinin kaydedildiği görülür. Kâr ve nakış olarak kaydedilen güftelerin ağırlıklı Farsça metinlerden seçilmesi dikkat çekicidir.<sup>37</sup>

*Hekimbaşı Mecmuası*, içerdiği 3190 nazım parçasıyla devrinin en geniş güfte repertuarlarındanıdır. Eserde, 54 makam ve 44 usûl bulunur. Güfte olarak mecmuada yer alan nazım parçalarının 2600'ü Türkçe, 509'u Farsçadır. Sayısı çok olmamakla beraber mecmua içerisinde mülemmâ olarak nitelendirebileceğimiz güfteler de vardır.

Eserde yer alan güftelerin sahipleri ve bestekârları da belirtilmiştir. Ayrıca eser; mehterde kullanılan usûller, fasıl bilgileri ve makamlar hakkında da bilgi içerir.<sup>38</sup>

Eserin diğer önemli bir özelliği ise günümüze kadar altı bestesi ulaşan Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin bir güftesi kendine ait olmak üzere iki bestesini içermesidir.<sup>39</sup>

<sup>34</sup> Fatma Sabiha Kutlar, *Arpaemini-zâde Mustafa Sami Divânı*, Ankara 2004, s. 419-426.

<sup>35</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 171.

<sup>36</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 166.

<sup>37</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 245-253.

<sup>38</sup> Haydar Sanal, *Mehter Mûsikîsi (Bestekârlar, Mehterler, Mehter Havaları)*, İstanbul 1964, s. 45-62.

<sup>39</sup> Berksan, *a.g.e.*, s. 327.

## 2.1. Nazım Şekillerine Yönelik Tespitler

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin güfte mecmuası, farklı nazım şekillerinden seçilen şiir ya da şiir parçalarını içerir. Mecmuada yer alan güftelerin ağırlıklı olarak gazel metinlerinden seçildiği görülmektedir. XVII. asır şairlerinden Nefî'nin aşağıya aldığımız gazelinin bir, iki, dört, altı ve yedinci beyitleri *Hekimbaşı Mecmuası*'nda revân usûlünde İtrî tarafından bestelenmiş olarak yer almaktadır. Gazelin mecmuada kayıtlı şeklinde ikinci ve dördüncü beyitler yer değiştirmiştir.<sup>40</sup>

*Kalmazsa ger ol kûşe-i dâmân elimizde  
Elden ne gelir çâk-ı giribân elimizde*

*Zâhid bize peymâne yeter sanma tehî-dest  
Lâzım mı hemân sübha-i mercân elimizde*

*Dil teşne beden aşk ile bir mertebe pür-tâb  
Yahpâre olur ahker-i süzân elimizde*

*Biz nice doyunca kanalım câm-ı murâda  
Bir lahza komaz sâkî-i devrân elimizde*

*Ruhsâr-ı arak-rîzi yeter yakmağa yârin  
N'eyler reşehât ile gülistân elimizde*

*Hat gelse ruh-ı yâre yeter kâkül ü zülfü  
Gül gitse n'ola sünbül ü reyhân elimizde*

*Bir sünbüle benzer ki ola şebnemi vâfir  
Nefî yine bu kîlk-i dür-efşân elimizde<sup>41</sup>*

Tespitlerimize göre güfte mecmuasında yer alan diğer nazım şekilleri ise kıta, şarkı, müstezad, murabba ve murabbanın bir türü olan şarkıdır.<sup>42</sup> Bununla beraber gerek dil gerek şekil özellikleri bakımından Halk şiirinden geldiğini düşündüğümüz örnekler de görülmektedir.<sup>43</sup>

<sup>40</sup> Çalışmamız boyunca örnek olarak çeşitli divanlardan aldığımız manzumeler en azından bu yazı içerisinde tutarlılık göstermesi bakımından günümüz Türkçesine yaklaştırılmıştır.

<sup>41</sup> Metin Akkuş, *Nefî Divânı*, Ankara 1993, s. 334; Kılıç, *a.g.e.*, s. 445.

<sup>42</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 606, 691, 729, 822, 1078

<sup>43</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 327, 331, 388.



Mecmuada kayıtlı bazı güftelerde, zü'l-metali örneği olarak değerlendirilebileceğimiz beyitlerin varlığı dikkat çeker.<sup>44</sup> Buna ek olarak aynı güfte içerisinde farklı vezinlerle yazılmış ve farklı kâfiye düzenine sahip parçalar da vardır.<sup>45</sup> Güfte sahiplerinin belirtilmesindeki bazı eksiklikler ve hatalar da göz önüne alındığında, tüm bu özellikler mecmuada özellikle sahibi belli olmayan güftelerin kaside, mesnevî, tazmin ve diğer klâsik Türk edebiyatı nazım şekillerinden seçilme ihtimalini arttırmaktadır. Ayrıca farklı şiir ve şairlerden seçilen şiir parçalarının da bir araya getirilmiş olduğu ya da bestecinin güfte olarak seçtiği şiirlere müdahalede bulunduğu da düşünülebilir. Bu noktada, mesnevîlerden gelen gazel gibi şiir parçalarının da ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsinden gelen ve *Hekimbaşı Mecmuası*'nda kayıtlı olması nedeniyle aşağıya örnek olarak aldığımız beyitler bu durumu örnekler niteliktedir:

*Cân verme gam-ı aşka ki aşk âfet-i cândır  
Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır*

*Sûd isteme sevdâ-yı gam-ı aşkda hergiz  
Kim hâsil-ı sevdâ-yı gam-ı aşk ziyândır*<sup>46</sup>

## 2.2. Şiirlerin Aitliğine Yönelik Tespitler

Osmanlı Devleti'nde özellikle saray-konak çevresinde devlet büyükleri tarafından korunup desteklenen müzik geleneği, güfte açısından belli bir entelektüel zenginliğe sahiptir. Bâkî, Fuzûlî, Nefî, Nâbî, Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi şairlerin şiirlerinin güfte olarak kullanıldığı bu müzik geleneğinde çalgı eserleri olarak nitelendirilebileceğimiz besteler bir tarafa bırakılırsa, güftelerin eserlerde belirleyici ve yönlendirici etkisi belirgindir.<sup>47</sup>

*Hekimbaşı Mecmuası*'nda güfte sahibi olarak Ahmet Paşa, Ahmedî, Atâyî, Bâkî, Dürrî, Esad Efendi, Fehîm, Fennî, Figânî, Fuzûlî, Hâletî, Hayâlî, Nâbî, Nâilî, Nefî, Neşâtî, Nedîm, Sâbit, Rûhî, Yahyâ, Vehbî gibi

<sup>44</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 615.

<sup>45</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 230, 340, 387, 1067.

<sup>46</sup> Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn*, 7. Baskı, İstanbul 2015, s. 208; Kılıç, *a.g.e.*, s. 1193.

<sup>47</sup> Orhan Okay, "Bâkî'nin Kânunî Mersiyesine Dair", *Türkiye Kültür ve Sanat Yılığ*, Ankara 1986, s. 289-294; Kaygısız, *Türklerde Müzik*, s. 159.

tanınmış dîvân şairlerin yer alması dikkat çekici olup, bu durum devrin popüler müzik eğilimlerini göstermesi açısından da kayda değerdir.

Güftelerin hemen başlangıcında her ne kadar güfte sahibi belirtiliyorsa da sahibi belirtilmeyen güftelerin incelenmesi mecmuadaki şiir ve şair kadrosuyla ilgili tespitlere olduğu kadar klâsik Türk edebiyatıyla ilgili çalışmalara da büyük katkılarda bulunacaktır. Örneğin, Bağdatlı Rûhî'nin

*Kimi mestâne seher yâr-ile gülşende yadır  
Kimi derd ü gam-ı hicrân-ile külhânda yadır*<sup>48</sup>

matlasıyla başlayan gazeli mecmuada güfte sahibi belirtilmeden yer almıştır.<sup>49</sup> Aynı durum Fuzûlî'nin,

*Âşiyân-ı murg-ı dil zülfi perîşânmındadır  
Kande olsam ey perî gönlüm senin yanındadır*<sup>50</sup>

matlasıyla başlayan gazeli için de geçerlidir.<sup>51</sup>

Mecmuadaki şair kadrosunun tespitinde karşımıza çıkan diğer bir problem ise bu güftelerin sahibi olarak belirtilen şairlere ait olmamasıdır. Bu açıdan, güfte sahibi olarak kaydedilen şairlerin kapsamlı bir tetkike muhtaç olduğu görülmektedir. Örneğin,

*Bu ne lebdir ne ağız ne belâ gülüşdür bu*<sup>52</sup>

mısrasıyla başlayan ve Fuzûlî'ye ait olarak gösterilen güfte, şairin Türkçe Dîvânı'nda yer almamaktadır. Aynı şekilde mecmua boyunca Mihrî'ye ait olarak gösterilen güfteler tenkitli neşri yapılan *Mihrî Hatun Dîvânı*'nda kayıtlı değildir.<sup>53</sup> Bu noktada, aynı mahlası kullanan şairlerin var olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Mecmuada aitliği tartışmalı bu tür beyitler dikkatli bir incelemeye tâbi tutulduğunda bugün için ismi unutulmuş bazı şairlerin edebiyat tarihimizde yer almaları da mümkün olabilecektir. Ayrıca,

<sup>48</sup> Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, C. 1, Bursa 2001, s. 414.

<sup>49</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 1346.

<sup>50</sup> Kenan Akyüz vd., *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara 2000, s. 172.

<sup>51</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 1550.

<sup>52</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 363.

<sup>53</sup> Mehmet Arslan, *Mihrî Hatun Dîvânı*, Amasya 2007, s. 200.

*Semen-bû yâsemen bir ser-kâmet-i gonca-femsin sen  
Yüzü gül saçı sümbül bülbül-i bâğ-ı İremsin sen  
Dem-â-dem artar eksilmez şarâb-ı sâgar-ı çeşmin  
Bugün bezm-i cihânda **Fevriyâ** câm ile Cemsin sen*<sup>54</sup>

örneğinde de görüldüğü üzere mahlasa gönderme yapan unsurlar açısından mecmuanın değerlendirilmesi bu noktada önem taşımaktadır.

*Hekimbaşı Mecmuası*, şairlerin biyografilerine dair bilgilere katkıda bulunabilir ya da kültür tarihimizde adı gizli kalmış şahsiyetleri gün ışığına çıkarabilir. Örneğin, Nâbî'nin

*Ruhunda bâdeden yârin ki âb u tâb olur peydâ  
Derûnumda benim bir ma'den-i sîm-âb olur peydâ*<sup>55</sup>

matlasıyla başlayan gazeli, tanıtmaya çalıştığımız mecmuaya “Güfte ve Beste Nâbî Merhûm” başlığıyla kaydedilmiştir.<sup>56</sup> Bu başlık, başka verilerle tetkike muhtaçtır.

### 2.3. Varyantlaşma ve Nazire

Güfte mecmuaları, daha önce belirttiğimiz üzere bir güftenin icra hâlindeki en doğru şeklini gösterirler. Bu açıdan bakıldığında şiirlerin güfte mecmualarındaki hâlleri divân, mesnevî ya da diğer şiir mecmualarındaki hâllerinden farklı olabilir. Besteleyenin şahsî tercihlerini göstermesi bakımından bu değişikliklerin tespiti de önem taşımaktadır. Bu ekleme, çıkarma veya değiştirmelerin beste (armoni) yönüyle yapıldığı bir tarafa bırakılırsa metne yerleştirilen yeni kelimeler bize değiştirmeyi yapanın şahsî tercihleri ve metin üzerindeki düşünceleri hakkında da fikir verecektir. Bununla beraber mecmuadaki şiirler bugün yayımlanma fırsatını yakalamış metinleriyle karşılaştırıldığında görülen farklılıklar söz konusu neşirlere de katkı sağlayabilecektir. Örneğin, Şeyhülislam Yahya'nın Koca Osman

<sup>54</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 183.

<sup>55</sup> Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, C. 1, Ankara 1997, s. 458.

<sup>56</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 223.

tarafından uşşak makamında ve çenber usûlünde bestelenen bir gazelinin matla beyti, ilgili neşirde:

*Lisân-ı ehl-i dilde aşka gülzâr-ı belâ derler  
Cevânın kâmet-i bâlâsına nahl-i cefâ derler*<sup>57</sup>

şeklindeyken tanıtmaya çalıştığımız güfte mecmuasında, beyitteki *bâlâ* kelimesi *meftûnuna* olarak kaydedilmiştir.<sup>58</sup> Bununla beraber mecmuadaki şiirlerde mısraların tamamen değiştirildiği de görülmektedir. Örneğin, Fuzûlî'nin matla ve hüsn-i matlası:

*Ey hoş ol mest ki bilmez gam-ı âlem ne imiş  
Ne çeker âlem için gam ne bilir gam ne imiş*

*Bir perî silsile-i aşkıma düşdüm nâ-geh  
Şimdi bildim sebeb-i hilkat-ı Âdem ne imiş*<sup>59</sup>

olan gazelinin hüsn-i matlasının ilk mısraı mecmuada, aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir.

*Bir büyük silsilenin aşkıma düşdüm nâ-gâh*<sup>60</sup>

Mecmuadaki bazı manzume parçalarının klâsik Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerine ait mısraları ya da manzumeleri hatırlatıyor olması da dikkat çekicidir. Bu manzume parçalarının her yönüyle tetkik edilmesi gerekmektedir. Örneğin, güfte mecmuasında kayıtlı ve sahibi belli olmayan,

*Kimseler yâ Rab esîr-i zülf-i cânân olmasın  
Kimsenin hâli benim gibi perîşân olmasın*<sup>61</sup>

beyti; söyleyiş gücü ve hayal yönüyle Fuzûlî'nin aşağıya örnek olarak aldığımız beytini anımsatmaktadır:

<sup>57</sup> Rekin Ertem, *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, Ankara 1995, s. 109.

<sup>58</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 488.

<sup>59</sup> Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 194.

<sup>60</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 904.

<sup>61</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 372.

*Benim teg hiç kim zâr u perîşân olmasın yâ Rab  
Esîr-i derd-i ‘aşk u dâğ-ı hicrân olmasın yâ Rab*<sup>62</sup>

#### 2.4. Makam ve Usûle Yönelik Tespitler

Müzikoloji tarihinde *raga*, *destgâh*, *edvâr* gibi kelimelerle karşılanmış olan makam; şark ve Türk müziğinin temel iki kavramından biri olarak, “belli giriş, gelişme ve bitiş kurallarına göre kullanılan müzik dizileri”dir.<sup>63</sup> Usûl ise “ölçülerin belli amaçlarla kalıplaştırılmış şekli” olarak tanımlanabilir.<sup>64</sup> Müzikolojinin kuramsal öğeleri olarak makam ve usûl, güfte-beste ortaklığının daha çok beste yönüyle alakalı terimlerdir.

Tanıtmaya çalıştığımız güfte mecmuasında, aynı güftelerin farklı makam ve usûllerle bestelenmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı müzik geleneğinin eğilimlerinden bir tanesidir. Örneğin, aşağıya aldığımız Riyâzî’ye ait iki beyit bestekâr Recep tarafından acem-aşîrân makamında çenber usulünde; Hâfız tarafından ise nihavent makamında sakîl usûlünde bestelenmiş olarak incelediğimiz güfte mecmuasında yer alır:

*Bir neş’e var gönülde su içsem şarâb olur  
Bir tâb var ki lücceye baksam serâb olur*

*Şol düğmeler ki ellere bî-mihnet açılır  
Bana gelince zahme-i Efrâsiyâb olur*<sup>65</sup>

Osmanlı devri Türk müziği, müzikten çok güfteye dayalıdır. Bu açıdan, klâsik Türk şiirini aruzdan ayrı tutamayacağımız gibi Türk müziğiyle aruz veznini de ayrı ayrı değerlendiremeyiz. Eski müzik teorisi kitaplarında usûllerin gösterildiği ‘ten, tene, te-nen, tâ-nî, te-ne-nen, te-ne-ne-nen’ gibi dönüşümlü kalıpların aruz vezniyle doğrudan ilişkisi vardır.<sup>66</sup>

Türk müziğinde tuyuğ, koşuk, türkü, muhabbet-nâme, müstezad, çine, azadvarî, tarhanî, ölung gibi beste şekillerinin belirli aruz kalıplarıyla

<sup>62</sup> Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 145.

<sup>63</sup> Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 29.

<sup>64</sup> Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 45.

<sup>65</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 761, 791.

<sup>66</sup> Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 82.

bestelendiği, bu nedenle bestelenen şiirlerin vezni ile müzik usûlleri arasında bir ilgi olduğu görülür.<sup>67</sup> Bu konuda, Çinuçen Tanrıkorur ilgili araştırmalarında şu ifadeleri kaydeder:

*“Aruzun remel bahrine giren fâ’îlâtün/ fe’îlâtün ve Recez bahrine giren müstefîlün/ müstefîlâtün ailesi kalıplarıyla yazılmış güftelerin en fazla ağır aksak, aksak ve daha az devrihindî, curcuna, müsemmen usûlleri kullanılarak; Aruz’un Hezec bahrine giren mef’ûlü veya mefâ’îlün/ mefâ’îlün ve Müctess bahrine giren mefâ’îlün fe’îlâtün ailesi kalıplarıyla yazılmış güftelerin en çok sengin, semai ve daha az aksak ve Türk aksağı usûlleri kullanılarak, daha az güfte yazılmış Müzârî, Münserîg vd. bahirlerdeki şiirlerin de yine belirli usûller kullanılarak bestelendiği anlaşılmaktadır. Sadece bu kadar da değil; aynı güfteyi besteleyen aynı, yakın veya uzak çağın bestekârları da değişik makamlardaki eserlerinde hep aynı usûlü kullanmıştır.”<sup>68</sup>*

*Hekimbaşı Mecmuası*, içerdiği nazım parçaları yönüyle Tanrıkorur’un tespitlerini doğrulamakla beraber bazı farklı kullanım örnekleri de içerir. Örneğin, aşağıya aldığımız beyit *mef’ûlü/ fâ’îlâtü/ mefâ’îlü/ fâ’îlün* kalıbıyla yazılmış olup, genel eğilim doğrultusunda semaî usûlünde bestelenmiştir:

*Düşdüm belâ-yn aşka hired-mend-i derd-iken  
El şimdi benden aldığı pendi bana verir<sup>69</sup>*

Aşağıya örnek olarak aldığımız beyit ise semaî usûlünün daha az tercih edildiği *fâ’îlâtün/ fâ’îlâtün/ fâ’îlâtü/ fâ’îlün* kalıbıyla yazılmıştır:

*Açmış oldum sînesin bir kere ârâm [u] sükûn  
Sinede bilmem ne hâletdir girizân oldu hep<sup>70</sup>*

<sup>67</sup> Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâî-Mizânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara 1993, s. 116, 119; Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 78.

<sup>68</sup> Tanrıkorur, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>69</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 216.

<sup>70</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 198.

## 2.5. Muhteva Unsurlarına Yönelik Tespitler

Mecmualar, şekil ve muhteva özellikleri açısından olduğu kadar şair/yazar-şiiir-toplum ilişkisi içerisinde buldukları ayrıcalıklı konumları itibarıyla da değerlendirilmeye değerdir. Benzerlerinde olduğu gibi mecmualar da belli bir arz-talep dengesinden kaynaklarını alır ve Osmanlı kültür hayatının önemli dinamiklerinden biri olarak karşımıza çıkar.<sup>71</sup> Bir şiiirin yazıldıktan birkaç asır sonra yaşayan bir ya da birkaç bestekâr tarafından bestelenmesi, bunun bir güfte mecmuasında yer alması bestekâr ve derleyicinin kişisel zevk ve tercihlerini göstermekle kalmaz; toplum hayatını, toplumun estetik kabullerini ve özellikle mecmuanın yazıldığı dönemin popüler kültür öğelerini de ilgililere tanıtır. Bununla beraber değişik zamanlarda yazılmış ve bestelenmiş şiiirlerin sonraları tek bir kişi tarafından toplanarak bir araya getirilmesi yönüyle de güfte mecmuaları incelenmeye değerdir.

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin güfte mecmuası âdeta Osmanlı toplum hayatından şiiire geçen estetik öge ve kabullerin topluca karşımıza çıktığı bir şiiir antolojisidir. Âşıkane ve rindane şiiir parçalarının bir araya getirildiği mecmuada dinî-tasavvufî ve hikemî olarak kabul edebileceğimiz edebiyat öğeleri oldukça azdır. Bununla beraber sosyal hayat, insan ve doğa başlığı altında değerlendirebileceğimiz unsurlar sayıca fazladır. Müstakil bir çalışmada işlenebilecek bir malzemeye sahip olduğunu düşündüğümüz mecmuadaki muhteva unsurlarını bazı ana başlıklar altında şöyle örneklendirebiliriz:

a. Dinî-Tasavvufî Unsurlar (Tanrı, cennet, cehennem, mahşer, peygamberler, kaza, kader, zühd vb.)<sup>72</sup>

b. Hikemî Unsurlar<sup>73</sup>

<sup>71</sup> Mehmet Gürbüz, "Mecmuaların Tüketim Biçimleri Üzerine Kimi Tespitler", *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, S. 12, 2013, s. 68-69.

<sup>72</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 422, 463, 1150, 1167, 1706, 1717, 1683, 842.

<sup>73</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 479.

c. Sosyal Hayat Unsurları (Rezm, bezm, dil-edebiyat, müzik terimleri, kılık-kıyafet-süs eşyaları, yiyecekler, coğrafya unsurları, mekânlar, tarihî kişiler, aşk)<sup>74</sup>

d. İnsan<sup>75</sup>

e. Doğa<sup>76</sup>

## 2.6. Metinle İlgili Değerlendirmeler ve Neşrine Dair Öneriler

Şiir mecmuaları, klâsik Türk edebiyatı araştırmalarının vazgeçilmez kaynaklarından. Dîvân neşirlerinde bazı boşlukları dolduran, yazılı kaynaklarda adı geçmeyen şairlerin şiirleriyle beraber gün ışığına kavuşturulmasını sağlayan şiir mecmuaları üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir.<sup>77</sup>

Recep Uslu, güfte mecmualarıyla ilgili çalışmasında bir güfte mecmuasının yayıma hazırlanması hâlinde dikkat edilecekleri üç ana maddede toplar. Araştırmacıya göre, öncelikle eser fizikî unsurlarıyla tanıtılmalı ve eserin önemi net bir şekilde ortaya konmalıdır. Daha sonra ilmî yayın esaslarına uygun bir şekilde yayımı yapılacak mecmua günümüz alfabesine aktarılmalıdır. Bu noktada, transkripsiyon işaretleri ayırıcı özellikleri bakımından önemlidir. Yine metin oluşturulurken şiirlerin vezinleri belirtilmelidir. Son olarak bestekâr ve güftekârlarla ilgili bilgiler verilmektedir.<sup>78</sup> Çalışmamıza konu olan Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi'nin güfte mecmuası üzerinde yapılan en kapsamlı çalışma Erdal Kılıç'a aittir. Bizim de makalemizde müracaat ettiğimiz bu çalışma tabii ki bir doktora çalışması olarak uzun yıllar süren gayret ve yüklü miktarda emeğin mahsulüdür. Araştırmacının gayret ve emeklerini asla göz ardı etmeyerek, edebiyat ve müzik tarihimiz için son derece öneme sahip bu eserin yayımlanması ve daha sonraki çalışmalar için sağlam bir metnin

<sup>74</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 843, 853, 1121, 1132, 494, 767, 813, 1253, 1285, 670, 673.

<sup>75</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 1240.

<sup>76</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 690, 697, 704, 736.

<sup>77</sup> Ahmet Tanyıldız, "Şiir Mecmualarının Neşri Hakkında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, 2012, s. 224-239.

<sup>78</sup> Uslu, *a.g.m.*, s. 166-167.



ortaya çıkarılması adına Recep Uslu'nun tespitlerinin de ışığı altında bazı tespitlerimizi sıralayacağız.

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülaziz Ârif Efendi'nin güfte mecmuasının yapılacak muhtemel bir neşrinde şiirlerin vezinleri belirtilmelidir. Bu şiir parçaları, klâsik Türk edebiyatı geleneğinin daha üretimde olduğu döneme ait bir malzemeyi bize sunar. Klâsik Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan aruz kalıplarıyla yazılmış şiir ve şiir parçalarının yoğun olarak seçildiği mecmuadaki manzumelerin vezinleri dîvân neşirlerinde olduğu gibi gösterilmeli, vezinlerin kullanımına dair bir sıklık tablosu da eklenmelidir. Bu durum, bazı okuma hatalarının önüne geçebileceği gibi, klâsik Türk edebiyatı dışında konuyla ilgilenenler için de yararlı olacaktır. Ayrıca güftelerde vezne bağlı olmayan kısımların gösterilmesi ve bunların metnin tamamı içerisindeki ağırlıklarının belirtilmesi de önemlidir.

Metin, edebiyat ve tarih gibi sosyal bilimler dallarının temel malzemesidir. Bu açıdan, bir metni sıhhatli olarak yazıldığı alfabeden günümüz alfabesine aktarmak hem bu bilim dallarındaki araştırmalar hem de disiplinler arası çalışmalar için malzeme sunacaktır. Mecmuanın muhtemel bir neşrinde yazma nüsha sistemli bir şekilde en baştan gözden geçirilmeli ve transkripsiyon işaretleri de kullanılarak günümüz alfabesine yeniden aktarılmalıdır. Metnin şu hâlinde rastlanılan giryebânın (geribânın), hürâmân (hırâmân), leyk, (lîk), pür (per), kol (kavl), köy (kûy), şe (şeh)<sup>79</sup> gibi kelime düzeyindeki okuma yanlışları günümüz alfabesine aktarılmış metnin güvenilirliğini zedelemektedir. Metnin bu tür okuma hatalarından kurtarılacak yayımlanması yukarıda muhteva özelliklerine dair tespitlerimizi özet hâlinde verdiğimiz listeye pek çok katkıda bulunacaktır.

Müzikoloji için olduğu kadar edebiyat tarihimiz için de önemli bir malzemeyi barındırdığını düşündüğümüz Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülaziz Efendi'nin güfte mecmuası içerdiği şiir parçalarının ait olduğu nazım şekilleri yönüyle de incelenmelidir. Bu durum, bestelenmek için seçilen güftelere dair eğilimlerin şekil yönüyle ilgili fikir vereceği gibi metnin sağlıklı neşri için de gereklidir. Örneğin, Nedim'in

*Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâda  
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda*

<sup>79</sup> Kılıç, a.g.e., s. 185, 258, 300, 476, 536, 339.

*İşte üç çifte kaynak iskelede âmâde  
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda*<sup>80</sup>

kıtasıyla başlayan ve şarkı türünün hemen akla gelen ilk örneklerinden olan şiiri, mecmuanın elimizdeki günümüz alfabesine aktarılmış şeklinde hatalı olarak beyitler hâlinde gruplandırılmıştır.<sup>81</sup>

Tanıtmaya çalıştığımız güfte mecmuası, çok sayıda Arapça ve Farsça şiir ya da şiir parçası içermesi bakımından da ilgi çekicidir.<sup>82</sup> Mecmuanın muhtemel bir neşrinde bu metinlerin günümüz Türkçesiyle verilmesi özellikle edebî açıdan mecmua ile ilgilenenler için önem taşımaktadır.

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülaziz Ârif Efendi'nin güfte mecmuasında muhteva unsuru olarak yer alan edebî öğelerin estetik değerleri ve bu mecmuadaki yerleri hakkında yapılacak sistemli bir tahlil çalışması devrin estetik kabulleriyle ilgili belli bir fikir verir. Bununla beraber özellikle sahibi belirtilmeyen güftelerin yayımlanmış ya da tez olarak hazırlanmış divân ve mesnevî metinlerinden kontrol edilerek değerlendirilmesi, sahibi belli olanların yine tetkik edilerek aynı mahlası kullanan şairlerden hangisine ait olduğunun ortaya çıkartılması edebiyat tarihimize büyük katkı sağlayacaktır.

## S o n u ç

Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Efendi'nin derlediği güfte mecmuası, şekil ve içerik özellikleri bakımından dikkat çekici bir eserdir. Klâsik Türk edebiyatı sahasında değerlendirebileceğimiz birçok şaire ait şiir parçaları içermesi yönüyle söz konusu güfte mecmuası bir şiir antolojisi olarak da değerlendirilebilir. Yazıldığı devrin popüler müzik eğilimlerini yansıtması bir yana bırakılırsa, güfte olarak tercih edilen manzumeler yönüyle toplumun olduğu kadar derleyeninin tercihlerini ve estetik kabullerini taşıması açısından ayrı bir değere sahip olan eserin sistemli bir tahlil ve edebî incelemeyle neşredilmesi mûsikî edebiyatı olarak isimlendirdiğimiz geleneğin Türk kültür hayatındaki eğilimlerini belirlemek adına önemlidir.

<sup>80</sup> Muhsin Macit, *Nedîm Dîvânı*, Ankara 1997, s. 264.

<sup>81</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 608.

<sup>82</sup> Kılıç, *a.g.e.*, s. 629.

## KAYNAKÇA

- AK, Ahmet Şahin, *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi, Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*, Öz Eğitim Yayınları, Konya 1997.
- , *Türk Din Müsikîsi (Cami ve Tekke Müsikîsi)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- , *Türk Müsikîsi Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, Cilt: 1, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2001.
- AKKUŞ, Metin, *Nefî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- AKSOY, Bülent, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müsikî*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1994.
- AKYÜZ, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ALP, Sedat, *Hititlerde Şarkı, Müzik, Dans-Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara 1999.
- ALTUNDAĞ, Ayşe, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Türk Müsikîsi İle Alakalı Bilgiler*, YYLT., Marmara Üniversitesi SBE., İlahiyat (İslâm Tarihi ve Sanatları) ABD, İstanbul 2005.
- ARSLAN, Fazlı, *İslâm Medeniyetinde Müsikî*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- ARSLAN, Mehmet, *Mihri Hatun Dîvânı*, Amasya Valiliği Yayınları, Amasya 2007.
- ATEŞ, Erdoğan, *Türk Din Müsikîsi (Cami ve Tekke Müsikîsi Türleri Türk Din Müsikîsi Tarihi Tanımlar ve Örnek Eserler)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.
- BAYAT, Ali Haydar, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, AKM Yayınları, Ankara 1999.
- BEHAR, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- BERKSAN, Fatma Emine, *Hekimbaşı Abdülazîz Efendi'nin Güfte Mecmuası'ndaki Şarkılar*, YYLT., Marmara Üniversitesi SBE., İlahiyat (İslâm Tarihi ve Sanatları) ABD., İstanbul 2010.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı*, Cilt: 1, MEB Yayınları, Ankara 1997.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmânlı Müellifleri*, Cilt: 3, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342.

- ÇETİNKAYA, Yalçın, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- DOĞAN, Muhammet Nur, *Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn*, 7. Baskı, Yelkenli Kitabevi, İstanbul 2015.
- ERASLAN, Kemal, *Ali Şir Nevâî-Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, TDK Yayınları, Ankara 1993.
- ERDEM, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı (İnceleme-Tenkitledi Metin-İndeks-Sözlük)*, AKM Yayınları, Ankara 1994.
- , *Subhî-zâde Azîz ve Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2001.
- ERDEMİR, Avni, *Anadolu Sahası Müsikîşinas Divan Şairleri*, Türk Sanatı ve Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan, Nuri Özcan, "Abdülazîz Efendi, Hekimbaşı", *DİA*, Cilt: 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 190-191.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Cilt: 2, İstanbul, 1936-1945, 474 s.
- ERTEM, Rekin, *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- FARUKÎ, Lois Lamy, *İslam'a Göre Müzik ve Müzisyenler*, Çev.: Ü. Taha Yardım, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.
- FATİN DÂVÛD, *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, İstanbul 1271.
- GÜRBÛZ, Mehmet, "Mecmuaların Tüketim Biçimleri Üzerine Kimi Tespitler", *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, Sayı: 12, 2013, s. 67-74.
- JUDETZ, Eugenia Popescu, *Türk Müsikîsi Kültürünün Anlamları*, 3. Baskı, Çev.: Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul 2007.
- KAYGISIZ, Mehmet, *Müzik Tarihi (Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- , *Türklerde Müzik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- KILIÇ, Erdal, *Mecmuâ-yı Letâif fi Sandûkati'l-Me'ârif (Metin-Değerlendirme)*, YYDT., İstanbul Üniversitesi SBE., Tarih (Yeni Çağ Tarihi) ABD., İstanbul 2013.
- KÖPRÛLÛ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemini-zâde Mustafa Sami Dîvânı*, Kişisel Basım, Ankara 2004.
- MACİT, Muhsin, *Nedim Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MEHMED SÛREYYÂ, *Sicill-i Osmanî*, Cilt: 3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311.

- MİMAROĞLU, İlhan, *Mûsikî Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961.
- OKAY, Orhan, “Bâkî’nin Kânunî Mersiyesine Dair”, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, Ankara, 1986, s. 289-294.
- , *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: 1, KTB Yayınları, Ankara 1984.
- ÖZCAN, Nuri, Yalçın Çetinkaya, *Mûsikî, DİA*, Cilt: 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 257-261.
- ÖZTUNA Yılmaz, “Abdülazîz Efendi (Hekimbaşı)”, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Cilt: 1, MEB Yayınları, Ankara 1969.
- , *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, AKM Yayınları, Ankara 2000.
- SANAL, Haydar, *Mehter Mûsikîsi (Bestekârlar, Mehterler, Mehter Havaları)*, MEB Yayınları, İstanbul 1964.
- SELANİK, Cavidan, *Mûzik Sanatının Tarihsel Serüveni (Müziğin Görkemli Yolculuğu)*, Doruk Yayınları, Ankara 1996.
- SOYSAL, Fikri, Mustafa Uğurlu Arslan, “1774 Tarihli Hâfız Abdülbakî ‘ye Ait Güfte Mecmuasının İncelenmesi”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2014, s. 68-88.
- SÜMBÜLLÜ, Hasan Tahsin, “Mehmet Rıfat Bey’in Hazırladığı ‘Yeni Şarkı Mecmuası’ Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 46, 2011, s. 333-358.
- ŞEMDÂNÎ-ZÂDE FİNDİKLİLİ SÜLEYMAN EFENDİ, *Mürî’-tevârih*, Cilt: 3, Haz.: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.
- TANRIKORUR, Çinuçen, “Türk Sazlarının ve Saz Mûsikîsinin Tarih İçindeki Gelişmesi”, *Türk Gençliğinin Müzik Eğitimi Sempozyumu*, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1985, s. 125-184.
- , *Mûzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyât, İstanbul 1998.
- TANYILDIZ, Ahmet, “Şiir Mecmualarının Neşri Hakkında”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 21, 2012, s. 224-239.
- TEYMUR, A. Selim, *Türk Mûsikîsi*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2010.
- TEZBAŞAR, Ahmet, *Mehter Tarihi, Teşkilatı ve Marşları*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1975.

- TOKER, Hikmet, *Elhân-ı Azîz (Sultan Abdülazîz Devrinde Sarayda Mûsikî)*, TBMM Millî Saraylar Yayını, İstanbul 2016.
- TUMAN, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, Cilt:2, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- Türk Ansiklopedisi*, “Abdülazîz Efendi, Hekimbaşı”, Cilt: 1, Ankara 1968.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Aziz, Subhi-zâde”, Cilt: 1, İstanbul 1977.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1976.
- USLU, Recep, “Türk Müziği Eğitim Tarihinde Güfte Mecmuaları ve İnceleme Esasları Üzerine Tespitler”, *Müzikte 2000 Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 158-168.
- , *Fâtiḥ Sultan Mehmed Döneminde Mûsikî ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Güftesi*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2007.
- UYSAL, R. Selçuk, *Mûsikî Edebiyatı*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.
- ÜNGÖR, E. Ruhi, “1300 Yılında Dede Korkut”, *Mûsikî Mecmûası*, Cilt: 52, Sayı: 467, 2000, s. 24-57.
- VURAL, Feyzan Göher, *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik (Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.

“LYRICS MECMUAS IN TERMS OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE RESEARCHES IN THE  
EXAMPLE OF HEKIMBAŞI MECMUASI”

*Abstract*

*Lyrics mecmuas that contains theoretical information on subjects such as composers, makam and usûl which are among the basic sources of traditional Turkish music history researches as much as this music's methodological education for musicology researches. Literary materials that allow interdisciplinary studies in terms of their features reflect the literary tendencies and aesthetic acceptance of the collector or compiler in terms of the poetry of the materials brought together as they are in the context of poems and other poetry. For this reason, the lyrics mecmuas are a valuable research area especially for classical Turkish literature because of the literary and aesthetic elements of the poetic texts and text pieces they contain as well as the history of Turkish music. In this study, XVIII. In this study, 18th century Hekimbaşı Mecmuası that was compiled by Abdülazîz Arif Efendi, is being introduced, also lyrics mecmuas and their place in classical Turkish literature studies is tried to be determined.*

*Keywords*

*18th century, Hekimbaşı Subhi-zâde Abdülazîz Ârif Efendi, Hekimbaşı Mecmuası, classical Turkish literature, musicology.*

İki Kıyı İki Halk Kahramanı:  
ALİM AZAMATOĞLU İLE MİCANOĞLU HÜSEYİN'E  
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ\*

Mehmet AÇA\*\*  
Abonoz KÜÇÜK\*\*\*

ÖZET

Çoğunlukla maruz kaldıkları bireysel mağduriyetler sonrasında kendilerini “eşkıya”lara özgü bir mücadele içerisinde bulan ve bu andan itibaren de resmi otoritelerce “eşkıyalık” olarak nitelendirilen davranışlar sergileyenlerden bazıları, içinde yaşadıkları toplumlar tarafından kahraman olarak görülmüşlerdir. Bu tipler, mücadelelerine çoğunlukla bireysel mağduriyetler sonrasında başlamakla birlikte zamanla topluma mâl olmuşlar, içinde yaşadıkları toplumların bir kısmının ya da bütünüünün açık ve gizli desteğini almışlardır. Merkezi otoriteden çok, onun yerel temsilcileri ile onların işbirliği içinde oldukları yerel sınıflardan çeşitli nedenlerle memnun olmayan kitleler, otoritelere meydan okuyan bu cesur “ası”lerle bütünleşmişler, onları birer “hesap sorucu” ya da “kurtarıcı” olarak görmüşler, onların kişilikleriyle mücadelelerini, isimleri etrafında meydana getirdikleri anlatılar eşliğinde hafızalarına kazıyarak ölümsüzleştirmişlerdir.

Bu çalışmada Karadeniz’in iki yakasının iki ayrı “eşkıya”sı karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Resmi otoritelerle işbirlikçilerinin “haydut” ya da “eşkıya”, halkın bütünüünün ya da bir kısmının “kahraman” olarak gördüğü bu isimlerden ilki, Kırım Tatarlarının ünlü “halk kahramanı” Alim Azamatoğlu, diğeri ise Giresun yöresinin ünlü eşkıyası Mican oğlu Hüseyin’dir. Yapılan karşılaştırma sonrası her iki isim arasında “kanunsuzluk” kariyerine bireysel mağduriyet sonrasında başlama, halkın tamamı ya da bir kısmının desteğini alma ve adları etrafında anlatılarla manzumeler oluşturulması gibi hususlar bağlamında benzerlikler olduğu görülmüştür. Ulaşılan bir diğer sonuç ise, Karadeniz’in her iki yakasında yaşayanların “kahraman” algılarındaki önemli benzerliktir.

*Anahtar Kelimeler*

Eşkıya, halk kahramanı, anlatı, Kırım, Karadeniz, Alim Azamatoğlu, Mican oğlu Hüseyin.

\* Makalenin geliş tarihi: 7 Mart 2017 / Kabul tarihi: 29 Nisan 2017.

\*\* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [mehmet.aca@marmara.edu.tr](mailto:mehmet.aca@marmara.edu.tr)

\*\*\* Yard. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, [abonoz\\_kucuk@hotmail.com](mailto:abonoz_kucuk@hotmail.com)

## Giriş

Siyasi otorite ile kolluk kuvvetleri tarafından “eşkıya”, “haydut” gibi sıfatlar yüklenen Alim Azamatoğlu ile Micanoglu Hüseyin, halk muhayyilesinde kahraman olarak konumlandırılmışlardır. Sözlü kültürün bir ürünü halk anlatmalarında bu durum açıkça görülmektedir. Biri Karadeniz’in güney sahilinde yer alan Giresun, diğeri ise kuzey sahilinde yer alan Kırım’da karşımıza çıkan bu iki “halk kahramanı”; yaşadıkları yüzyıl, hayat hikayeleri, “kanunsuzluk” kariyerlerinin başlamasına neden olan durum ve olaylar, halk kahramanı oluş biçimleri gibi hususlar temelinde benzerlikler göstermektedir.

İki halk kahramanı da 19. yüzyılda yaşamıştır. Alim Azamatoğlu, bu yüzyıla ait Rus arşiv belgelerine, Micanoglu Hüseyin ise Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerine konu olmuş iki tarihsel kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbiriyle benzer niteliklere sahip olan bu iki halk kahramanının aynı yüzyılda iki farklı coğrafyada benzer bir şekilde ortaya çıkışını çağın sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik şartlarında aramak sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan benzer sıkıntıları yaşayan coğrafyalarda, Alim Azamatoğlu ve Micanoglu Hüseyin gibi birbirine benzeyen halk kahramanlarının ortaya çıkışı olağan bir durumdur.

19. yüzyıl, hem Kırım hem de Anadolu coğrafyası için siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntıların doruğa çıktığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Kırım Hanlığı’nın 1873’te Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi, eski hanlığın siyasi elitiyle Tatar nüfusunun önemli bir kısmının Kırım dışına göç etmesine, Rus kolonilerinin Kırım topraklarına yerleştirilmelerine, toplumun Rus yönetimince zedeganlar (mirzalar), ruhaniler, şehirli ve köylülerden oluşan dört sınıfa ayrılmasına, bu dört sınıftan mirzalarla ruhanilerin önemli bir kısmının Rus yönetimiyle uzlaşarak yerli halka yabancılaşmasına, köylülerin mülkiyet halklarını yitirerek toprak ağaları için çalışır duruma gelmelerine, insanî ve dinî özgürlüklerin kısıtlanmasına, Tatar gelenekleriyle mimarisinin tahrip edilmesine, Rus yönetiminin polis ve jandarmanın yanı sıra mirzalar, beyler ve ruhaniler vasıtasıyla halkı baskılamasına yol açmıştır.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul 1980, s. 132; Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen, Selenga Yayınları, İstanbul 2009, s. 112-114.



Yukarıda belirtilen gelişmeler, Tatarlar arasında rahatsızlık ve huzursuzluğa yol açmış, zaman zaman bireysel ve kitlesel karakterli hareketlenmelere neden olmuştur. Fakat haklarını arayanlar, adalet isteyenler, haksızlık ve adaletsizliklere boyun eğmeyen ya da isyan edenler, imtiyazlarla donatıldığı yerli mirza ve beylerle işbirliği yapan Rus yönetimi tarafından yakalanıp çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır.

Kırım’da olduğu gibi, Anadolu’da da 19. yüzyıl, karışıklıkların hüküm sürdüğü bir dönem olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Yıkılmaya yüz tutan bir cihan devletinin son dönemlerine tekabül eden bu yüzyılın siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartları, doğal olarak halkta da yansımaları bulmuştur. Daha 16. yüzyıldan itibaren iç ve dış sosyo-ekonomik sebeplerle değişmeye başlayan “tımâr sistemi”ne dayalı klasik taşra idari yapısı, 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısında bütünüyle “iltizam sistemi”ne dayalı bir hal almıştır. Bu değişim, klasik idaredeki bazı taşra görevlilerini itibarsızlaştırırken yeni bazı görevlileri ise ön plana çıkarmıştır. Bu değişimden en kârlı çıkanlar ise başlangıçta iltizam sistemi ile ekonomik, daha sonra ise siyasi ve askeri varlıklarını arttıran ayanlar olmuştur.<sup>2</sup> İltizam sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte ayanlar güç kazanırken, halk kötü bir duruma düşmüştür. Bu sistemin uygulanmaya başlanmasından sonra halk, “çiftbozan” halini almıştır. Bu durum, Micanoglu Hüseyin’in ortaya çıktığı Giresun için de geçerlidir.

Halk, devlet eliyle ortaya çıkarılan bu yerel otoriteye muhtaç hale düşerek onlardan medet umar hale gelmiştir. Ekonomik sıkıntılar, yerel otoritenin baskıcı tutumları gibi etkenler altında ezilen halkın arasından bu sorunlarla genellikle meşru görülmeyen yöntemlerle mücadele eden kişiler çıkmıştır. Otorite sahiplerinin “eşkiya” ya da “haydut” olarak nitelendirdikleri bu kişiler, halk arasında “halk kahramanı” olarak nitelendirilmiş ve halk anlatılarında<sup>3</sup> kendilerine önemli bir yer edinmişlerdir.

<sup>2</sup> Abdullah Bay, “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez”, *Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, 2014, s. 4-5.

<sup>3</sup> Halkın yaşayış biçimi, inaniş ve düşünüş yapısı, maddi-manevi üretimleri gibi hususları çok yönlü bir şekilde incelemeye çalışan halkbilimciler tarafından oldukça önemli görülen bu anlatılar, tarihçilerin gözünde “eşkiya güzellemeleri”nden ibarettir. Tarihçilere göre bu anlatılarda efsanelerle gerçekler birbirine girmiş, meselenin gerçeklik ve tarihsel boyutu ile bağlamı kaybolmuştur (Bkz. Hamdi Özdiş, “Efsaneler,

Çalışmada, siyasi otoritelerle kolluk kuvvetleri tarafından “eşkiya” ya da “haydut”, halk tarafından ise “kahraman” olarak nitelendirilerek halk anlatılarına konu edinilen Alim Azamatoğlu ile Micanoglu Hüseyin, ilk paragrafta belirtilen hususlar esasında karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Çalışmada, biri Karadeniz’in kuzey sahilindeki Kırım’da, diğeri ise Karadeniz’in güney sahilindeki Giresun’da yaşamış olan bu iki ismin, halk tarafından kahramana dönüştürülmeleri nedeniyle, halk anlatılarındaki görünümüne ağırlık verilecektir.

### 1. “Kanunsuzluk” Kariyerlerine Başlamalarına Neden Olan Olaylar

Micanoglu Hüseyin 1274 (1858) yılında Giresun ili Keşap ilçesine bağlı Dokuztepe (Engüz) köyünde doğar. Babası Ömer Ağa, annesi Yakuboğlu Osman’ın kızı Ayşe hanımdır. Micanoglu, eğitimini sürdürdüğü medreseye bir gece kadın getirdiği için buradan atılır.<sup>4</sup> Tahsilini devam ettirmek için Sayca köyünden arkadaşı İsmail Ağa’nın oğlu Hüseyin ile birlikte Erzurum’a gider. Erzurum’da yapılan sınavda başarılı olamadığı için Giresun’a geri döner. Bir süre sonra askere giden Micanoglu, askerden firar edince dayısı Yakuboğlu Şükrü’nün yanına gelir. O tarihlerde bir kadın yüzünden çıkan kavgada Kalafatoğlu Memiş Hoca öldürülür. Kalafatoğlu Memiş’i öldürenin

---

Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: Eşkiya Micanoglu Hüseyin”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 61). Micanoglu Hüseyin ile ilgili anlatılar, halkın sözlü belleğinde tarih boyunca işlenmiştir. Bu anlatıları yazılı hale getirerek yayımlayan ilk isim, Şaban Ersöz’dür. Ersöz, Micanoglu’yla ilgili ilk yazıyı *Karadeniz* gazetesinde 2 Ocak 1952’de “Micanoglu: Abdülhamit Devrinde Hükümete Meydan Okuyan, Giresun Havalisinin En Müthiş Eşkiyası” adıyla yayımlamıştır. Bu yazıda, anlatıları toplayan kişi, “Çeteci” olarak belirtilmiştir. Daha sonra Şaban Ersöz’ün, “Kerempelioğlu” takma adını kullanarak 24 Mart 1956-28 Nisan 1959 tarihleri arasında *Yeşilgiresun* gazetesinde “Sevimli Haydut Micanoglu” başlığıyla Micanoglu’nun maceralarını yeniden kaleme aldığı görülmektedir (Kerempelioğlu, “Sevimli Haydut Micanoglu”, *Yeşilgiresun*, 24 Nisan 1956-28 Nisan 1959). “Kerempelioğlu” takma adını kullanan Ersöz, bu yazılarında sözlü kaynaklardan dinlediklerini öyküleştirecek aktarmıştır.

<sup>4</sup> Fikret Karadeniz’e göre Keşap ilçesinin Dokuztepe köyündeki Mercanoğulları sülalesine mensup olan Micanoglu Hüseyin, Kayseri ve Çorum medreselerinde 14 yıl eğitim görmüş sarıklı bir din adamıdır. Karadeniz, bu bilgileri sözlü geleneğin temsilcileriyle yapmış olduğu görüşmeler neticesinde tespit ettiğini dile getirmektedir (Fikret Karadeniz, “Giresun’da Bir Alp Tipi ya da Bir Köroğlu Kolu Gibi Micanoglu”, *Yerli Kültür Yazıları Araştırma/İnceleme*, Samsun Sanat Yayınları, Samsun 1993, s. 45).

Micanoğlu olduğu tespit edilince, o da firar ederek dağlara çıkar ve eşkıyalığa başlar.<sup>5</sup>

Bir başka rivayete göre doğum tarihi, 1280 (1864)'dir. Rüştüye bitirmiş, tahsilli bir şahsiyet olduğu için köyünde bir müddet çocuk okutmuştur. Erkek güzeli denebilecek seviyede yakışıklıdır. Micanoğlu, Erzurum Süvari Alayı'nda askerlik görevini yaparken kendi köyünden bir er, ona, nişanlısı Emine'nin Memiş Hoca'nın oğluna verildiğini haber verir. Bu haberi duyunca deliye döner. On üç aylık askerken firar eder ve memleketine kaçar. Memlekete geldiğinde iş işten geçmiştir. Köylüler onu geri dönmesi için ikna etmeye çalışırlar, ancak başaramazlar. Micanoğlu, köyde gizlenmeye çalışır. Ara sıra, dayısının yanına uğrar. Dayısının evi, Memiş Hoca'nın evine yakındır. Micanoğlu'nun Memiş Hoca'nın yakın çevresinde dolaşması, dedikodulara sebep olur. Micanoğlu'yla gelin arasında bir ilişki olduğu söylentisi yayılır. Ailesi, gelini sıkıştırmaya başlar ve ona "eğer ilişkin yoksa Micanoğlu'nun karşısına çık, onu odunla bir güzel döv de ilişkinin olmadığına inanalım" der. Gelin, bir akşamüstü eline bir değnek alarak Micanoğlu'nun önünü keser. Gürültüyü duyan Memiş Hoca da gelininin yardımına koşar. Micanoğlu, zorda kalınca bıçağını çıkarır ve Memiş Hoca'yı bıçaklar. Hüseyin, bu olay neticesinde elini kana bulamış olur. Köyün ileri gelenlerinden Hamaloğlu Hasan Ağa, onu adalete teslim eder ve 18 yıl hapis cezasına çarptırılır.<sup>6</sup>

Alim Azamatoğlu, 1813-1815 yılları arasında Karasuvbazar şehrinde on üç kilometre uzaklıktaki Kopürlükoy'de çiftçilikle geçimini sağlayan bir ailede dünyaya gelir. Ayakkabı tamirciliğine yatkın olması nedeniyle babası Azamat Akay tarafından Karasuvbazar esnafı arasında meşhur olan ayakkabı ustası Acı Murat'ın yanına çırak verilir. Çıraklıktan kalfalığa terfi ettiği dönemde babasını kaybeden Alim, işinden ayrılarak babasından kalan toprağı işlemeye başlar, fakat bir süre sonra bu toprağı başkasına kiraya vermek zorunda kalır. Annesini de kaybeden Alim, Karasuvbazar'ın güneyindeki

<sup>5</sup> Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 114-115. Karadeniz tarafından aktarılan rivayete göre Micanoğlu oldukça yakışıklı bir delikanlıdır. Bütün kadınlar ona hayrandır. Onun bu özelliğini kıskanan harmanlı erkekler, Micanoğlu'na saldırırlar. Çıkan boğuşmada Micanoğlu elini kana bular ve dağa çıkmak zorunda kalır (Karadeniz, *a.g.e.*, s. 46).

<sup>6</sup> Yaşar Küçük, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkiya ve Kabadayıları Türküler-Destanlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 127-129.

Karağaç kırı üstünde büyük bir saraya, geniş topraklara, ormanlara ve bahçelere sahip olan Babacan/Baboviç adında bir Karaim zengininin yanında ırgatlığa başlar. Karasuvbazar şehrinin yöneticisi de olan Babacan/Boboviç'in tek kızı olan Sara'nın genç ve yakışıklı Alim'e âşık olması, kahramanın "kanunsuzluk" kariyerinin başlamasına neden olur. Bir sabah, atları kontrol eden Alim'i sofaya çağırarak aşkını ilan etmek isteyen Sara, heyecanlanarak aşkını ilan edemez ve öfkesinden boynundaki incisini kopararak kendinden geçer. Karaim kadınlarının kendilerini erkeklerden saklamaları nedeniyle Sara'nın Babacan'ın kızı olduğunu dahi bilmeyen Alim, olup bitene anlam veremeyerek sofadan ayrılır. Annesinin ısrarı üzerine, kendi ayıbını örtmek amacıyla Alim'in boynundaki inciye zorla almak istediği, vermemek için direnirken de düşüp bayıldığı yalanını söyleyen Sara, bu iftirasıyla bir yandan kendi ailesine zarar verirken diğer yandan da Alim'i bir daha geri dönemeyeceği bir yola iter. Kızının iftirasına inanan Karaim Babacan/Baboviç, Alim'i hemen hapse attırır. Sonradan sevdiği adamın hapsedilmesine üzülen ve yaptığından dolayı çok pişman olan Sara, annesine olup biteni olduğu gibi anlatır. Babacan/Baboviç, gerçeği öğrendikten sonra Alim'i hapishaneden çıkartır ve tekrar yanında çalışmasını ister. Fakat, maruz kaldığı bu haksızlığa çok içerleyen Alim, Babacan'ın bu teklifini reddeder.<sup>7</sup>

Başka bir rivayette ırgat Alim'in Baboviç'in kızı Sara'nın aşkına karşılık verdiği, bu durumdan rahatsız olan Baboviç'in Alim'i sarayından uzaklaştırmak istediği, kızının incilerini birkaç günlüğüne memleketine gitmek için izin isteyen Alim'in cebine gizlice koyduğu, daha sonra da Alim'i hırsızlıkla suçlayarak hapse attırdığı; hapisten kaçan Alim'in bir süre kaçak hayatı sürdüğü, bu sırada Sara'yla ilişkisini devam ettirdiği, ikinci kez yakalanıp hapse atılınca Sara'nın kendisini kurtardığı, kaçarlarken Sara'nın vurulup öldüğü; Baboviç'in Alim'i kızını kaçırmakla suçladığı, gizlenerek yaşayan Alim'in bir mirzanın çoban evinde yakalandığı anlatılmıştır.<sup>8</sup>

Alim Azamatoglu'nun hırsızlıkla suçlanarak mağdur edilmesiyle ilgili olarak bir başka rivayet ise şöyledir: Alim Azamatoglu'nun Karaim Baboviç'in yanında ırgat olarak çalıştığı sırada Karasuvbazar'da Abram adında bir zengin Karaim daha yaşamış. Bu Karaim'in büyük bir dükkânı varmış.

<sup>7</sup> Rıza Fazıl, *Alim-Kırım Yigiti Alim Akında Hatırlavlar İkayeler Rivayetler*, Kırım Devlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, Simferopol 2005, s. 17-20.

<sup>8</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 107-110.

Bir gün yaptığı alışveriş sonrasında elde ettiği kazancı yağlığa sarıp sekiz-on yaşlarındaki kızıyla evine yollamış. Yolda bu kızın önüne hırsızlar çıkıp elindeki parayı çekip almışlar, kendisini de kovalamışlar. O günün sabahı Alim işe giderken yolda bir yağlık bulmuş. Abram, paraları bulmak için çok çabalamış, lakin bu işi kimin yaptığını bulamayınca polise başvurmuş. Polisler de hırsızları bulamamışlar. Günlerden bir gün Alim, Abram'ın dükkânına bir şeyler almak için gelmiş. Alim, dükkândan yanında çalıştığı Baboviç'in sipariş ettiği her şeyi aldıktan sonra yolda bulduğu yağlığı çıkarıp ona aldığı şeyleri sararken bezirgân Abram, bu yağlığı görüp Alim'e yağlığı nereden aldığını sormuş. Alim, yağlığı yolda bulduğunu söylese de Abram, onu polise teslim etmiş. Polisler Alim'i kodese tıkmışlar ve ardından yargılayarak Kırım dışındaki bir hapisaneyeye göndermişler. Alim, bir süre buradan yattıktan sonra kaçmanın yollarını aramış ve kaçmayı başarmış. Kırım'a döndükten sonra otoriteyle mücadele etmeye başlamış.<sup>9</sup> Alim için yakılan yırlardan/türkülerden birisinde bulduğu bir yağlık nedeniyle tutuklanarak Sibiryaya sürülmesi, altı ay kadar zindanda yatışı, Kırım'a döndükten sonra zalim beyleri perişan etmesi ve yol keserek zenginleri soyması Alim'in ağzından anlatılmıştır:

Ey ağalar, men Alimim, vaazımı söyleyim,  
Başımızda kara yazı, oña (da) neyleyim?

Bir yavlıkçün, ey ağalar, Sibirge kettim,  
Zabitlerden uzlaşalmay, men neler çektim.

Tamam altı ay, ey ağalar, zindanda yattım  
Zabitlerden uzlaşalmay, dertlerge battım.

Bir yavlıkçün, ey ağalar, Sibirge kettim,  
Kaytıp kelip zalım beylerni perişan ettim.

Kefe, Kerç yollarında furgon bekledim,  
Or adlında hanımlarğa kamçım bukledim.

Celalnın kopçegine atımını bayladım,  
Bakır (da) para begenmeyip, kumüş sayladım.<sup>10</sup>

[Ey ağalar, ben Alim'im, vaazımı diyeyim,  
Başımızda kara yazı, ona (da) neyleyim?

<sup>9</sup> Fazıl, a.g.e., s. 110-111.

<sup>10</sup> Fazıl, a.g.e., s. 121-122.

*Bir yağlık için, ey ağalar, Sibirya'ya gittim.  
Zabitlerle anlaşamayıp ben neler çektim.*

*Tam altı ay, ey ağalar, zindanda yattım,  
Zabitlerle anlaşamayıp dertlere battım.*

*Bir yağlık için, ey ağalar, Sibirya'ya gittim,  
Dönüp gelip zalim beyleri perişan ettim.*

*Kefe, Kerç yollarında araba bekledim,  
Or önünde hanımlara kamçıyı katladım.*

*Celal'in arabasının tekerine atımı bağladım,  
Bakır (da) para beğenmedim, gümüş seçtim.]*

Her ikisi de 19. yüzyılda yaşamış olan Alim Azamatoğlu ile Micanoglu Hüseyin'in "kanunsuzluk" kariyerlerinin başlamasında, bir kadının sebep olduğu olaylar zinciri etkili olmuştur. Anlatılarda her iki kahramanın da "erkek güzeli" denebilecek kadar yakışıklı olduklarına dönük ifadeler, bir kadının sebep olduğu "kanunsuzluk" kariyerini de beraberinde getirmiştir. Micanoglu Hüseyin, Kalafatoğlu Memiş Hoca'nın gelini, Alim Azamatoğlu ise Karaim Babacan/Baboviç'in kızı Sara'nın neden olduğu olaylar zinciriyle "kanunsuzluk" kariyerine adım atmıştır.

Micanoglu Hüseyin ile ilgili her iki rivayette de Kalafatoğlu Memiş Hoca'yı öldürdüğünden bahsedilir. Yalnız konuyla ilgili ilk rivayette Kalafatoğlu Memiş Hoca'yı öldürme nedeni açık bir şekilde belirtilmezken, ikinci rivayette bu cinayete Micanoglu'nun eski nişanlısı, Kalafatoğlu Memiş Hoca'nın ise gelini olan Emine'nin sebep olduğu açıkça ifade edilir. Her iki rivayette de bir kadın yüzünden çıkan kavgada zorda kalan Micanoglu Hüseyin'in, Kalafatoğlu Memiş Hoca'yı öldürmek zorunda kaldığından bahsedilir.

Micanoglu'nun askerden kaçarak memleketine geldiği zamanlarla ilgili anlatımlara baktığımızda babasının hiç zikredilmediğini görmekteyiz. Askerden kaçan Micanoglu'nu geri dönmeye ikna etmeye çalışanlar, köylülerdir. Micanoglu'nun bu dönemde dayısı Yakuboğlu Şükrü'nün yanında kaldığından bahsedilirken, babasına uğradığından, babasının onu ikna etmeye çalıştığından söz edilmez. Anlatılardaki bu hususlar, Micanoglu Hüseyin'in hadiselerin cereyan ettiği tarihlerde babasını kaybetmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Benzer bir durum Alim Azamatoğlu için de geçerlidir. Yalnız Alim Azamatoğlu ile ilgili anlatılarda babasının öldüğü açık bir dille ifade edilmektedir. Anlatılarda Alim Azamatoğlu'nun ayakkabı tamirciliğinde çıraklıktan kalfalığa yükseldiği dönemde babasını kaybettiğinden söz edilmektedir. Bu durumda, hem Micanoğlu Hüseyin hem de Alim Azamatoğlu'nun “kanunsuzluk” kariyerlerine başlamadan önce yetim kaldıklarını söyleyebiliriz.

Alim Azamatoğlu, Micanoğlu Hüseyin'den farklı olarak yapmadığı bir hırsızlıkla suçlanarak mağdur edilmiştir. Alim Azamatoğlu'yla ilgili ilk anlatıda haksız yere hırsızlıkla suçlanmasına neden olan kişinin Sara, ikinci ve üçüncü anlatıda ise Sara'nın babası Karaim Babacan/Baboviç ile bezirgân Abram olduğu görülmektedir. İlk anlatıda Alim Azamatoğlu, Sara'nın kendine olan ilgisinden habersizdir. İkinci anlatıda ise Alim Azamatoğlu ile Sara birbirlerine aşiktir. Sara'nın babası Karaim Babacan/Baboviç onları birbirinden ayırmak için Alim Azamatoğlu'na hırsızlık suçunu yükleyerek onu zindana attırmıştır. Üçüncü anlatıda Alim'i Kırım dışındaki bir hapisaneyeye gönderten, onu hırsızlıkla itham eden bezirgân Abram'dır.

Hayat hikayelerine baktığımızda Micanoğlu Hüseyin'in yarıda kalmış olsa dahi medrese tahsili görmüş bir kişi olduğunu<sup>11</sup>, Alim Azamatoğlu'nun ise çıraklıktan yetişme bir zanaat erbabı olduğunu görmekteyiz. Biri cinayet işlemek zorunda bırakılarak, diğeri ise işlemediği bir hırsızlık suçundan ötürü mağdur edilerek “kanunsuzluk” kariyerine atılan bu iki halk kahramanı, bundan sonraki süreçte otoriteyle mücadele etmeye başlamışlar; otoriteler tarafından “eşkıya” ya da “haydut” diye adlandırılmış olsalar da halk tarafından “kahraman” olarak görülmüşlerdir.

## 2. Otoriteyle Mücadeleleri ve “Halk Kahramanı”na Dönüşmeleri

Micanoğlu Hüseyin, hapse girdikten sonra Hamaloğlu Hasan Ağa'nın annesine zulüm ettiği haberini alır. Hapishanede altıncı ayını doldurduğunda Eğribel Mehmet adlı arkadaşıyla birlikte hapishaneden kaçır. Bir süre Giresun'da gizlenir. Giresun'da Arnavut Cafer ile görüşür ve onun

<sup>11</sup> Trabzon'daki İngiliz konsolosu Longworth'un 1886 yılındaki raporlarında Micanoğlu'nun gerçek adının Molla Hüseyin Efendi olduğu dile getirilmektedir. “Molla” sıfatından hareketle Micanoğlu'nun gerçekten medrese eğitimi almış olduğu teyit edilebilmektedir (Özdiş, a.g.m., s. 71).

yardımla Gürcü Deli Reşit'e ulaşmaya çalışır. Bu sebeple Giresun iskelesinden vapura binip Vona'ya, oradan da Ünye'ye geçer. Ünye'de Deli Reşit'in zaptiyeler tarafından takip edildiğini öğrenince Piraziz'e gelir. Tekmezar köyünde imamlık yapmaya başlar. Burada Tayyip Ağa tarafından ihbar edilir. Yakalanacağını anlayınca Tayyip Ağa'nın kızını da alarak kaçır. Bir süre Enece ve Yayıklık köylerinde saklandıktan sonra Gürcü Topaloğlu Eyüb ve Gürcü Deli Reşit'in çetesine katılmak zorunda kalır.<sup>12</sup>

İlk soygununu Şemsettin köyündeki Yılançoğlu Mustafa Ağa'yı soyarak yapan Micanoglu, bundan sonraki süreçte kendisini eşkıyalığın içerisinde bulur ve dokuz kişilik bir çetenin reisi olur. Hükümet kuvvetlerini yanına alarak kendisini takibe çıkanları teker teker yakalayarak öldürmeye başlar. Önce Hamaloğlu Hasan Ağa'yı, ardından Vanazıt köyünden Tekbaşoğlu Kamit/Komit Ali Ağa'yı, Uğurca köyü imamı Mehmed Efendi'yi ve Sarvan köyünden Salbacakoğlu Halil İbrahim Ağa'yı vurur.<sup>13</sup>

Bu süreçten önce sık sık uğradığı Armelit'teki Bayramşah köyü ile Dereli'nin Kurtulmuş köyü artık bilinir olduğundan kendine güvenli yerler aramaya başlamıştır. Karagöl yaylasında Kel Seyit'in misafiri olur. Günün birinde bu oba, Sivas'tan gelen müfrezenin baskınına uğrar. Micanoglu çoban kılığına girerek bu baskından kurtulur. Birçok kez Giresun, Trabzon ve Sivas'tan gelen müfrezelerle karşılaşan Micanoglu, onları yanıltarak ellerinden kurtulmayı başarır.<sup>14</sup>

Micanoglu'nun uluslararası üne kavuşmasını sağlayan olay, Licese madeni<sup>15</sup> müdürüyle karşı karşıya gelmesidir. Bu olay, İngiliz arşiv belgelerinde dahi yer almıştır. Micanoglu'nun hayatıyla ilgili olarak anlatılan birçok yazılı belgeyle doğrulanmaya muhtaç bir mahiyet arz ederken, Licese madeni müdürüyle arasında geçenlerin Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerine sirayet etmiş olması, hem onun tarihsel bir kişilik olarak varlığını ispat etmiş hem de halk tarafından özellikle bu maden etrafında anlatılanların doğrulanmasına imkân vermiştir. Hamdi Özdiş, Micanoglu'nun İstan-

<sup>12</sup> Yaşar Küçük, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkya ve Kabadayları Türküler-Destanlar, Serander Yayınları*, Trabzon 2006, s. 129.

<sup>13</sup> Yüksel, *a.g.e.*, s. 115.

<sup>14</sup> Küçük, *a.g.e.*, s. 130.

<sup>15</sup> Licese maden ocağı ile Asia Minor Mining Company'nin Licese'deki faaliyetleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Kemal Saylan, "Licese Maden Ocağı ve Asia Minor Mining Company'nin Licese'deki Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 625-643.



bul ile Londra'nın dikkatini çekmesini sağlayan bu olay hakkında şunları kaydetmiştir:

“Şüphesiz Micanoglu meselesinin bu denli ete kemiğe bürünmesindeki en büyük pay dönemin Küçük Asya Maden Şirketi'nin (The Asia Minor Mining Company) maden müdürü J. H. Twelvetrees'e aittir. Maden ve de müdür Twelvetrees için çok can yakıcı bir sorun haline gelen eşkıyalık bölgede adeta hayatı durdurmuştur. Maden işlemez, katırcılar çıkan madeni kıyıdaki limanlara götüremez olmuşlardır. Elbette bu katırcılar eşkıyalar izin verdiği sürece madeni limana ulaştırabilmektedirler. Yani yol güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Oysa eşkıya Micanoglu ve çetesi onların yolunu kesmekte ve madenlerin limana ulaşmasını engellemekte ve katırcılara taşıdıkları madeni yola döktürerek geri göndermektedir. Olaylar Micanoglu'nun İngiliz maden şirketinin müdürü Twelvetrees'i tehdit etmesiyle başlamıştır. Twelvetrees daha önce de eşkıyalara karşı madenin korunması için o zamanki Sivas valisi Rifat Paşa'dan yardım istemiş ancak o da bayrağı Abidin Paşa'ya devretmiş, dolayısıyla maden korunmamıştır. Micanoglu, madeni ve katırcıları özellikle 1886 yılının Eylül ayından itibaren taciz ve tehdit etmeye başlamış ve en sonunda da Twelvetrees'i hedef alarak ondan Karahisar'da hapisanede olan kardeşlerinin salıverilmesini istemiştir. Bu sözlü tehditler bir sonuç getirmemiş olacak ki Micanoglu bu kez kendi imzasıyla maden müdürüne hitaben bir tehdit mektubu kaleme alacaktır.<sup>16</sup> (...) Bu mektup olayından sonra Twelvetrees, İngiliz konsolosu Longworth'e durumu bildiren mektuplar yazacak ardından da Longworth konuyu Londra'ya aktaracaktır. Ayrıca konsolos Trabzon valisi Sururi Efendi'ye<sup>17</sup> ve İstanbul'a, Sultan Abdülhamid'e, Dahiliye ve Hariciye nezaretlerine konu hakkında mektuplar gönderecektir.”<sup>18</sup>

İngiliz konsolosunun girişimleri neticesinde peşine takılan 470 jandarma, 150 asker ve 40 ağır süvariye rağmen Micanoglu, uzunca bir süre yakalanamamıştır. İngiliz konsolosu, bunun nedenini yerel yöneticilerin Micanoglu'yla işbirliği yapmasına bağlamaktadır. Öyle ki 20 Temmuz 1887'de yakalanmasına rağmen iki gün sonra kaçmayı başarabilmesi, yakalandığında kendisini maden idaresine ya da Karahisar otoritelerine

<sup>16</sup> Anılan mektup için bkz. Yüksel, a.g.e. s. 120.

<sup>17</sup> Anılan mektup için bkz. Yüksel, a.g.e. s. 121.

<sup>18</sup> Özdiş, a.g.m., s. 65-68, 70.

değil de Giresun ya da Trabzon yetkililerine teslim etmeleri için Türkmenlere yalvarmış olması, İngiliz konsolosun bu husustaki şüphelerini daha da güçlendirmiştir.<sup>19</sup>

Micanoğlu Hüseyin ile ilgili olarak buraya kadar aktarılanlara baktığımızda, onun bir eşkıya kimliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yerel otorite ve İngiliz maden müdürüyle arasında geçenler, bu tespiti kuvvetlendirmektedir. Ancak Micanoğlu'yla ilgili halk anlatılarına baktığımızda onun halktan yana bir tutum sergilediğini, halkın bu nedenle kendisini sevdiğini ve adına türküler yaktığını anlamaktayız.<sup>20</sup> Micanoğlu Hüseyin, Teyyaredüzü'nde odun satarak geçinen yaşlı bir kadına para vererek bir fındık bahçesi satın aldırır. Daha sonra bu fakir kadının oğluna imamın kızını alarak onları evlendirir, bütün düğün masraflarını karşılar. Armelit'teki Bayramşah köyünde başlık parasını ödeyemediği için sevdiğine kavuşamayan bir gence yardım eder. Yola çıkan düğün alayının önünü keserek kıızı kaçıır ve sevdiği gence getirir. İkinci bir düğün kurarak bunları evlendirir.<sup>21</sup> Micanoğlu'nun halktan yana tavrını gösteren benzer birçok anlatı, Giresun halkının belleğinde yer edinmiştir.

Alim Azamatoğlu, Karaim Baboviç, kızı Sara ve bezirgân Abram'ın neden olduğu haksızlıklar neticesinde otoriteyle mücadele etmeye başlamış ve bu mücadeleleriyle halk kahramanı olmayı başarabilmiştir. Yerel bir toprak zenginin neden olduğu bir haksızlık sonrasında "kanunsuzluk" kariyeri başlayan Alim Azamatoğlu, çoğunlukla işgalci siyasi otoriteler ve onların yerel işbirlikçileriyle mücadele etmiştir. Azamatoğlu, verdiği mücadele ile işgal sonrasında bağımsızlığını ve siyasi egemenliğini yitiren, mülkiyet hakkı gasp edilen, topraklarından göç etmek zorunda kalan, işgalci siyasi otorite ile yerel işbirlikçileri tarafından baskılanan, inançlarını ve değerlerini yaşamakta zorlanan bir toplumun duygularını, düşüncelerini ve mücadelesini temsil etmiştir. Tüccarların, mirzaların ve bürokratların, kendisini kanunsuzluğa iten toprak zengininin (Karaim Babacan/Baboviç) farksız olmadığına kanaat getiren ve halkını, her kimden kaynaklanırsa kaynaklansın, zulme ve haksızlıklara karşı korumayı ve adaletin yerini bulmasını amaç edinen Alim

<sup>19</sup> Özdiş, *a.g.m.*, s. 75-79.

<sup>20</sup> Fikret Karadeniz, bu özelliklerinden dolayı Micanoğlu Hüseyin'i alp tipi ve Köroğlu tipi olarak da değerlendirmiştir (Karadeniz, *a.g.m.*).

<sup>21</sup> Küçük, *a.g.e.*, s. 135-136.

Azamatoğlu'nun mücadelesi, aynı zamanda Kırım'ı işgal eden Rus yönetimi-ne karşı verilen mücadelenin de bir yansımasıdır.<sup>22</sup> Bu nedenledir ki “kanunsuzluk” macerası, her ne kadar yerel bir toprak zengininin neden olduğu bir mağduriyet sonrasında başlamış olsa da çoğunlukla işgalci siyasi otoritelerle onların yerel işbirlikçilerine karşı mücadele eden Alim Azamatoğlu'nu, -pek çok özelliği ile uygunluk gösterse de- sadece Eric J. Hobsbawm'ın “sosyal eşkıya”<sup>23</sup> çözümlemesi ile ele alıp geçiştirmek doğru değildir.

Alim Azamatoğlu'yla ilgili anlatıların birinde Taraktaş boylarındaki Seit-Eli köyünün mirzası, bu köyde yaşayan yoksul bir gencin evleneceği kızın önce kendi sarayına getirilmesini, daha sonra da güveye götürülmesini ister. Kızın babasıyla güvey, buna razı olmak istemeseler de mirza, dört adamını göndererek gelin arabasını kendi sarayına getirir. Bu surumu öğrenen Alim, atına binip tozu dumana katarak mirzanın sarayına gelir. Kendisini saraya sokmak istemeyen nöbetçiyi haklayarak içeriye giren Alim, kamçısıyla mirzanın her yanını bir güzel şışirdikten sonra gelini atının terkesine bindirerek güveyin evine götürür.<sup>24</sup>

Bir rivayette tefeci Galifaks, yoksul bir Rus'a altı yıl vadeli bir senet karşılığında bin ruble borç vermiştir. Bu alışverişten zarar eden Rus, borcunu ödeyemeden ölmüştür. Yedinci yılda yoksul Rus'un dul karısına gelerek kocasının borcu karşılığında otuz bin gümüş para isteyen altmış yaşındaki Galifaks, bu parayı ödeyemeyeceğini söyleyen kadından borç karşılığında bir başkasıyla nişanlı olan kızı Mariya'yı kendisine vermesini ister. Yoksul kadın Galifaks'ın isteğini yerine getirmekten başka bir çare bulamadığından altmış yaşındaki ak saçlı bir ihtiyara on altı yaşındaki güzel kızı Mariya'yı vermeyi kabul etmek zorunda kalır. Altmış yaşındaki ihtiyar bir tefecinin on altı yaşındaki nişanlı kızı zorla satın alacağını öğrenen Alim öfkelenerek atına biner ve gece saat on iki civarında Akmescit'e, Galifaks'ın sarayına gelip kapısına dayanır. Alim, kendisini görünce korkudan titremeye başlayan Galifaks'tan Mariya'nın babasına ait borç senetlerini alıp yırtar. Borç senetlerini yırtmakla yetinmeyen Alim, Galifaks'tan ayrıca beş kese altın alır ve bunları Mariya'nın anasına teslim eder.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> Mehmet Aça, “Alim Azamatoğlu Anlatılarında Olumsuz Tipler”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2016, s. 5.

<sup>23</sup> Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

<sup>24</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 82.

<sup>25</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 82-85.

Hakkında anlatılanlardan yalnızca iki örnek sunulan Alim Azamatoğlu, bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, halktan yana bir tavır almış, halk kahramanlığının gereklerini yerine getirmiş bir şahsiyettir.

Halktan yana tavrıyla Kırım'daki Rus otoritesini sarsan, yerel zenginlerle yöneticileri tehdit eden Alim Azamatoğlu'nun yakalanması için 1854 yılında Çar II. Aleksandr tarafından bir ferman çıkarılmıştır. Bu fermanda her türlü önlem alınarak Alim'in canlı bir şekilde yakalanarak huzura çıkarılması istenmiştir.<sup>26</sup> Alim Azamatoğlu, bir çoban evinde ağır hasta yatarken yerel yöneticilerden Celal Mirza Kıpçakskiy tarafından yakalanarak Kadıkoy'e getirilmiştir. Ardından Simferopol'deki valiye götürüldüğü, valinin emriyle Simferopol hapisanesine konulduğu, ağır işkencelerden sonra Çar'ın emri üzerine Sibiryaya sürüldüğü bilinmektedir.<sup>27</sup>

Micanoğlu Hüseyin ve Alim Azamatoğlu, genç yaşta uğradıkları haksızlıklar neticesinde kanunsuzluk yoluna sürüklenmiş iki tip olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Haklarında anlatılanlar, onların halktan yana bir tavır alarak otoriteyle mücadele ettiklerini ve bu nedenle halk arasında halk kahramanı muamelesi gördüklerini göstermektedir. Micanoğlu Hüseyin ve Alim Azamatoğlu'nun tarihi kişilikler olarak kabul edilmelerinde, sözlü kaynakların aktarımlarının yanı sıra, birinin Osmanlı ve İngiliz, diğersinin ise Rus arşiv belgelerinde yer alması da etkili olmuştur. Haklarında anlatılanlarla tarihi belgelerin aktarımlarından anlaşılacağı üzere, otoriteyi temsil edenleri uzunca bir süre peşinden koşturan bu iki halk kahramanı, devrin ağır şartları altında ezilen topluluklar için haksızlıkların hesabını soran, adaletin yerine gelmesini sağlayan kişiler olmuşlardır.

### 3. Ölümleri ve Halktaki Yansımaları

Micanoğlu Hüseyin'in ölümüyle ilgili olarak çok çeşitli rivayetler vardır. İngiliz maden şirketi müdürü ile Trabzon'daki İngiliz konsolosunun girişimleri neticesinde Osmanlı kolluk kuvvetleri tarafından aranmaya başlayan Micanoğlu Hüseyin, bu takibattan kurtulmak için Karagöl yaylasındaki Kel Seyid'e sığınır. Anlatıya göre Micanoğlu, burada Kel Seyid'in geliniyle bir gönül ilişkisi yaşar. Bu nedenden ötürü Kel Seyid onu tutuklar ve kolluk kuvvetlerine teslim etmek ister. Micanoğlu Hüseyin, Kel

<sup>26</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>27</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 55-58.

Seyid'in gelinin yardımıyla kolluk kuvvetlerine teslim edilmeden kaçmayı başarır. Kaçarken köpeklerin saldırısına uğrar. Köpeklerden kurtulmak için bir göle girer, burada üşütür, hasta olur ve bir süre sonra Çivriz yaylasına yakın Yassıalan'da ölür. Cenazesini Keşap'a getirirler.<sup>28</sup>

İkinci bir rivayete göre Kel Seyid'in adamları Micanoglu Hüseyin'i yakalamışlardır. Ancak Kel Seyid'in bu durumdan haberi yoktur. Kel Seyid, durumu haber alınca bu işe karışan çobanlardan birini öldürür ve Karagöl'e atar. Bu sırada Micanoglu Hüseyin, Dereli'nin Kurtulmuş köyünde hasta yatmaktadır. Kel Seyid, Micanoglu Hüseyin'i ziyarete gelir. Micanoglu Hüseyin, Kel Seyid'den öldürülen adamın kendi elbiseleri giydirilerek hükümete teslim edilmesini ister. Böylece Micanoglu Hüseyin öldü intibayı verilmeye çalışılır. Kel Seyid, Micanoglu Hüseyin'in isteğini yerine getirir. Micanoglu Hüseyin'in elbiseleri giydirilen çobanın ölüsü Giresun'a getirilir ve halka teşhir edilir. Ş. Kerempeli Ersöz'e göre, 1901 yılındaki bu olaydan sonra Micanoglu Hüseyin'i herkes öldü bilir.<sup>29</sup>

Bir diğer rivayete göre ise Micanoglu Hüseyin'in Kel Seyid'in geliniyle olan gönül ilişkisi her tarafta duyulur. Micanoglu Hüseyin, evli bir kadınla gönül ilişkisine girdiğinden dolayı ar eder. Kimseye görünmek istemez. O sırada çığ altında kalarak ölen Kel Seyid'in çobanlarından birine kendi elbiselerini giydirir. Bu şekilde Micanoglu Hüseyin öldü intibayı oluşturur ve izini kaybettirerek uzak diyarlara gider.<sup>30</sup>

Bu gibi rivayetler neticesinde halk, onun öldüğüne inanmaz. Micanoglu'nun sır olduğu düşünülür. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni rivayetlere göre İskenderun'da, Midilli'de, Zonguldak'ta, Mekke'de görüldüğü dile getirilir.<sup>31</sup>

Ancak tarihi kaynaklara göre İngiliz maden müdürü ve Trabzon'daki İngiliz konsolosunun girişimleri neticesinde başlayan takibat, Micanoglu'nun sonunu hazırlamıştır. 4 Ağustos 1303 (16 Ağustos 1887) tarihli yazı müsveddesine göre Micanoglu Hüseyin, ölü olarak ele geçirilmiştir.

<sup>28</sup> Yüksel, *a. g. e.*, s. 118. Kel Seyid'in gelini merkezli bir diğer rivayete göre Micanoglu Hüseyin ile gelini arasındaki ilişkiyi öğrenen Kel Seyid, Micanoglu Hüseyin'i arkadaşlarıyla birbirine düşürür. Arkadaşları onu öldürüp bir duvarın üstünden aşağı atarlar. Cenazesi Giresun'a getirilir (Küçük, *a.g.e.*, s. 134).

<sup>29</sup> Küçük, *a.g.e.*, s. 133-134.

<sup>30</sup> Küçük, *a.g.e.*, s. 54; Yüksel, *a.g.e.*, s. 118-119.

<sup>31</sup> Karadeniz, *a.g.m.*, s. 54; Küçük, *a.g.e.*, s. 134; Yüksel, *a.g.e.*, s. 119.

Micanoğlu'nun nerede, nasıl ve kimler tarafından ölü ele geçirildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu belgede Micanoğlu Hüseyin'in ele geçirilmesiyle ilgili olarak halktan teşekkür telgrafları geldiğinden söz edilmektedir. The Asia Minor Mining Company Limited, Micanoğlu Hüseyin'in yakalanması vesilesiyle Ağustos 1887 tarihli deri üzerine elle yazılmış bir teşekkür belgesini Avni Bey'e vermiştir.<sup>32</sup>

Zenginden alıp fakire vermesi özelliği sayesinde halk tarafından kahraman olarak görülen Micanoğlu Hüseyin, hayatı ve faaliyetleri hakkındaki anlatılanlar üzerinden Giresun halkının belleğinde önemli bir yer edinmiştir. Ölümü, halk tarafından üzüntüyle karşılanmıştır. Halkın Micanoğlu algısı ve ölümüne olan üzüntüsü, özellikle de adına yakılan türküye yansyarak günümüze kadar ulaşmıştır, türkünün sözleri şu şekildedir:

Rakı koydum fincana  
Hele bakın Mican'a  
Kör olası Kel Seyid  
Nasıl kıydın bu cana

Oy benim canım Mican'ım  
Dünyada bir canım

Martinimin pulları  
Gece geçtim yolları  
Aslan Mican geliyor  
Saymaz karakolları

Oy benim canım Mican'ım  
Dünyada bir canım

Mican sen öleceksin  
Kabire gireceksin  
Dokuz tahta altında  
Ne cevap vereceksin

Oy benim canım Mican'ım  
Dünyada bir canım

Karanfilim saksıda  
Bir yar sevdim Aksu'da  
Allah bizi kavuştur  
Akşam ile yatsıda

---

<sup>32</sup> Yüksel, *a.g.e.*, s. 123.

Oy benim canım Mican'ım  
Dünyada bir canım

Espiye'nin bulguru  
Ayvasıl'ın pirinci  
Ağaların içinde  
Aslan Mican birinci

Oy benim canım Mican'ım  
Dünyada bir canım<sup>33</sup>

Hakkındaki rivayetlerden Çar'ın emriyle Sibirya'ya sürülen, sürgün yolculuğu sırasında vaktiyle kendisine yardım ettiği Musevi bir kızın tüccar babası tarafından kurtarılarak Kırım'a döndüğü, orada kalamayacağını anladıktan sonra da Batum üzerinden gemiyle İstanbul'a geçtiği ya da yakalandıktan Sibirya'ya sürgüne gönderilirken Nogaylar tarafından kurtarıldığı, Nogayların yaşadığı bölgede bir süre kaçak hayatı sürdükten sonra Kırım'a döndüğü, fakat Kırım'da yaşamasının artık mümkün olmadığını anlayınca da arkadaşlarının yardımıyla diğer pek çok Tatar gibi, Türkiye'ye geçtiği anlaşılan<sup>34</sup> Alim Azamatoğlu, 1925 yılında 110-111 yaşlarında iken vefat etmiştir.<sup>35</sup> Kırım Tatar halk anlatılarında halk kahramanı olarak takdim edilen Alim Azamatoğlu'nun ölümü de halkta derin izler bırakmıştır. Rus yönetimi tarafından eşkıya olarak nitelendirilen, itibarsızlaştırılmaya ve unutturulmaya çalışılan Alim Azamatoğlu, yürütülen bütün karalama kampanyalarına rağmen halkın gözünde her zaman kahraman olarak kalmıştır. Kırım Tatar halkı, onu, ölümünden sonra da unutmamıştır. Hayatı ve hayatı etrafında anlatılanlar Kırım Tatar edebiyatına, tiyatro oyunlarına ve sinema filmlerine kaynaklık etmiştir.<sup>36</sup> 1990'ların başından itibaren sürüldükleri yerlerden vatan topraklarına yoğun bir şekilde dönmeye başlayan Kırım Tatarları, doğup büyüdüğü yer olan Karasuvbazar'a heykelini dikerek Azamatoğlu'nu Kırım Tatarlarının "milli kahramanı" ilan etmişlerdir.

<sup>33</sup> Salih Turhan ve Erdoğan Altınkaynak, *Giresun Türküleri ve Oyun Havaları*, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2009, s. 218. Türkünün sözleri hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Küçük, *a.g.e.*, s. 138-140; Yüksel, *a.g.e.*, s. 124-126.

<sup>34</sup> Fazıl, *a.g.e.*, s. 55-63.

<sup>35</sup> Kamelya Keskin, "Kırım'ın Sembol Şahsiyetlerinden: Gerçekle Kurgu Arasında Alim Azamatoğlu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51, 2016, s. 246.

<sup>36</sup> Kaynaklık ettiği edebiyat ürünleri, tiyatro oyunları ve sinema filmleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keskin, *a.g.m.*, 251-253.

## Sonuç

Karadeniz'in iki yakasında aynı dönemlerde ortaya çıkan ve resmi otoritelerce "eşkiya" ya da "haydut", halk tarafından ise "kahraman" olarak nitelendirilen her iki isim de mücadelelerine bireysel mağduriyetler sonrasında başlamıştır. Her ikisi de zamanla topluma mâl olmuş, içinde yaşadıkları toplumların bir kısmının ya da bütününün açık ve gizli desteğini almıştır. Her ikisi de ezilen insanların yanında yer almış, zenginden aldıklarını yoksullara dağıtmıştır. Merkezî otoriteden çok, onun yerel temsilcileri ile onların işbirliği içinde oldukları yerel sınıflardan (mirzalar, beyler vd.) çeşitli nedenlerle (keyfilik, baskı, zulüm, adaletsizlik, ağır vergi vd.) memnun olmayan kitleler, otoritelere meydan okuyan bu cesur "asi"lerle bütünleşmişler, onları -özellikle de Azamatoğlu'nu- birer "hesap sorucu" ya da "kurtarıcı" olarak görmüşler, onların kişilikleriyle mücadelelerini, isimleri etrafında meydana getirdikleri anlatılar ve manzumeler eşliğinde hafızalarına kazıyarak ölümsüzleştirmişlerdir.

Bunlardan Alim Azamatoğlu, mücadelesini herhangi bir çete yapılanmasına gitmeksizin yalnız başına yürütmüştür. Kırım'ın köylüsünden esnafına, çobanından din adamına kadar her kesiminden destek bulmuştur. Kendisine destek verenler arasında, o dönem Kırım'ının etnik çeşitliliğine bağlı bir şekilde, Türk ve Müslüman olmayan kişiler de yer almıştır. O, mücadelesini zekâsı, kurnazlığı, cesareti, kararlılığı ve yeteneğiyle kan dökmeden yürütmüştür. O, hedefindekileri, daha çok korkutarak ve küçük düşürerek devre dışı bırakmıştır. Onun hedefinde işgalci Rus yönetimi, bu yönetimin kolluk kuvvetleri, işgalci resmi otorite ve kolluk kuvvetleriyle işbirliği yapan yerel toprak zenginleri ile genellikle Müslüman olmayan tüccarlar yer almıştır. Zayıflarla mağdurların yanında yer almış, haksızlık ve zulüm karşısında hiçbir zaman sessiz kalmamıştır. O, yukarıda da ifade edildiği gibi, Kırım Tatarları için Hobsbawm'ın "sosyal haydut" tanımlamasına sığmayacak kadar önemli ve değerli biridir. Yaşarken bir halk kahramanı olan Azamatoğlu, ilerleyen dönemlerde vatanlarından sürülen Kırım Tatarları için milli bir kahramana, milli bir simgeye dönüşmüştür.

Mücadelesini Gürcü Topaloğlu Eyüb ile Gürcü Deli Reşit'in çetesine katılarak ve genellikle kan dökerek yürüten Micanoglu da içinde yaşadığı toplumun bir kesimince kahraman olarak görülmüştür. Fakat o, Azamatoğlu'nda olduğu gibi, milli bir kahramana dönüşmemiştir. Mücadelesini, İngilizlere ait bir maden şirketinin yöneticisi üzerinden kısmen yabancılara



da dönük bir şekilde gerçekleştirmiş olsa da bu onu, hiçbir şekilde milli bir kahraman mertebesine çıkarmamıştır. O, kişisel bir mağduriyet yaşamaması, “kanunsuzluk” kariyerini bu mağduriyet sonrasında elde etmesi, içinde yaşadığı halkın bir kısmının desteğini alması gibi özellikleriyle Hobsbawm’ın “sosyal haydut” tanımlamasına çok daha fazla uygunluk göstermektedir. Bir İngiliz şirketi ile de mücadele etmesi ve bu şirketin, yakalanması vesilesiyle Avni Bey’e bir teşekkür belgesi sunması, halkın onunla ilgili algılarının milli duyarlılıkla beslenmesine de vesile olmuştur.

### KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet, “Alim Azamatoğlu Anlatılarında Olumsuz Tipler”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2016, s. 3-24.
- BAY, Abdullah, “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Taşrasında Siyaset Pratiği: Taşrada İktidar Mücadelesi, Hizipleşme ve Merkez”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, 2014, s. 1-40.
- FAZIL, Riza, *Alim-Kırım Yigiti Alim Akkında Hatırlarlar, İkayeler, Rivayetler*, Kırım Devlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, Simferopol 2005.
- FISHER, Alan, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- HOBSBAWM, Eric J., *Eşkılar*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.
- KARADENİZ, Fikret, “Giresun’da Bir Alp Tipi ya da Bir Köroğlu Kolu Gibi Micanoglu”, *Yerli Kültür Yazıları Araştırmal/İnceleme*, Samsun Sanat Yayınları, Samsun 1993, s. 44-55.
- Kerempelioglu, “Sevimli Haydut Micanoglu”, *Yeşilgiresun Gazetesi*, 24 Nisan 1956-28 Nisan 1959.
- KESKİN, Kamelya, “Kırım’ın Sembol Şahsiyetlerinden: Gerçekle Kurgu Arasında Alim Azamatoğlu” *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51, 2016, s. 245-257.
- KÜÇÜK, Yaşar, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkıya ve Kabadayları Türküler-Destanlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- ÖZDİŞ, Hamdi, “Efsaneler, Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: ‘Eşkıya Micanoglu Hüseyin’”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 61-83.

- SAYLAN, Kemal, “Licese Maden Ocağı ve Asia Minor Mining Company’nin Licese’deki Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 625-643.
- TURHAN, Salih ve Erdoğan Altınkaynak, *Giresun Türküleri ve Oyun Havaları*, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2009.
- ÜLKÜSAL, Müstecib, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul 1980.
- YÜKSEL, Ayhan, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

“TWO COASTS TWO FOLK HEROES: A COMPARATIVE VIEW OF ALIM AZAMATOGLU AND MICANOGLU HUSSEIN”

### *Abstract*

*The people who find themselves in a specific struggle after being exposed to unjust treatment exhibit behaviors characterized from this moment as bandit-specific behavior by official authoritarion, they are often seen as heroes by the society they live in. These types, also have started their struggle generally after individual events and eventually become collective goods, they have received open and secret support of some or all of the communities they lived in. Much more than the central authorities, the masses who are not satisfied with their local representatives and the local classes they cooperate with for various reasons, have become integrated with these brave “rebels” who have challenged the authorities, seen them as a reckoner or rescuer, immortalized their struggles with their characters by digging in memory, accompanied by narratives about their names.*

*In this study, two different bandits of two coasts of the Black Sea have been studied comparatively. The first one of these two names whom the official authorities and their collaborators see as “robber” or “bandit” and the whole or a part of the public see as “hero”, is Alim Azamatoglu of the famous “folk hero” of Crimean Tatars and the other is the famous bandit of Giresun region, Micanoglu Hussein. After the comparison made, the similarities between the two names in context of individual grievance, starting the career of “lawlessness” after individual grievance, getting support of the whole or a part of the public, forming poems by the narratives about their names, have been seen. Also, another result is that similarity of “hero” perception of the people living on both coasts of the Black Sea.*

### *Keywords*

*Bandit, folk hero, narrative, Crimea, Black Sea, Alim Azamatoglu, Micanoglu Hussein.*

## ATTİLÂ İLHAN ŞİİRİNDE GÖRSELLİK VE SİNEMATOGRAFİ\*

Bâki ASİLTÜRK\*\*

### ÖZET

Attilâ İlhan, 1940 Kuşağı içinde kendine özgü yeri olan bir şairdir. Sinemayı genç yaşlarından itibaren çok seven Attilâ İlhan'ın poetikası büyük ölçüde sinema yapısı üzerine temellenir. Genç yaşta Paris ve İstanbul'da sürekli olarak sinema salonlarında bulunmuş, film eleştirileri yazmıştır. Şiir yazarken de imgelerini genellikle sinematografik çağrışımlardan seçmiştir. Sinematografide genel olarak görüntü, hareket, ses-görüntü eşzamanlılığı önemlidir ve Attilâ İlhan'ın şiir anlayışı büyük ölçüde sinema tekniğine ve görsel imgelere dayanır. Şiirinin imgeleri sinema perdesine yansıyan görüntüler gibidir. O, Şiirsel Gerçeği Fransız Sinemasından yararlanmış ve şiirlerini bu anlayışla yapılandırmıştır. Attilâ İlhan, imge oluştururken öykülemeci ve/veya betimlemeci teknik, fotoğraflama tekniği, çağrışım kurgusu, çarpıcı kurgu gibi tekniklerden yararlanır. Şiirlerinde adeta bir sinema dekoru yaratır, sinema diline yakın duran tekniğiyle benzersiz bir poetikaya ulaşır.

### Anahtar Kelimeler

Attilâ İlhan, şiir, poetika, sinema, imge, görsellik.

Sinema, en basit tanımıyla görüntüleme, anlamı görüntüyle aktarma veya görüntüyle anlam yaratma sanatıdır. Görüntünün estetiğini yapan sinema, teknolojik gelişmeler paralelinde sesten de yararlanarak kendisine yeni olanaklar yaratmış, 20.yy'ın sonlarına doğru bilgisayar teknolojisinin getirdiği *audio-visual* verimler film yapımında yönetmenlere yeni alanlar açmıştır.

Sinemanın dikkate değer özelliklerinden biri, sadece kendi salonunda sıkışıp kalmaması, farklı sanatlar üzerinde etki yaratabilmesidir. Sanat ve teknoloji çerçevesinde düşünüldüğünde insanlık tarihinin en önemli buluşlarından olan sinema, 19.yy. sonunda ortaya çıkmış, XX. yy. da büyük gelişme göstermiştir. Sinema bilhassa XX. yy. ortalarından itibaren genel

\* Makalenin geliş tarihi: 04.05.2017 / Kabul tarihi: 23.06.2017.

\*\* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [bakiasilturk@marmara.edu.tr](mailto:bakiasilturk@marmara.edu.tr)

anlamda edebiyatı, daha dar anlamda da şiiri ciddi şekilde etkilemiştir. Bu etkinin en temel göstergesi, soyutluktan görselliğe evrilme şeklindedir. Pek çok roman, sinemaya uyarlandıktan sonra edebiyat tarihinde daha dikkate değer bir yer edinmiş, romancılar sinema/film tekniğine uygun romanlar kaleme almış, şairler de imgenin görsel yanını sinemanın hareketli görselliği içinden şiire uygulamaya çaba harcamıştır.

Modern Türk edebiyatında sinema tekniğinden en çok yararlanan şair, Attilâ İlhan'dır. Onun sinematografiye önem vermesi, imge yaratma tekniğinde derinden hissedilir. Bilindiği üzere Attilâ İlhan şiiri büyük ölçüde imgeye dayanan bir şiiirdir, onun şiir dilinde imgesellik vazgeçilmez bir katmandır: "Attilâ İlhan, yazınsal dilin iç kavramlarını tartışmıştır ve eğretilmeden, düz değişmecedan bolca yararlanmıştır. İmge dediği şeyi bir dilsel gerçeklik olarak tanımlamıştır. Şiirin bir üst dille oluşturulmasını istemesi, üst dili imgeyle kurması, bunlara karşın imgeyi de bir bağlam içinde ele alması, son derecede ilginç bir şiirsel yapıdır."<sup>1</sup> Eğer onu takip eden ve o çizgiyi sürdüren başka şairler olsaydı imgelerinin zaman içinde simgeleşeceğine kuşku yoktur. Ne var ki Attilâ İlhan şiiri, izinde gidilmesi çok zor bir şiiirdir çünkü taklidi hemen sırtır. Bu kendine özgülükte güçlü imgeselliğin ve imgesellikte de sinema tekniğinin etkisi göz ardı edilemez. Attilâ İlhan şiirinin temel birimi olan "imge" hemen daima görseldir. Bu şiirdeki imgelerin neden böyle olduğu, şairin yetişme zamanı ve şekliyle de ilgilidir. Kapsamlı olarak okuduğu ilk şairlerden birinin, sinematografik yapıyı alabildiğine kullanan Nâzım Hikmet olması, yine ciddi etütlerle okuduğu Fransız sembolistlerinden Baudelaire'in kent görselliğine dayanan bir şiir yazması, bunun yanı sıra Attilâ İlhan'ın 1950'lerde görsel sanatın başkenti Paris'te dönem dönem şiir ve sinemayla iç içe bir yaşam sürmesi onun şiirindeki görselliğin ana kaynakları olarak ileri sürülebilir. Onun şiirlerindeki imgelerin ağırlıklı olarak görüntüye yaslanması, imge tekniğinde görselliğin ağır basması genç yaşlarından itibaren sinema sanatıyla iç içe olmasına bağlanabilir. Sinemayla iç içe olmanın getirdiği bir sonuç olarak sinematografik anlatım ve imgeler Attilâ İlhan şiirinin ana bileşenleri arasına girmiştir.

<sup>1</sup> Hasan Bülent Kahraman, *Türk Şiiri Modernizm Şiir*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 199

Attilâ İlhan'ın Paris yıllarının, onun sinema tekniğine yakın imge kullanımında ciddi etkisi vardır. Paris'e ilk kez 1948'de, İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk öğrenimi görürken gider. Orada farklı çevrelere girer, aykırı işlere bulaşır, kenti olduğu kadar kentın siyasal-sosyal-sanatsal yapısını da yakından tanımayı ister. Modern sanat erbabının gün boyu söyleşip tartıştığı meşhur Paris kahvelerinde oturur, çeşitli ülkelerden gelmiş şair ve sinemacılarla tanışır, faaliyetlere katılır.<sup>2</sup> Şiirlerindeki hareket ve gerilim ögesinin bu yılların ürünü olan *Sisler Bulvarı* (1954) kitabında en kuvvetli poetik argüman olması şairin Paris deneyimleriyle yakından ilgilidir. Kendi “ben”ini şiirinden eksik etmeyen hatta genellikle “ben” üzerinden konuşan şairin Paris'teki kişisel deneyimlerinin yanı sıra kent gözlemleri de imgelemine beslemiştir. İlk Paris seyahatinden sonra Türkiye'ye dönüşünde yaşadıkları ise şair üzerinde farklı etkiler bırakır. Siyasal faaliyet ve söylemleri nedeniyle devrin ünlü sorgulama merkezi olan ve İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan Sansaryan Han'da çeşitli defalar sorgulanan Attilâ İlhan'ın şiirlerindeki psikolojik gerilim ögesini, polisiye unsurunu da sinemaya ilgisi yanında bu yaşantıya bağlayabiliriz. Özellikle 1950'lerde kaleme alıp 1962'de kitaplaştırdığı şiirlerden oluşan *Belâ Çiçeği*'nde gerilim ögesi ciddi şekilde belirgindir. Bu arada, sinemaya olan ilgisi profesyonel bir boyut da kazanır: “1953'ten itibaren *Vatan* gazetesinin sanat sayfasında sinema eleştirileri yayımlar. Burada kaleme aldığı filmlerin hepsi yabancıdır.”<sup>3</sup> Bu yıllarda şairlikle birlikte sinema eleştirmenliğinin paralel olarak yürümesi hiç kuşku yok ki onun şiirlerindeki sinematografik boyutun genişlik ve derinlik kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Attilâ İlhan'ın şiirlerindeki görsellik ve sinematografik özelliklerin ayrıntılarına geçmeden önce, “Sinematografi nedir?” sorusunun yanıtlanması gerekir. En özlü tanımıyla, “Sinematografi görsel olarak hikâye anlatma sanatıdır. (...) Film görsel bir ortamdır ve çekimlerinizle cümleler kurmalısınız. Bu görsel dil kullanılarak sahneler oluşturulur. Kompozisyon ile tasarım işini gerçekleştirirsiniz.”<sup>4</sup> Sinematografik yapının sağlanabilmesi için vazgeçilmesi mümkün olmayan argümanların başında “kurgu” gelir.

<sup>2</sup> *Nâm-ı Diğer Kaptan: Attilâ İlhan'ı Dinledim*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002, s. 106 ve 197 (Söyleşi: Selim İleri)

<sup>3</sup> Yakup Çelik, “Attilâ İlhan'ın Hayatı”, *Attilâ İlhan Armağanı: Kaptan'a Saygı İle...*, TC KTB Yay., Ankara 2014 (2. Baskı), s. 28 (ed. Yakup Çelik)

<sup>4</sup> *Sinematografinin Temel Öğeleri* (e-kitap), www.medyaakademisi.com (10 Mayıs 2015)

Bütünlükten ve kompozisyonundan uzak, rastgele çekilip ham olarak birbirine eklenmiş, belli bir akışı veya ters akışı hesaba katmayan görüntülerle sinematografi elde edilemez. Bu durumda sinematografi, “düzenlenmiş görüntüler bütünü” olmaktadır. Sinema tekniğinde birbirinden farklı yerlerde, farklı zamanlarda, farklı pozisyonlarda çekilen sahnelerin bir kompozisyon bütünlüğü içinde sıralanarak eklenmesi kurguyu, nihai yapıyı meydana getirir ve böylece film ortaya çıkar. Şiirde sözcüklerin dizeye, dizelerin de şiir bütünlüğüne dönüşmesi sinemadaki kurgu yapılanmasıyla paralel düşünülebilir. Aradaki fark, şairin şiiri yazdıkça bulması, yazarken yaratması ve genellikle metin bir çırpıda ortaya çıktıktan sonra müdahalelerle düzenlemesidir. Sinemada önceden kaydedilip hazırlanmış parçaların ekleme yoluyla kompoze edilmesi söz konusuysen şiirde yaratma ânı ile oluşturma ânı eşzamanlıdır. Bir başka ifadeyle yönetmen belli bir senaryo metnine dayalı olarak hazırladığı bazı parçaları kurgulayıp bütüne ulaştır, şair ise elde hazır olmayan parçaları (sözce, dize, bent vs.) yazma süreci içinde doğal akışla kurgular. Sinemadaki kurguya hizmet eden montaj tekniği bu bakımdan şiirin yapısına göre farklılık gösterirse de yapı elemanlarının belli bir sıra gözetilerek birbirine eklenip bütüne ulaşılması yönüyle arada bağ vardır.

Sinemada kurgu yönetmenin izleyiciye aktarmak istediği anlamı en iyi şekilde verme çabasının bir sonucu olarak şekillenir. Sinema filminde temel amaç, ayrıntıların bütüne ulaştırılmasından sonra, bir duygu veya durum hakkında izleyicide farkındalık yaratmaktır: “Kurgu sanatı, her şeyden önce anlamların kaynaştırılmasıyla yeni anlamlar yaratmak için bütünün parçalarını öncelikle zihinde birleştirme; hiç değilse çekimden çekime sahneden sahneye geçişe estetik nitelik verme işidir. (...) Sinemada kurgu dendiğinde iki şey anlaşılır: 1. Görüntü kaydedilen film parçalarının eklenmesi, 2. Film parçalarının, şiirde sözcüklerin simgesel kullanılması gibi, amaçlanmış bir bütünün oluşturulması için eklenmesi.”<sup>5</sup>

En eski söz sanatı olan şiirin malzemesi olan sözcükler, modern gelişmelerin etkisiyle yerini görsel olana terk etmektedir. Sanat, sözcüklerle konuşmaktansa görüntülerle konuşma, görüntüyle anlam aktarma yolunda hızla ilerlemektedir: “Kelimeler ve görüntüler, insanların birbirleriyle iletişim kurabilmek ya da kısaca, kendilerini ifade edebilmek ve kendi dışlarında olup biteni anlayabilmek için başvurdukları en vazgeçilmez unsur-

<sup>5</sup> Cengiz T. Asiltürk, *Sinemada Diyalektik Kurgu: Filmin Dili*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014, s. 83

lardır. Son yüzyılda yaygın bir kullanım alanı bulan görsel teknolojiler adım adım binlerce yıldır en önemli iletişim aracımız olan kelimelerin yerini almakta, bilgilenmenin ve iletişim kurmanın en önemli aracı olarak benimsenilmeye çalışılmaktadır. (...) Belli anlamlar yüklenen görüntülerin kurgulanmasıyla yeni bir sentaks (sözdizimi) ve görsel bir dil yaratılmıştır.”<sup>6</sup> Bunun bir sonucu olarak şairler de eser oluştururken hareketli veya durağan görsel imgelere daha ağırlık vermeye başlamıştır. Attilâ İlhan bunların başında gelir. Sinemacıların şiirsel anlatımı, şairlerin de sinematografik anlatımı kullanması bu iki sanatı birbirine yaklaştırmış, ikisi arasında ortak bir alan yaratmıştır: “Cocteau şiire ve hayal gücüne inanan bir sinemacıdır. Filmleri, şiir ve hayal gücü karışımı, rüyaların yapısını andıran, fantastik, gerçeküstü öğeler taşır. Ama her şeyden önce, o bir şairdir ve filmleri de kamerayla yazılmış görsel şiirlerden başka bir şey değildir.”<sup>7</sup>

Belli bir ihtiyat kaydıyla ve elbette şairlik yönü ağırlıklı olarak “modern Türk şiirinin Cocteau’su” olarak niteleyebileceğimiz Attilâ İlhan sadece Cumhuriyet döneminin değil bütün bir Türk şiir tarihinin en kendine özgü şairlerindedir. Şiirinin ana kaynakları arasında Halk şiirinin Karacaoğlan-Köroğlu-Dadaloğlu kolunu, Divan şiirinin Bâki ve Nedim kolunu, modern Fransız şiirinin Baudelaire-Rimbaud çizgisini, yeni Türk şiirinden de Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Nâzım Hikmet’i sayabiliriz. Bu poetik kaynaklara yakın tarihi, sinemayı ve yaşanan hayatın canlılığını, bir adım daha ileri giderek de şairin kendi hayatını ve dünyaya bakışını eklemek gerekir. Attilâ İlhan, poetikasını kültürel kaynaklarla hayatın canlılığını sentezleyerek kurmuştur. Bir başka ifadeyle şiir ve hayat onda hemen her zaman iç içe olmuştur. Bu söylenirken “şair-ben” ile “anlatıcı-ben”in her zaman aynı kişi olduğu iddia ediliyor değildir; Attilâ İlhan şiiri için bunu söylemek yanlış olur; çünkü bazı şiirlerinde lirizmi kendinden değil başkalarından yola çıkarak, başkalarının anlatılmaya değer bulduğu serüveninden güç alarak geliştirir.

Attilâ İlhan’ın şiirinde dikkati ilk çeken, yaşanan gerçekle romantik duyarlığın telifidir, sentezidir. Özellikle çok okunup ezberlenen, hafızalarda çağrışımlarla yer edinen “Sisler Bulvarı, Ben Sana Mecburum, Üçüncü Şahsın Şiiri, Belâ Çiçeği, Yasak Sevişmek, Yağmur Kaçağı, Emperyal Oteli” gibi

<sup>6</sup> Ahmet Gögercin, *Kısa Kısa Sinema Yazıları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s. 64

<sup>7</sup> Gögercin, *age*, s. 72.

şiiirlerine bakılarak bu söylenebilir. Sadece içinde yetiştiği 1940 Kuşağı bağlamında değil, sonrasında da onun özgünlüğünü, farklılığını sağlayan bu yönüdür. Onlarca yıldır şiir okurunun ezberinde olan ve Attilâ İlhan şairliğine kimlik kazandıran şiirlerinden yola çıkarak onun şiiri “büyülü gerçekçilik” veya “romantik gerçekçilik” kavramlarıyla tanımlanabilir.

Attilâ İlhan, kendi kuşağı içinde, Orhan Veli'nin şiirden kovduğu “şairanelik”i şiire tekrar ve kimi zaman da abartılı şekilde davet eden ilk şair olmasıyla dikkat çeker. Derin duygu ve duyular, aşktan yalnızlığa, yalnızlıktan direniş veya tükenişe, birlikte oluş lezzetinden ayrılık acısına çeşitli duygu ve durumlar onun şiirinde kendine yer bulur. Ana şemsiye, serüven tutkusu veya duygusudur.<sup>8</sup> Hayal kurma yetisi son derecede kuvvetli olan Attilâ İlhan şiir yazmak için oturduğu masada bile kendisini serüvenler içinde bir kaçak olarak duyumsayabilme yeteneğine sahiptir. Attilâ İlhan şiirindeki duygular, durumların yarattığı anlık hisler olabilmekle birlikte, kendinden çıkıp kişisellikten kurtulduğu anda okuyana da aynı canlılıkla geçmekte, okuyanda da aynı canlılıkla yaşamaktadır. Onun şairliğinin sırrı buradadır. Pek çok şiirinde hep aynı duygu ve durumları (aşk, yalnızlık, kaçış, kavga, ölüm...) anlatıyor görünmekle beraber şiirlerinin her birinin kendine özgü bir metin evreni yaratabilmesi de buradan kaynaklanır.

Duyguların “o anda yaşanan hisler” olmasının yanında, şiirde bunların canlandırılabilmesi, Attilâ İlhan şiirinde imrenilesi bir görselliğe ve sinematografi tekniğine dayanır. Şiirin yanında roman da yazan, daha da önemlisi film veya dizi senaryoları kaleme alan biri olduğu hatırlanırsa onun şiirlerindeki görsellik ve sinematografi zenginliğinin nereden geldiği daha iyi anlaşılır. Pek çok şiirinin içinde bir, hatta bazen birkaç hikâye gömüldür. Şiir duygusundan veya şiirsel estetikten bir parça uzaklaşıp bu hikâyelere odaklandığımızda şiirdeki görsellik daha iyi hissedilebilmektedir.

Attilâ İlhan'ın şiirlerinde sinematografik ögenin tuttuğu yer, şairin kendi açıklamalarında da belirgindir. Özellikle, ilk Paris yaşantılarının izdüşümü olarak okunabilecek *Sisler Bulvarı* kitabına “meraklısı için” koyduğu notlardaki açıklamaları sinematografik vurgu taşır: “Benim etki-lendiğim bir başka şey daha vardı: Sinema. Yazmıştım ama tekrarlayayım: Karşıyaka'daki iki sinemada ortaokul yıllarımda, Fransız sinemasının iki

<sup>8</sup> Bu konuda bir makale için bkz.: Bâki Asiltürk, “Attilâ İlhan Şiirinde Serüvenin Sonu Ölüm”, *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, YKY, İstanbul 2014 (3. baskı), s. 244-273.



savaş arası büyük ustalarını seyretmişim. Daha doğrusu seyretmişim; çünkü gördüğüm filmlerin çok büyük filmler olduğunu yıllar sonra Fransa'ya gidince anladım. Yoksa kimsenin sevmediği ama nedense benim tuttuğum birtakım filmler sanıyordum. Özellikle Carné'nin fimleri. Le jour se lève, quai de brumes, ayrıca remorque, la belle equipe, gibraltar, la fin du jour, un carnet de bal, la grande illusion vb. Bu sinemanın şiir evrenimin kuruluşunda dolaylı ama yadsınamayacak bir etkisi olduğunu hep söylemişimdir.”<sup>9</sup>

Peki, Attilâ İlhan'ın şiirlerinde etkisi belirgin olan “Şiirsel Gerçekçi (Réalisme Poétique)” Fransız Sineması nasıl bir şeydir? Şiirsel Gerçekçi Fransız Sineması, 1930'ların başlarından 1940'ların ortalarına kadar olan sürede etkin olan sinema anlayışıdır. 19. yy'ın ortalarından itibaren zaten sanat merkezi bir kent olarak bilinen Paris, 20. yy'ın başlarında, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın en büyük metropolü ve sanat merkezi durumuna gelmiştir. Fransa'da savaşın getirdiği yıkımlardan sonra içte derinleşme ve yerlilik anlayışının yaygınlaşması sonucunda “ulusal sinema” ilk ürünlerini vermeye başlamıştır. 1900'lerin başlarında ortaya çıkarak yaklaşık 30-40 yıl etkisini sürdüren sanat akımları ve avangart hareketler edebiyat ve resim sanatlarını olduğu kadar sinemayı da etkilemiştir. Film çekiminde yenilikçi tekniklerin uygulanması, soyutluktan uzaklaşıp toplumsal içerikli filmlere ağırlık verilmeye başlanması, kamera kullanımında yeni bakış açılarının sağlanması bu yıllarda Fransız sinemasındaki gelişmelerdir. Bu ortamda gelişen Şiirsel Gerçekçilik anlayışının bazı özellikleri şöyle sıralanabilir: “Herkesin hayalleri olabileceğine vurgu yapan, gündelik hayatın içindeki şiirselliği merkeze alan, görüntülerde lirizmin hakim olduğu, loş ışıklandırma-kapalı gökyüzü-yağmur ve sis ile sağlanan şiirsellik, modern şiirin kurucu imzası Baudelaire (1821-1867) ile de ilişkilendirilen (bir sinema anlayışı)... Karakterler tipik olarak, umutsuz, çaresiz, fakir, melankolik, hüzünlü, intihara meyilli, fırsatları değerlendiremeyen, marjinal kişilerdi. Çekim yapılan mekânlar sefil mekânlardı. Filmler, tüm bu şartlardan da anlaşılacağı üzere, mutsuz sonla bitiyordu.”<sup>10</sup>

<sup>9</sup> Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, “Meraklısı İçin Notlar” kısmı, Bilgi Yay., Ankara 1997 (ilk baskı 1954), s. 153. Şair bu konuda başka yerlerde de bilgi verir: 1. *Yalnız Şövalye Attilâ İlhan*, Bilgi Yay., Ankara 1996, s. 21 (Haz.: Zeynep Ankara); 2. *Nâm-ı Diğer Kaptan: Attilâ İlhan'ı Dinledim*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002, ss. 168, 183 (Söyleşi: Selim İleri)

<sup>10</sup> [blog.kavrakoglu.com/fransiz-sinemasinda-siirsel-gercekcilik](http://blog.kavrakoglu.com/fransiz-sinemasinda-siirsel-gercekcilik) (4 Kasım 2014)

Attilâ İlhan'ın da bizzat etkisinde kaldığı Carné'nin bu ekol içindeki yerine gelince: Şiirsel Gerçekçilik akımının en önemli yönetmeni sayılan ve akımın ana karakterini meydana getiren Carné, görsel ve kurgusal özellikleri filmlerinde yetkinlikle yansıtmıştır. Senaryo yazımında ve film çekimi sırasında daima yanında olan dönemin büyük şairi Prevert'le on yıldan fazla devam eden işbirliği ona yeni ufuklar açmış, sinemada şiirselliğin yaygınlaşıp yerleşmesinde Prevert'in şairlik sezgisinden yardım almıştır. Kamerayı sokağa çıkararak, görüntüleri oldukları şekliyle kaydeden ve kurguda şiirselliği yakalayan yönetmen, "Şiirsel Gerçekçilik" kavramı yerine toplumsallığı öne alarak "Toplumsal Fantastik" adlandırmasını tercih etmesiyle de dikkat çeker. Şiirsel Gerçekçi veya Toplumsal Fantastik Fransız sinemasında yenilikçi yöntem kameranın kullanımınıdır ki bu noktada Carné'nin başarısı tartışma götürmez: "1930'lu yıllardan başlayarak İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar Fransız sinema tarihinde önemli bir yer işgal eden Şiirsel Gerçekçilik (Réalisme Poétique) akımı genellikle dönemin ünlü yönetmeni Marcel Carné'nin adıyla birlikte anılır. (...) Başta Carné olmak üzere, bu akımın diğer önemli yönetmenlerinin yöntemi, Carné'nin ifadesiyle kısaca 'kamerayı alıp sokağa çıkmak' olarak tanımlanabilir. Bu yönetmenler çoğunlukla, stüdyo sisteminin temel özelliklerinden olan çok sayıda değişik dekor ve aracın yapaylığından uzak durmaya çalışarak, sokakta, halk arasında 'o anın gerçekliğini yakalayan sinema'yı tercih ederler. Şiirsel sinema geleneği iki ayrı boyutuyla birlikte değerlendirilebilir: Birincisi, 'şiirsel' yanındır; yönetmenler kameralarını sisli limanlara, ıslak izlenimi veren caddelere, yalnızlık duygusu veren kır kahvelerine çevirerek, evlilikte aradığını bulamayıp mutluluğu başka erkeklerde arayan çağdaş Bovary'lerin, asker kaçaklarının, suçluların, aldatılmışların hikâyelerini anlatmaya çalışırlar. Bunlar, bu akımın 'şiirsel' yanını oluştururlar. Anlatılarda, yaşamda aradığını bulamamış, belli bir ümitle her zaman yeni ve daha mutlu bir geleceğin peşinde koşan kahramanların karşısına çıkan polisler ve gangsterler ve bunun sonucunda meydana gelen ölümler ise 'gerçek' yaşamın acımasızlığının bir belirtisi olarak karşımıza çıkar. Bu da şiirsel gerçekçi sinemanın 'gerçekçi' yönünü oluşturur. Gerçek dünyanın ağırlığı, her zaman, kahramanların saf ve şiir dolu yaşamlarının üzerine çökerek onları ezer, yok eder."<sup>11</sup>

---

<sup>11</sup> Gögercin, age, ss. 32-33

Attilâ İlhan'ın şiirlerinde genelde sinemanın özelde de Şiirsel Gerçekçilik akımının etkileri, olay anlatımı ve görüntü yaratma/yansıma şeklinde kendini gösterir. Sinemaya çocukluktan itibaren duyduğu yoğun ilgiyi çeşitli söyleşi ve yazılarında dile getiren şair, sinemanın görüntüyle hikâye anlatma yönteminden, farklı kurgu tekniklerinden, imge kullanma ve imgede görselliğe yaslanma özelliğinden vs. geniş ölçüde yararlanmıştı. Bu yararlanmalarda şiirsellikten vazgeçmemesi, sinemanın ayrı şiirin ayrı sanatlar olduğunu unutmaması, sinema ile şiir arasındaki sınırı iyi belirlemesi onun şairlikteki başarısının asıl nedenleridir. Sinema tekniğinden yararlanmadığı şiirlerde de aynı başarıyı sağlamasını buna bağlayabiliriz.

Attilâ İlhan'ın sinema tekniğiyle iç içe okunabilecek şiirlerinde sinemanın etkileri şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

Attilâ İlhan'ın şiirlerinde sinematografik öge ağırlıklı olarak Şiirsel Gerçekçilik üzerinden vücut bulmuştur. Şiirsel Gerçekçi sinemaya dair yukarıdaki açıklamalarda görsel olarak ciddi ağırlık taşıyan sisli limanlar, ıslak izlenimi uyandıran caddeler/bulvarlar, yalnızlık duygusu veren mekânlar, kaçak yaşayanlar ve onları gece gündüz takip eden polisler, intikam ve cezalandırma amacıyla kahramanların peşine düşen gangsterler vs. Attilâ İlhan'ın pek çok şiirinde görülebilir. Özellikle, daha önce de açıklandığı gibi, Paris yıllarının ürünü olan *Sisler Bulvarı* kitabında ve kitaba adını veren şiirde bunlar ayrıntılı olarak görülebilmektedir. “Sisler Bulvarı” şiirinde kaçak yaşama duygusu, suçlulukla iç içe bir aşk ve yalnızlık durumu gerilim ögesini görünür kılar. Şiirde yaşantıların öyküleme/senaryo havasıyla aktarılması teknik bakımdan doğrudan sinemaya bağlanabilir:

#### SİSLER BULVARI

elinin arkasında güneş duruyordu  
aylardan kasımdı üşüyorduk  
ağacın biri bulvarda ölüyordu  
şehrin camları kaygısız gülüyordu  
her köşe başında öpüşüyorduk

...

sisler bulvarı'nda seni kaybettim  
sokak lambaları öksürüyordu  
yukarıda bulutlar yürüyordu  
terkedilmiş bir çocuk gibiydim

dokunsanız ağlayacaktım  
yenikapı'da bir tren vardı

sisler bulvarı'nda öleceğim  
sol kasığımdan vuracaklar  
bulvar durağında düşeceğim  
gözlüklerim kırılacaklar  
sen rüyasını göreceksin  
çığlık çığlığa uyanacaksın  
sabah kapını çalacaklar  
elinden tutup getirecekler  
beni görünce taş kesileceksin  
ağlamayacaksın! ağlamayacaksın!

...

bir gemi beni afrika'ya götürecek  
ismi bilmiyorum ne olacak  
kazablanka'da bir gün kalacağım  
sisler bulvarını hatırlayacağım  
kırmızı melek şarkısından bir satır  
lodos'tan bir satır yağmur'dan iki  
senin kirpiklerinden bir satır  
simsiyah bir satır hatırlayacağım  
seni hatırlatanın çenesini kıracağım  
limanda vapurlar uğuldayacak

sisler bulvarı bir gece haykırmıştı  
ağaçları yatıyordu yoksuldu  
bütün yaprakları sararmıştı  
bütün bir sonbahar ağlamıştı  
ağlayan sanki istanbul'du  
öl desen belki ölecektim  
içimde biber gibi bir kahır  
bütün şiirlerimi yakacaktım  
yalnızlık bana dokunuyordu

...

sisler bulvarı'ndan geçmediğim gün  
 sisler bulvarı öksüz ben öksüzüm  
 yağmurun altında yalnızım  
 ağzım elim yüzüm ıslanıyor  
 tren düdükları iç içe giriyorlar  
 aklımı fikrimi çeliyorlar  
 aksaray'da ışıklar yanıyor  
 sisler bulvarı ayaklanıyor  
 artık kalbimi susturamıyorum<sup>12</sup>

Attilâ İlhan'ın adeta sözcüklerle tablolar çizdiği, orada da kalmayıp tablolara birer film karesi gibi hareket kazandırdığı bu şiir Türk edebiyatında sinematografinin en iyi örneklerindedir. Hareketlilik taşıyan görüntüler, hızlı ve gizemli serüven havası, haritanın egzotik mekânları vs. bu şiire tam bir sinema filmi havası kazandırır. Şiirdeki anlatıcı-ben, bir serüven filminin başrol oyuncusu gibi kaçak yaşamaya mahkûmdur, yakalanma korkusuyla yaşar, oradan oraya savrulur, yağmurlu-sisli görüntüler onun kaçak yaşamasına paralel gizemli bir hava yaratır.<sup>13</sup> Attilâ İlhan, kendi Paris deneyimlerini anlatırken böylesi manzaralara tanıklık etmiş, bu tanıklıklar eşliğinde şiirsel gerçekçi sinemaya uygun bir atmosfer yaratmıştır: “Nasıl hep yağmurlu akşamlar oldu: Köşe başlarındaki kırmızı yeşil işaret lambalarının mahzun ve ıslak yanıp söndüğü; aşka, cıvıltılı ve gök mavisi aşka ve büyük serseriliklere muhtaç yağmurlu akşamlar. Yağmur ki melankolik mırıltılarına daha bir damla çocukken de yakın ve hayrandım; şimdi de vatanımdan ve ocağımdan dört beyaz gün, dört kara gece uzakta, heyecanlı ve muhteşem, yine de hayranım. Seine Nehri'ne, St-Michel Köprüsü'ne, Republique Meydanı'na yağmur yağıyor. Paris şehrinde ağaçların çocuklar gibi el çırpıtığı öyle uzak bir güney memleketinden çıkıp gelmiş, kendini muson rüzgârlarına bırakıp öyle uzak bir güney memleketine çıkıp gidecek bir kuş gibi dolaşıyorum.”<sup>14</sup>

<sup>12</sup> Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yay., Ankara 1997, (ilk baskı 1954) s. 60.

<sup>13</sup> Bu şiirde, yönetmenliğini Michael Curtiz'in yaptığı, başrollerini Humprey Bogart ve Ingrid Bergman'ın oynadığı 1942 yapımı “Casablanca” filminin ciddi etkisi olduğu açıktır. Görsellik üzerinden düşünüldüğünde mekân tasvirlerinde, ayrıca şairin filmdeki erkek kahramanla kendisini özdeşleştirmesinde bu etki fark edilir.

<sup>14</sup> Attilâ İlhan, *Abbas Yolcu*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2004, s. 111.

“Sisler Bulvarı” neredeyse baştan sona sinematografik havasıyla karakter kazanan bir şiidir. Şairin kendi yaşantılarının izini sürerek oluşturduğu bu şiirdeki hareketlilikte, izlediği filmlerden de ciddi anlamda etkilendiği açıktır. Bir yandan hayatın gerçekliğine bir yandan da sinemanın şiirselliğine yaslanan kurgu, gerçeğe hayali ve şiiri harmanlamasıyla öne çıkar.

“Smyrna Blues” Attilâ İlhan’ın Şiirsel Gerçekçilik’teki sinematografik yapı ve görselliği en yetkin ve net şekilde uyguladığı şiirlerinden bir başkasıdır. “İzmir Türküsü” anlamına gelen “Smyrna Blues”da görsellik ve sinematografi tıpkı “Sisler Bulvarı”nda olduğu gibi kaldırımlar, bulanıklık, rıhtım vs. görüntüleriyle sağlanır:

### SMYRNA BLUES

inga pee yudum yudum erimeden  
 sabahın yıldızlı aydınlığında  
 dudaklarından kaldırımlara dökülen  
 senin kanın mıdır bilemem  
 yalnız çığlıkların hatırımda  
 rıhtımda pazartesi sularında

gözlerinde bir rakı bulanıklığı  
 bir uğultu cıgaranın dumanında  
 mermer dişlerinin soğukluğu  
 bıçağımın üstündeki korkak buğu  
 oyulmuş bileklerin hatırımda  
 rıhtımda pazartesi sularında

gece mavisine boyalı saçların  
 devler hiçkırır şarkılarında  
 dönük bir deniz gibi tutarsın  
 nefesin hem erkek hem kadın  
 ökçesiz pabuçların hatırımda  
 rıhtımda pazartesi sularında

kıvrıkcık kirpikli bir çocuk bağıır  
 yıkılmış inga pee'nin burnunda  
 küpeştenin demirlerini ısırır  
 ellerim kelepçeli kulaklarım sağır

yalnız smyrna blues hatırımında  
rıhtımında pazartesi sularında<sup>15</sup>

“Smyrna Blues”un yazılışında da gerçek hayata dayalı gözlemlerle birlikte sinematografinin yönlendirici etkisi vardır. Şairin kişisel yaşantıları ve tanıklıkları görsellik ve hareketlilik etkisi üzerinden, ortalama hayatlara göre epeyce gizemli taraflar taşıması bakımından sinemayla birleşir. Kendi anlattıklarına bakılırsa sinema etkisi, yaşanan hayata bakışı da belirler. Yaşananlar, şairde, adeta bir filmin içindeymiş duygusu uyandırır: “Eski limanda, kahvelerin rıhtıma attıkları iskemlelere oturur, kıçtan bağlanmış gemilerin tayfalarıyla rıhtım barlarının üstündeki otellerde oturan yosmaların aşna fişnelerini seyrederdim. Bu bana ister istemez, iki savaş arası Fransız sinemasının liman filmlerini hatırlatıyordu. Böyle bir şiir olmakla kalmadı, epeyce sonra İpek film sahibi İhsan İpekçi benden Çolpan’ın oynayacağı bir film yazmamı isteyince, yazacağım *Yalnızlar Rıhtımı* filmine analık etti.”<sup>16</sup>

“Smyrna Blues”da sinematografik öğeler olarak Şiirsel Gerçekçilik akımına uygun şekilde egzotizm, çılgınlıkları duyulan gerilim, dumanlı/buğulu rıhtım manzarası dikkat çeker. Dekor, bir yandan büyümlü bir atmosfer duygusu vermek bir yandan da gerçek mekânları olduğu gibi yansıtmak düşüncesiyle görüntüye yansır. Kameranın görüntüyü doğrudan yansıtmaması tekniği “Smyrna Blues”da mekânın ayrıntıları ve/veya genel görünüşü üzerinden imgelere dökülür: “sabahın yıldızlı aydınlığı, cigara dumanı, rıhtım manzarası, gece mavisî, ökçesiz pabuçlar, küpeşte demirleri”... Bentlerin sonunda yinelenen “rıhtımında pazartesi sularında” dizesi ise adeta

<sup>15</sup> Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1955), s. 36

<sup>16</sup> Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, “Meraklısı İçin Notlar” kısmı, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1955), s. 161. Şairin bu açıklamada sözünü ettiği “Yalnızlar Rıhtımı”, 1959’da Ömer Lütfi Akad’ın çektiği, başrollerinde Sadri Alışık ile Çolpan İlhan’ın oynadığı filmidir. Attilâ İlhan, senaryoyu Ali Kaptanoğlu takma adıyla kaleme almıştır. Film; çekim teknikleri, mekân seçimleri, anlatım, kurgu, diyalog vs. bakımlarından Marcel Carne’nin 1938’de çektiği ve Şiirsel Gerçekçilik akımının önemli örneklerinden sayılan “Sisler Rıhtımı (Le Quai des Brûmes)” filminden derin etkiler taşımaktadır. İlginç bir nokta da “Sisler Rıhtımı”nın senaryosunu da bir şairin, Jacques Prévert’in yazmış olmasıdır. Attilâ İlhan, Türkiye’de sinema dünyasıyla kurduğu ilişkiyi şurada da anlatır: *Nâm-ı Diğer Kaptan: Attilâ İlhan’ı Dinledim*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002, ss. 187-192 (Söyleşi: Selim İleri).

belli görüntülerin filmin akışı içinde zaman zaman yinelenmesi gibi okuyucuda mekâna bağlılık duygusunu artırır.

2. *Kurgusalılık*: Attilâ İlhan'ın "Sisler Bulvarı, Pia, Yağmur Kaçağı, Üçüncü Şahsın Şiiri, Smyrna Blues, Emperyal Oteli" gibi şiirlerinde kullandığı anlatım tekniği, modern sinemada kullanılan kurgu teknikleriyle benzer karaktere sahiptir. Görselliğe dayalı bir sanat olan sinemada çeşitli varlıklar, başka varlık veya durumları anlatmak için perdeye yansıtılabilir. Bu yöntem, bir parça ihtiyatlı olmak kaydıyla, şiirdeki imge kullanımına benzetilebilir. Filmin akışı içinde ana planı oluşturan olayla ilgisi yokmuş gibi görünen bir görüntü kullanılır ama bu görüntünün yarattığı anlam ve duygu, asıl olayın temel yönünü temsil etme yeteneğine sahiptir. Yönetmen, kadın ve/veya erkekteki ihtiras duygusunu anlatmak için çılgınca öten bir kuşu, ölümü anlatmak için sarı yaprakların çürüyüşünü, yalnızlık hüznünü ifade etmek için yağmuru, sonsuzluk duygusunu hissettirebilmek için açık denizi göstererek imge kullanmış olur.

Attilâ İlhan'ın şiirde başvurduğu yöntemlere yakınlığı açısından bazı kurgu çeşitlerine bakmakta yarar vardır. Modern sinemada başvurulan ilk kurgu tekniklerinden biri olan "çarpıcı kurgu" izleyici ile yönetmen arasındaki mesafeyi daraltmaya yöneliktir: "(Eisenstein tarafından ortaya atılıp kullanılan) Çarpıcı kurgu, izleyiciyi yepyeni anlamlara götürmek için geliştirilmiş ilk kurgu çeşididir. (...) Çarpıcı kurguda amaç, izleyici zihnine çağrışımca görüntü gönderip belli bir tepki oluşturmak, filmin yönetmenin gözünden takip edilerek kavranmasını sağlamaktır."<sup>17</sup> Çarpıcı kurguda birbiri ardına yansıtılan görüntüler arasında bağlantı kurma amaçlanır. Sözelimi perdeye önce kırdı yürüyen bir asker görüntüsü yansır, ardından da uçan bir arıyı yakalayan koca bir el; bu iki görüntünün yarattığı bağlamsal anlam, askerin esir edildiğidir. İki görüntü arasındaki bağlantı ögesi, verilmek istenen anlamın kendisidir.

Modern sinemanın gelişim aşamalarında ortaya çıkan kurgu yöntemlerinden biri de "çağrışım kurgusu (association montage)" olup bu tekniğin görsel öğelere dayalı çağrışımsallık özelliği sinema diline yenilik ve zenginlik katar. Seyircide coşku uyandırmada çağrışım tekniğinin büyük

<sup>17</sup> Asiltürk, *age*, s. 131-132.



rolü vardır.<sup>18</sup> Tek görüntünün perdeye yansıtılıp bunun ne anlama geldiğinin izleyici tarafından bulunmasının istenmesi bu tekniğin özüdür. Bu, şiirde eğretileme kullanımının eşi olan bir uygulamadır, çağrışım noktası iyi verildiğinde sinema ve şiir dilini iyi bilen biri çağrışımı yakalamakta zorlanmaz. “Çağrışım kurgusu” tekniğinde doğrudan karşılıklılık izleyiciden çaba ister. İzleyici, perdede/ekranda gördüğü görüntünün hangi çağrışım ile nereye ulaşacağını yakalayabilmek için duygusal/düşünsel ön hazırlığa sahip olmalıdır. Attilâ İlhan’ın sinematografiye en yakın şiirlerinden olan “Sisler Bulvarı”na baktığımız zaman her iki kurgu tekniğinin yansımalarına rastlamak mümkündür: “ağacın biri bulvarda ölüyordu” dizesinin şiir öznesinin umutsuzluğunu, “dağlarda ateşler yanmıyordu” dizesinin yalnızlığı, “sokak lambaları öksürüyordu” dizesinin yaralı-hasta-yalnız olma durumunu, “bütün bir sonbahar ağlamıştı” dizesinin derin hüznü, “tren düdüklere iç içe giriyorlar” dizesinin gerilim duygusunu ortaya koyan “çarpıcı kurgu” dizeleri olduğu söylenebilir. Bu dizeler, şiirin diğer kısımlarıyla paralel bir işbirliği içinde düşünüldüğünde sinemadaki “çarpıcı kurgu” tekniğini akla getirir. Aynı dizelerde yaratılan imgeler de “çağrışım kurgusu” tekniğiyle yakından ilgilidir çünkü bu dizelerde doğrudan karşılıklılık ancak okuyucunun imge bilgi ve sezgisiyle yakalayabileceği şekilde uygulanmıştır. Dizelerdeki görsel imgeler şiir-öznesinin içinde bulunduğu hüznün, gerilim, yalnızlık gibi duygu ve/veya durumları okuyucuya çağrışımlar üzerinden hissettirmektedir. Attilâ İlhan, bu şiirdeki sinematografik özelliği şöyle açıklar: “Kırmızı Melek şarkısı merak edilmiştir, yeri gelmişken söyleyeyim: Porte d’Orlean’da bir öğle sonu sinemaya gittik, sıradan bir Fransız filmi oynuyordu, adı ‘l’ange rouge’ / Kırmızı Melek, film önemli ama aynı adı taşıyan şarkıyı unutmak ne mümkün!... Müzik dükkânlarına girer, elektrikli gramofonlardan aralıksız bu şarkıyı dinlerdim, ne kadar sevmişim ki işte böyle şiirin birinde kendine bir yer edinivermiş.”<sup>19</sup>

Attilâ İlhan’ın adıyla özdeşleşip şairini en iyi şekilde temsil eden “Üçüncü Şahsın Şiiri” kurgu bakımından sinematografiye çok yakın durur. Şiir, 1955’te yayımlanan ve dolayısıyla Paris deneyimlerinin ürünü olan *Yağmur Kaçağı* kitabında yer alır. Attilâ İlhan, bu şiirde kullandığı görsel imgelerle “çağrışım kurgusu”nun örneklerini verir:

<sup>18</sup> Asiltürk, *age*, s. 132.

<sup>19</sup> Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, “Meraklısı İçin Notlar” kısmı, Bilgi Yay., Ankara 1997 (ilk baskı 1954), s. 161.

### ÜÇÜNCÜ ŞAHSIN ŞİİRİ

gözlerin gözlerime değince  
felaketim olurdu, ağlardım  
beni sevmiyordun, bilirdim  
bir sevdiğin vardı, duyardım  
çöp gibi bir oğlan, ipince

...

ne vakit maçka'dan geçsem  
limanda hep gemiler olurdu  
ağaçlar kuş gibi gülerdi  
sessizce bir cigara yakardın  
parmaklarımın ucunu yakardın

...

akşamlar bir roman gibi biterdi  
jezabel kan içinde yatardı  
limandan bir gemi giderdi  
sen kalkıp ona giderdin  
benzin mum gibi giderdin  
sabaha kadar kalırdın  
hayırsızın biriydi fikrimce  
güldü mü cenazeye benzerdi  
hele seni kollarına aldı mı  
felâketim olurdu, ağlardım<sup>20</sup>

Şiirde “gözlerin gözlerime değince, çöp gibi bir oğlan, limanda hep gemiler olurdu, ağaçlar kuş gibi gülerdi, sessizce bir cigara yakardın/parmaklarımın ucunu yakardın, jezabel kan içinde yatardı/limandan bir gemi giderdi, güldü mü cenazeye benzerdi” gibi ifadeler yarattıkları çağrışımlarla karşılıksız aşkı, ayrılığı ve kıskançlığı görünür kılar. Karşılıksız aşkın ve kıskançlığın şiddetini verebilmek için yaratılan dekor şiirde de geçtiği üzere “bir roman gibi”dir ama aslında bu ifadeyi büyük bir rahatlıkla “bir film gibi” şeklinde de okuyabiliriz. Benzetmeli imgelerin çokluğu, imge kullanımındaki “karşılıklılık” tekniğini düşündürür. Bu noktada “çağrışım

<sup>20</sup> Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1955), s. 25

kurgusu” ile “çarpıcı kurgu”nun kesişimine dikkat etmek gerekiyor: Attilâ İlhan, sinemadaki “çarpıcı kurgu”ya yakın duran ve görselliğe odaklandığı çağrışımlar üzerinden varlıklar arası geçişme ve örtüşme sağlar. Bu teknikte, okuyucu iki şey arasındaki bağlantıyı kurarken bir varlığın başka bir varlığa ait özellikleri üstlendiğini kavrar. Bu varlıklar arasında doğrudan ilgi yoktur. Sözgelimi “geminin gitmesi” son derecede sıradan bir olay iken şair bunu şiirdeki öteki durumlarla eşleştirerek “çarpıcı kurgu” çerçevesinde “ayrılığın” imgesine dönüştürür. Bir karşılıksız aşk durumu şiirin içinde sürüp giderken aniden aşk hikâyesini doğrudan ilgilendirmeyen böylesi görüntülere başvurulması sinematografiyi oluşturur. Şair bir duyguyu görünür kılmak için o duyguyu temsil eden durumu, yani kişideki jest ve mimikleri doğrudan göstermektense çeşitli varlıkları imgesel çağrışımlarıyla şiire dâhil eder. “Çöp, ağaç, liman, gemi, cigara, mum” vs. hep bu tekniğin ürünü olarak şiire girmiştir.

### 3. Gerilim Ögesi ve Anlatımcılık:

Attilâ İlhan, imge ağırlıklı şiirlerini genellikle bir roman veya senaryo kurgusuyla kaleme almıştır. Aynı zamanda romanlar ve senaryolar da yazdığı düşünüldüğünde onda kimi zaman türler arası sınırların ortadan kalktığı söylenebilir. İlk Paris deneyiminde Şiirsel Gerçekçilik akımını tanıyan şair, sonraki dönemlerde de (1950’lerin başlarında ve 60’larda) sık sık Paris’e gider ve sanat çevrelerine girmeyi sürdürüp sinemayı yakından izler. O yıllarda geleneksel olay akışı sineması ile Fransız Yeni Dalga Hareketi (Truffaut, Chabrol vd.) salonlarda iç içe devam etmektedir.<sup>21</sup> Sıkı bir film izleyicisi olan ve Paris’e son gidişlerinde sinema ve televizyon dünyasını yakından takip eden Attilâ İlhan, bu dönemde yazdığı şiirlerde de sinema kurgusundan etkin şekilde yararlanır. Geleneksel ve yeni Fransız sinemasında polisiye gerilim veya psikolojik gerilim kendine hep taraftar ve izleyici bulmuştur. Attilâ İlhan da bu hareketlilik içinde sinemanın kurguya yaslanan özelliğini şiire taşımıştır.

Attilâ İlhan’ın anlatımcı teknikle fakat imge ağırlığıyla kaleme aldığı şiirlerde olaylar zinciri her şeye hâkimdir, öykülemeci (narrative) teknik

<sup>21</sup> Bkz. 1. Battal Odabaş, “Fransız Sinemasında Yeni Dalga”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 8, 1994; 2. Aynı müellif, “Yeni Gerçekçi ve Yeni Dalga Sinemalarında Kentsel Tema”, *İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2006.

onun şiirinde görsel imgelerle örülü kurguyu sağlayan temel özelliklerdendir. Bunu yaparken Fikret'te, Âkif'te, hececilerde örneklerini gördüğümüz “manzum hikâye” diline başvurmaz, Attilâ İlhan'ın şiir dili anlatımcı olsa da duygunun ortaya koyulmasında imgesellik önem taşır. Türk ve dünya edebiyatında öyküleme ile imgeselliği bu kadar başarılı birleştirebilen şair sayısı yok denecek kadar azdır. Çekimli fiillerin veya hareketlilik bildiren fiilimsilerin fazlalığı bu şiirleri birer “hikâye” yapmaz, duygu aktarımında görsel/imgesel dil belirgin olarak hissedilir. Kurgu ve görsellik, yaratılan manzara ve dekor, anlatılan hikâyeye ciddi oranda sinematografik özellik katar. Bu noktada T. S. Eliot'ın “nesnel bağlantı/bağlılaşım” kavramı da hatırlanabilir. Eliot'ın “nesnel bağlantı/bağlılaşım” kuramına göre temel duyguyu aktarmanın yolu sürekli olarak o duygudan söz etmek değildir, hatta duygudan doğrudan söz etmeden birtakım olaylar ve durumlar zinciri yaratarak temel duyguyu hissettirmek gerekir.<sup>22</sup> Attilâ İlhan'ın yaptığı da genelde budur. Hareketlilik baştan sona takip edildiğinde “aşk, yalnızlık, ayrılık, yitiriş, özlem, kaçış, hüznün” vs. bir duyguya veya duygular bütününe ulaşılır. Şair bu duygulardan herhangi birini şiirde isim olarak genellikle anmaz, yarattığı olaylar ve durumlar zinciri sonunda okuyucunun bu duyguya ulaşmasını sağlar. Bu ise aslında sinema filmi kurgusundan çok da farklı bir yapı değildir. “Emperyal Otel” Attilâ İlhan'ın bu teknikle kaleme aldığı şiirler arasında özel bir yere sahiptir:

#### EMPERYAL OTELİ

ben hiç böylesini görmemiştim  
vurdun kanıma girdin itirazım var  
sımsıcak bir merhaba diyecektim  
başımı usulca dizine koyacaktım  
dört gün dört gece susacaktım  
yağmur sönecekti yanacaktı  
sameland seferden dönecekti  
duvardaki saat duracaktı  
kalbim kendiliğinden duracaktı

<sup>22</sup> T. S. Eliot'ın “Hamlet and His Problems” başlıklı makalesinde kullandığı ve Shakespeare'in oyunlarına uyarladığı kavram hakkında geniş bilgi için bkz.: Şaban Çobanoğlu, “Şiirsel Bir Dekor Olarak ‘Nesnel Karşılık’ Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek'in ‘Bacalar’ Şiirinde Yansımaları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 4, Temmuz-Aralık 2010

ben hiç böylesini görmemiştim  
vurdun kanıma girdin itirazım var

emperyal otelinde bu sonbahar  
bu camların nokta nokta hüznü  
bu bizim berhava olmuşluğumuz  
bir nokta bir hat kalmışlığımız  
bu rezil bu çarşamba günü  
intihtar etmiş kötümser yapraklar  
öksürüklü aksırıklı bu takvim  
ben hiç böylesini görmemiştim  
vurdun kanıma girdin itirazım var

...

...

emperyal otelinin resmini çektim  
akşam saçaklarından damlıyordu  
kapısında durmanı söylemiştim  
yüzün zambaklara benziyordu  
cumhuriyet bahçesinde insanlar geziyordu  
tepebaşı'ndaki küçük yahudiler  
asmalimescit'teki rum kemancı  
böyle rüzgârsız kalmışlığımız  
bu bizim çektiğimiz sancı  
el ele tutuşmuş geziyordu  
gazeteler cinayeti yazıyordu  
haliç'e bir avuç kan dökülmüştü

emperyal otelinde üç gece kaldık  
fazlasına paramız yetmiyordu  
gözlerin gözlerimden gitmiyordu  
dördüncü gece sokakta kaldık  
karanlık bir türlü bitmiyordu  
sirkeci garında sabahladık  
bilen bilmeyen bizi ayıpladı  
halbuki kimlere kimlere başvurmadık

hiçbiri yüzümüze bakmıyordu  
hiç kimse elimizden tutmuyordu  
ben hiç böylesini görmemiştim  
vurdun kanıma girdin kabulümsün<sup>23</sup>

Şiir, biyografik kurguya dayalı serüven duygusuyla yazılmıştır.<sup>24</sup> Attilâ İlhan'ın biyografisinden belirgin izler taşıyan bu şiirdeki mekân, şairin 1958'de sinema oyuncusu kız kardeşi Çolpan İlhan aracılığıyla sinema çevrelerine girmeye çalıştığı sırada kaldığı oteldir: "Askerdeyken, Çolpan'ın kariyeri devam etti. Onun da aracılığıyla bir şeyler olur diye düşünüyordum. İstanbul'da şansımı bir denesem dedim ve yanlış hatırlamıyorsam Bandırma üzerinden vapurla İstanbul'a geldim. Çolpan, Şişli'de bir pansiyonda kalıyordu. Ben de Meşrutiyet Caddesi'ndeki Emperyal Oteli'ne indim, orası İstanbul'da hep kaldığım mekândı zaten."<sup>25</sup> Şiirdeki gerilimli atmosfer bir yandan şairin hayatındaki karışıklıktan, karşılıksız aşktan, büyük kent hayatından, öte yandan da uzun Paris deneyimlerinden sonra Türkiye'de yeni yeni bulaşmaya başladığı sinemanın kendine özgü havasından gelir. Attilâ İlhan, bu şiirin yazılış hikâyesini, içerik katmanlarını ve sinemayla ilişkisini şöyle açıklar: "'Emperyal Oteli', işsiz ve yoksul iki gencin kısa aşk öyküsüdür, bu niyetle yazılmıştır, öyledir de neden o kadar çok yankı yapmıştır, açıklaması zor olan burası, sanıyorum, uzaktan iki savaş arası Fransız filmlerini hatırlatan atmosferi bunda etkili oldu. Bir de şehirli özellikleri, sinema için elverişli yanı, su götürmez. 55'te mi 56'da mı ne, Metin'le (Erksan) nasıl bir film yapılabileceğini söyleşirdik."<sup>26</sup>

"Emperyal Oteli" şiiri hem bir mekân şiiri olmakla hem de aşk ve ölüm izleklerini görünür kılmakla sinematografik havaya son derecede uygundur. Bütün bir sinema tarihinin vazgeçilmez iki konusu olan ve çoğu filmde birbirinden bağımsız düşünülemeyen aşk ve ölüm izlekleri bu şiirin iki

<sup>23</sup> Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yay., Ankara 1997 (ilk baskı 1954), s. 56.

<sup>24</sup> Bu şiirin kapsamlı çözümlemesi için bkz.: Yakup Çelik, "Büyük Şehir ve İmkânsız Aşk: Emperyal Oteli", *Yalnız Şövalye Attilâ İlhan*, (haz.: Zeynep Ankara) Bilgi Yay., Ankara 1996, s. 287-294.

<sup>25</sup> *Nâm-ı Diğer Kaptan: Attilâ İlhan'ı Dinledim*, s. 186.

<sup>26</sup> Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, "Meraklısı İçin Notlar" kısmı, Bilgi Yay., Ankara 1997 (ilk baskı 1954), s. 153.

kanadını birleştirme özelliğine sahiptir. Birinci tekil kişi söyleyişle kurulan şiir dilindeki konuşma biçemi, sinema perdesinde kameraya/izleyiciye bakarak söz söyleyen bir oyuncuyu akla getirir. Oyuncu ile izleyici, yönetmen ile izleyici arasındaki mesafe epeyce daralmış, iki taraf göz göze gelmiş ve hem “çarpıcı kurgu” hem de gerilimi sağlayan anlatımcı teknik yoluyla şiire bir film havası hakim olmuştur. Özellikle şu dizelerde bunu açıkça görmek mümkündür: “başımı usulca dizine koyacaktım / dört gün dört gece susacaktım / yağmur sönecekti yanacaktı / sameland seferden dönecekti / duvardaki saat duracaktı / kalbim kendiliğinden duracaktı / ben hiç böylesini görmemiştim / vurdun kanıma girdin itirazım var”. Ayrıca, şiirin en çarpıcı kısımlarından olan, “intihar etmiş kötümser yapraklar / öksürüklü aksırıklı bu takvim / ben hiç böylesini görmemiştim / vurdun kanıma girdin itirazım var” dizelerindeki Şiirsel Sinema havasına da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Karşısındakiyle konuşur gibi bir içtenlik taşıyan dizeler anlatımcı biçemle kurulmaları itibariyle öyküsellği içlerinde taşırlar. İmgelerin görselliği ve varlıkların kişileştirilmesi, bir sinema izleyicisinin kendisini filmdeki oyuncularla özdeşleştirmesini düşündürür. Bu dizelerde ve daha başkalarında yoğun aşk duygusuyla ölüm arasında şiddetli bir bağ kurulur, bu kadar yoğun yaşanan duygunun sonuçta ölüme yol alacağı sezdirilir: “(Bu şiirde) Zamanın, doğada ölüm mevsimi diyebileceğimiz sonbahar olarak seçilmesi de ölüm duygusunu belirginleştirir, hatta romantikleştirir. Yukarıda gemiyi kişileştirerek cinayete kurban giden biri gibi gösteren şairin burada sonbahar yapraklarını ve takvimi ölüme yakın kişiler gibi göstermesi de şairdeki imgelemin bütünlüğünü gösterme konusunda ciddi ipuçlarıdır. İnsanların genel duygusunda doğadaki ölüme bir hazırlık gibi görülen sonbahar Attilâ İlhan’ın pek çok şiirinde insanın ölümüyle bir aradadır.”<sup>27</sup>

Daha önceki kısımda üzerinde durduğumuz “Sisler Bulvarı”nda da gerilim duygusu sinema perdesinde saniyede 24 kare akıp giden bir film hareketliliği ile sağlanmıştır. Özellikle “sisler bulvarı'nda öleceğim / sol kasığımdan vuracaklar / bulvar durağında düşeceğim / gözlüklerim kırılacaklar / sen rüyasını göreceksin / çığlık çığlığa uyanacaksın” dizelerinde silahlı saldırıya uğrama olayıyla görselleşen gerilim duygusu kendisini

<sup>27</sup> Bâki Asiltürk, “Attilâ İlhan Şiirinde Serüvenin Sonu Ölüm”, *Hilesiz Terazî: Şiir Yazıları*, YKY, İstanbul 2014 (3. baskı), s. 251.

iyiden iyiye hissettirir. Şiir, filmlerdeki kurgu tekniğini aratmayacak bir akışla devam eder ve biraz daha ileride serüven yeni bir aşamaya geçer: “eğer sisler bulvarı olmasa / eğer bu şehirde bu bulvar olmasa / sabah ezanında yağmur yağmasa / şüphesiz bir delilik yapardım / hiç kimse beni anlayamazdı / on beş sene hüküm giyerdim / dördüncü yılında kaçardım / belki kaçarken vururlardı”. Bu gerilim ögesi sadece şiire hareketlilik kazandırmakla kalmaz aynı zamanda şiir-öznesinin yaşantılarıyla şairin yaşamı arasındaki paralellik üzerinden biyografik okumaya imkân sağlar. Şairin Paris deneyimleri bu şiirde görselliği ve hareketliliği ağır basan imgelerle aktarılır. Gerilimin sağlanmasında biyografiye paralel şekilde sağlanan akış, şiir kişisi ile şair arasındaki mesafeyi daraltır: “Sisler Bulvarı’nda gerilim, yaşanan hızlı hayatın getirdiği ölüm korkusundan ve serüven tutkusundan kaynaklanmaktadır. Kaçış teminin de hazırlayıcılarından olan gerilim, zaman kavramından ayrı düşünülemez. Çünkü zamanın korkuyla birleşimi gerilimi hazırlar.”<sup>28</sup>

4. *Fotoğraflama tekniği*: Modern sinema dilinde hareketlilik ögesi kadar fotoğraflama tekniği de önemli bir kurgu ögesidir. Bazı sinemacılar filmde olay akışına ve hareketliliğe önem verirken bazıları durgunluğu ve fotoğraflama tekniğini benimser, bazıları da bu iki tekniği birlikte kullanır. Fotoğraflama tekniğinde görüntünün durgun şekline odaklanma, perdede alışılmıştan daha uzun süre kalan görüntüde derinliği yakalama, anlamın hareketliliğe yenik düşerek dağılmasını önleme amacı vardır.

Attilâ İlhan’ın şiirlerinde belirgin oranda hareketlilik görülürse de fotoğraflama tekniğinin ihmal edildiği söylenemez. Mekân, çevre veya kişi anlatımlarında tasvirici (betimlemeci, *descriptive*) teknik yardımıyla fotoğraflamayı uygulayan şair, hareketliliğin yanı sıra donukluğa da önem verdiğini gösterir. Ağırlıklı olarak hareketli anlatıma başvuran şairin fotoğraflama tekniğini kullandığı yerlerde Şiirsel Sinema akımındaki sisli, romantik, ıslak ve ışıklı manzaraları canlandırmaya çaba gösterdiği düşünülebilir. Şair, sinematografik havayla kaleme aldığı şiirlerde çağrışımın yanı sıra fotoğraflama tekniğini uygulayarak görüntüyü ısrarla göz önünde tutar. Buradaki

<sup>28</sup> Prof. Dr. Yakup Çelik, *Şubat Yolcusu: Attilâ İlhan’ın Şiiri*, Akçağ Yay., İstanbul 1998, s. 81.



fotoğraflama “ân’ın” nesnel şekilde yakalanması olmayıp çağrışım ögesinin görüntü üzerinden sağlanmasına yöneliktir. Bu yöntem, okuyucuyu tıpkı bir film izleyicisi gibi kare kare akıp giden fotoğraflar aracılığıyla manzaranın içine taşır ve kişiyi manzarayla bütünleştirir. Fotoğraflama tekniği şairin “Emirgân’da Çay Saati” şiirinde belirgindir:

### EMİRGÂNDA ÇAY SAATİ

çerağân sarayı'ndan büyükdere'ye  
 üşümek sonbaharında eski çınarların  
     uzadığı yerde gizlice akşamların  
     başlayıp adetâ kendini dinlemeye  
 kafeslerin ardında bol gözlü bir kadın  
 ansızın giydirilmiş ipek feraceye  
     bir çay yalnızlığı emirgân'dan öteye  
     değdikçe ısındığı yaldızlı bardağın  
 nedîm'den yansıması tatyos efendî'ye  
 tenhâ bir genç kız sesiyle hicazkâr'ın  
     kuytularda çürüdüğü bağdadî yalılarının  
     yorgun sarmaşıklarıyla sarkmış bahçeye

soğuk kuşlar gibi dağılır boğazda  
 rüzgârın getirdiği donuk bir yağmur pusu  
     istinye'de gemilerin karanlık uykusu  
     kırık direkleriyle dalgın ve hasta  
 birden içimi kaplayan ölüm korkusu  
 selâm verilince meçhul bir namazda  
     gâzâli'yse biraz mevlânâ biraz da  
     kubbenin altındaki divan uğultusu  
 'şeref' vapurundan en kirli beyazda  
 yüzlerce harbiyeli sürgün yolcusu  
     havada bir asılmış adam kokusu  
     istanbul jöntürkleri hüzzâm bir yasta<sup>29</sup>

...

<sup>29</sup> Attilâ İlhan, *Belâ Çiçeği*, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1961), s. 79.

Attilâ İlhan'ın bu şiirde hareketli kurgu yerine durağan kurguyu, fotoğrafı tekniğini uygulamış olmasının nedeni şiirin içeriğinden gelir. Bir başka ifadeyle içerik biçimi belirlemiş, geçmişin derinliğinde kalan yaşantıları hatırlayan şiir-öznesi adeta fotoğraflara bakar gibi konuşmuştur. Her ne kadar şiirin son bendinde hareketliliğe dayalı bir konuşma havasına yaklaşıyorsa da metnin geneline hakim olan anlatım, görüntüyü dondurarak yansıtma tekniğidir. “kafeslerin ardında bol gözlü bir kadın”, “kuytularda çürüdüğü bağdadî yalılarını/ yorgun sarmaşıklarıyla sarkmış bahçeye”, gibi dizelerde görülen bu teknik, şiirin ikinci bendinde belirginleşir: “soğuk kuşlar gibi dağılır boğazda / rüzgârın getirdiği donuk bir yağmur pusu / istinye'de gemilerin karanlık uykusu / kırık direkleriyle dalgın ve hasta”. Şair, okuyucunun gözü önünde adeta bir albümün sayfalarını çevirmekte ve tek tek fotoğraflar, bütüne giderek anlamı tamamlamaktadır. Siyasal-tarihsel içerikli şiirde bile duygu tonunu ihmal etmeyen şairin bu yaklaşımında tarihte yaşananlara kendi hatıralarını da katması etkilidir denebilir. Tarihsel perspektif açısından şiirdeki “ben”in Attilâ İlhan olduğunu iddia edemesek bile şairin kendi İstanbul yaşantıları ve bu yaşantıların yarattığı nostalji, şiire sızmıştır. Fotoğrafı tekniği, bu nostaljiyi görünür kılma ve onun üzerinden hızla geçmeyip bir müddet duraklama duygusunu kabartmaktadır.

## S o n u ç

20. yüzyılda büyük gelişme gösterip öteki sanatları da etkileme gücüne erişen sinema dili modern Türk şiirinin kendine özgü şairlerinden olan Attilâ İlhan'ın şiirlerinde belirgin olarak karşımıza çıkar. Attilâ İlhan, görüntü aracılığıyla yeni anlamlar yaratan sinema tekniğinden yararlanırken son derecede bilinçli bir çalışma yöntemiyle hareket eder. Gerek Paris yıllarındaki deneyimleri gerekse Türkiye'de sinema çevrelerine girdikten sonraki çalışmaları onun şairliği üzerinde küçümsenmeyecek etkiye sahiptir. Attilâ İlhan'ın şiirleri taşıdıkları görsel zenginlikle adeta ekrana veya beyazperdeye değil de sayfaya yansıtılmış birer kısa film veya filmlerden birer epizot gibidir. Görüntünün sesle eş zamanlı olarak birleşmesi ve bu yolla yeni anlamlar yaratılması Attilâ İlhan şiirinin temel özelliklerindedir. Sinematografik yapıyı şiire taşıırken özellikle Şiirsel Gerçekçi Fransız sinemasından esinlenen şair, akımın önemli filmlerini küçük yaştan itibaren

izlemiş ve yetişkinlik yıllarında kişisel deneyimleriyle filmlerdeki atmosferi birleştirmeye çaba harcamıştır. Şiirlerinde sunduğu dekorla adeta bir sinema havası yaratmış, gerek olay akışında gerekse temel duygunun aktarılışında sinema diline yakın ve yatkın bir dil kullanmıştır. Bu yolla kendisine Türk şiiri tarihinde özgün bir yer edinen Attilâ İlhan'ın söz konusu şiirlerinde benzersiz imgeler, hiç gevşemeyen gerilim duygusu, renk tonlarıyla çeşitlilik kazanan görsellik, mecazlı dil dikkat çeker. Sinematografi ve görselliğin temel argümanlar sayılabileceği şiirleriyle modern şiire yeni yollar açmış, görsellik çağında yaşamasının kazanımlarını şiirin ruhunu zedelemeyen kullanmayı başarmıştır.

## KAYNAKÇA

- GÖGERCİN, Ahmet, *Kısa Kısa Sinema Yazıları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.
- İLHAN, Attilâ, *Abbas Yolcu*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2004.
- , *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yay., Ankara 1997 (ilk baskı 1954).
- , *Yağmur Kaçağı*, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1955).
- , *Belâ Çiçeği*, Bilgi Yay., Ankara 1983 (ilk baskı 1961).
- Attilâ İlhan Armağanı: Kaptan'a Saygı İle...*, TC KTB Yay., Ankara 2014 (ed. Yakup Çelik).
- ASİLTÜRK, Bâki, *Hilesiz Terazi: Şiir Yazıları*, YKY, İstanbul 2014 (3. baskı).
- ODABAŞ, Battal, "Fransız Sinemasında Yeni Dalga", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 8, 1994.
- ODABAŞ, Battal, "Yeni Gerçekçi ve Yeni Dalga Sinemalarında Kentsel Tema", *İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2006.
- blog.kavrakoglu.com/fransiz-sinemasinda-siirsel-gercekcilik (4 Kasım 2014)
- ASİLTÜRK, Cengiz T., *Sinemada Diyalektik Kurgu: Filmin Dili*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Türk Şiiri Modernizm Şiir*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- Nâm-ı Diğer Kaptan: Attilâ İlhan'ı Dinledim*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002, Söyleşi: Selim İleri).
- ÇELİK, Yakup, *Şubat Yolcusu: Attilâ İlhan'ın Şiiri*, Akçağ Yay., İstanbul 1998.
- Sinematografinin Temel Öğeleri* (e-kitap), www.medyaakademisi.com (10 Mayıs 2015).

ÇOBANOĞLU, Şaban, “Şiirsel Bir Dekor Olarak ‘Nesnel Karşılık’ Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek’in ‘Bacalar’ Şiirinde Yansımaları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 4, Temmuz-Aralık 2010.

ÇELİK, Yakup, “Büyük Şehir ve İmkânsız Aşk: Emperyal Otel”, *Yalnız Şövalye Attilâ İlhan*, (Haz.: Zeynep Ankara) Bilgi Yay., Ankara 1996.

*Yalnız Şövalye Attilâ İlhan*, Bilgi Yay., Ankara 1996, s. 21 (Haz.: Zeynep Ankara).

“VISUALITY AND CINEMATOGRAPHY IN ATTILA ILHAN POETRY”

*Abstract*

*Attilâ İlhan is a poet who has a unique place in the 1940s generation. Attila İlhan's poetry, who loves cinema from its young age, is based on cinema structure to a great extent. At a young age he was constantly in cinema halls in Paris and Istanbul and he wrote film critiques. When writing poetry, he often chose his images usually from cinematographic associations. In cinematography, visual, motion, audio-visual synchronicity is important in general, and Attila İlhan's understanding of poetry is largely based on cinematography and visual imagery. The images of poetry are like the images reflected in the cinema scene. He benefited from the Poetic Realist French Cinema and structured his poetry with this understanding. When Attilâ İlhan creates the image, narrator and / or descriptor uses techniques such as technique, photography technique, associative editing, striking editing. He creates a cinema decor in his poems and reaches a unique poetic with his technique that is close to the language of cinema.*

*Keywords*

*Attila İlhan, poetry, cinema, images, visuality.*

## TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

1. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* tarih ve edebiyat alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index indeksleri tarafından taranan, Academic Keys veri tabanları tarafından takip edilen Uluslar arası hakemli, Türkiye'nin ilk sosyal ve beşerî bilimler dergisidir.

2. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilir.

3. Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların yaygın doğu ve batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe ve İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce özetin başına İngilizce başlık da konmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde özet ve anahtar kelime eklenebilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 10 kelime olmalıdır.

4. Dergi, Bahar ve Güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

5. Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklamalıdır. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

6. Yazılarda Türk Dil Kurumunun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

7. Yazılar, dergimize [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com) adresinden gönderilmelidir. Yazıda metin okuma varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

8. Makalelerin bütününde, (transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümlerin dışında da) -dipnotlar dahil- “DEV-RA” fontu kullanılmalıdır. DEV-RA fontu Yazım ve Yayın İlkeleri bölümünden indirilebilir. Normal metinde 12, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır.

9. Yazar adı, başlığın altına yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (\*) işareti ile yazılarak belirtilmelidir. Başlığa konacak dipnotu da (\*) işareti ile gösterilmelidir.

10. Kaynak göstermede takip edilecek usuller:

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlelerin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmektedir.

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, sayfa.

Örnek: Amil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale Adı”, *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M.Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Yazarsız çalışmalar başlıklarıyla kaynak gösterilirler. Bunun için başlıkta anlamlı kısaltmalar yapılabilir.

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde “a.g.e.,” şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise “a.g.m.,” olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı iptal edilmemelidir.

11. Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar bibliyografyada gösterilmez.

Kaynakçada dipnottan farklı olarak ilk yazarın soyadı başa alınır, yayınevi gösterilmemişse baskı yerinden önce yayınevi gösterilerek yukarıdaki sistem uygulanır.

Çift veya daha çok yazarlı eserlerde ilk yazarın soyadı başa alınarak soyadı, adı yazılır, diğer yazarlarınki adı soyadı sıralamasıyla yazılır.

Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

[http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat\(14.10.2006\)](http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat(14.10.2006))

12. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

13. Yazar, ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir. Ayrıca, kendisiyle irtibat kurulabilmesi için sitemize üye olmalıdır.

14. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.
15. Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 1 adet basılı dergi verilir.
16. Gönderilen makalelerin işlemleri [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com) adresinden takip edilebilir.
17. Basılmayan yazılar iade edilmez.

## AUTHOR' S GUIDE

1. *The Journal of Turkish Cultural Studies* is the first international social and humanities journal that publishes academic works in the field of history and literature and is scanned by ULAKBIM Database of Social Sciences, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index and followed by Academic Keys database.

2. Submission of an article is taken to imply that it has not been previously published, they should be appropriate to the academic standards and should be original. Parts of an M.A. or a Ph. D. thesis or their abstracts are not published. A paper presented at a scientific meeting can be published in the form of an article if it is not published anywhere else.

3. The language of the Journal is Turkish. However, the articles written in other widespread languages or in one of the Turkish dialects are also welcomed. All contributions should include an abstract in both Turkish and English, and the keywords both in Turkish and English are also required. The English abstract should have an English title, too. For the articles written in other languages, an abstract and keywords in that language should be added. The abstracts should be in 150 - 200 words, and the keywords should not exceed 10.

4. The Journal is published semiannually in autumn and spring. If required, upon the decision of the Editorial Board, a Special Issue can be published additionally. In every issue only one article of the same author can be published.

5. The Journal is a refereed journal. The articles submitted for publication are firstly evaluated by the Editorial Board in terms of their content, style and methodology. The ones which are chosen to be published are sent to two specialists of the subject for refereeing. If both of the reports of the referees are positive, they are published. If one of the reports is positive and the other one negative, the article is passed to an external referee and according to the decision of this referee the final decision is given. If the referees ask for some changes in their reports, the article is sent back to author for the changes. If the author does not agree with the conditions of the referees, s/he should explain her/his reasons in a written form. Confidentiality is the main point in the evaluation of the articles. For the purposes of blind refereeing, the names of the authors are not sent to the referees, and the authors are not informed with the names of the referees. The reports are kept for five years as confidential. A letter is sent to the referees of the published issue about their refereeing of the relevant issue.

6. The spelling rules in the Spelling Guide of the Turkish Language Association are advised to be followed. However, the writers are responsible for the spelling in their articles.

7. Articles must be sent to our journal at [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com). If there are transliterations in the articles, the photocopies of the original texts should be enclosed to the file sent so as to provide a reliable evaluation. The same condition is also valid for the



translations, therefore the source texts of the translations should also be submitted since the translations are also evaluated by the referees.

8. In all articles the "DEV-RA" font (including the notes) should be used (except for the sections where the transcriptional text is included). The DEV-RA font can be downloaded from the Writing and Publishing Policies section. In the normal text, 12 point, in the footnote 9 point should be used.

9. The name of the writer should be written under the title of the article; the academic title, the institution and the e-mail address of the writer should be given as a footnote with an asteriks (\*). The footnote(s) related to the title of the article should also be given with the asteriks.

10. The guidelines for references:

In the journal, classical footnote system is used. Footnotes must be given under the page by putting a number at the end of the relevant word or sentence.

For the books: Name and surname of the author, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example: Örnek: Amil Çelebioğlu, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

For the works of multi-volumes: Name and surname of the author, *Name of the Book*, publication place and year, volume, page.

Example: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

For articles: Name and surname of the author, "Title of the Article", *Name of the Journal*, volume and issue of the journal, publication place and year, page number(s).

Example: Örnek: M.Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Works without authors are cited by their titles. For this, there can be meaningful abbreviations in the title.

11. All referenced works must be given in the bibliography at the end of the article. The works that are not used in the article even though they are being made use of are not shown in the bibliography.

The referenced works must be listed in the same system as in the article. In the case of diversity of resources, encyclopedias, biography sources, articles, archive documents etc. can be classified within itself. For the use of materials from the archives, the names of the registers should be written in *italics* and the classifications of the documents in standard fonts.

References to two-author works, the name and the surname of the first author and the name and the surname of the second author should be written. There should be an "-" between the names of the two authors.

Example: Mehmet Çavuşođlu - M. Ali Tanyeri, ...

References to multi-author works, after the name and the surname of the first author is given, the names of all the authors should be given in the same order.

For the references to the web addresses, these addresses should be given in the bibliography and the date of the last visit to these addresses should be mentioned. <<http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/turkiyat>> (14.10.2006)

12. 11. The authors of the articles are responsible for their works.

13. The writers should mention their academic titles and their institutions exactly, besides their surnames and names. Moreover, they should be a member of the site to contact with them.

14. For the articles to be published, the changes in editing and proofreading which are not related to the content are done by the Editorial Board and editors of the native language.

15. To the writers whose articles, translations or critical reviews are published, 1 published journal is given.

16. The process of the submitted articles can be followed at [www.tkidergisi.com](http://www.tkidergisi.com)

17. The Works which are not published are not returned.